

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ДРОГОБИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Серія “ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ”
МОВОЗНАВСТВО

№2 2014

ISSN 2312-6353

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ДРОГОБИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Серія “ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ”
МОВОЗНАВСТВО

№2 2014

Дрогобич

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія KB № 20653-10473р

*Видається за рішенням вченої ради
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
протокол № 7 від 22.05.2014 року*

УДК 001(051)
ББК 95.43
Н 34

Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені
Н 34 Івана Франка. Серія: "Філологічні науки" (мовознавство): Збірник наукових праць. –
№ 2. – Дрогобич, 2014. – 148 с.

Редколегія:

Головний редактор

доктор філологічних наук, професор О. А. Бабелюк

Заступник головного редактора

кандидат філологічних наук, доцент О. П. Кушлик

Відповідальний секретар

З. Л. Філоненко

Члени редколегії:

доктор філософських наук, професор Н. В. Скотна
доктор філологічних наук, професор Р. В. Васько
доктор філологічних наук, професор О. А. Бабелюк
доктор філологічних наук, професор Ш. Р. Басиров
доктор філологічних наук, професор Л. І. Белехова
доктор філологічних наук, професор О. Р. Валігура
доктор філологічних наук, професор В. С. Данилич
доктор філологічних наук, професор М. Ю. Федурко
доктор філологічних наук, професор С. П. Денисова
доктор філологічних наук, професор О. М. Кагановська
доктор філологічних наук, професор І. М. Колегаєва
доктор філологічних наук, професор З. Г. Коцюба
доктор філологічних наук, професор Н. В. Ніконова
доктор філологічних наук, професор А. М. Приходько
доктор філологічних наук, доцент Л. В. Сидельнікова
доктор філологічних наук, професор О. І. Стеріополо
prof. dr. hab. S. Garton
prof. dr. hab. A. Woldan

ЗМІСТ

Артюхова А. А. КОММУНИКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ В МИТИНГОВІЙ РЕЧІ	5
Білецька О.В. ГРАФОН ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ВИМОВНИХ ТИПІВ У ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ	10
Бялик В. Д. ШЛЯХИ МАНІФЕСТАЦІЇ МОВНОГО КОНДЕНСОВАНОГО ЗНАННЯ	18
Валігура О. Р. ОБґРУНТУВАННЯ КОГНІТИВНОЇ МОДЕЛІ ПОРОДЖЕННЯ МОВЛЕННЯ БІЛІНГВА	23
Головіна Н. Б. ТОПОНІМІКА НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІЙ У ПІВДЕННІЙ БЕССАРАБІЇ (1814/1940): ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ ОЙКОНІМІВ	29
Давидова Т. В. РОЛЬ ЗАГАЛЬНОНАУКОВИХ МЕТОДІВ У ДОСЛІДЖЕННІ АНТИКОНЦЕПТІВ	36
Єсипенко Н. Г. КОГНІТИВНІ ТА МОВНІ СТРУКТУРИ В АВТОРСЬКОМУ ТЕКСТІ	40
Ігнатенко Д. Є. МЕТАФОРИЧНІ МОДЕЛІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ІНТЕНСИВНОСТІ РУХУ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	46
Кагановська О. М. МОЖЛИВІ СВІТИ І НАРАТИВ КРИЗЬ ПРИЗМУ ТЕКСТОВИХ КОНЦЕПТІВ	52
Каракевич Р. О. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ-ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМ	58
Клюєва Н. М. ДІЄСЛОВА НА ПОЗНАЧЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ШКОДИ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ	63
Коваль Н. Є. ІНТЕРДИСКУРС У ЮРИДИЧНОМУ ДИСКУРСІ	68
Кушина Н. І. МІЖМОВНІ ТА МІЖКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРЕКЛАДУ	73
Кушлик О. П. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТИПОВОЇ СЛОВОТВІРНОЇ ПАРАДИГМИ ВІДПРИКМЕТНИКОВИХ КАУЗАТИВНИХ ПАРАМЕТРИЧНИХ ДІЄСЛІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	77

Куш Ю. В. МЕТАФОРИЧНІ МОДЕЛІ НАЙМЕНУВАНЬ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ (на матеріалі німецької, англійської та української розмовних мов)	83
Марчишина А. А. ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ЕМОТИВНОСТІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ	90
Осовська І. М. МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ АСОЦІАТИВНОГО КОМПЛЕКСУ ОБРАЗІВ FAMILIE В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ЕТНОПРОСТОРІ	94
Палиця Г. С. МОДЕЛЬ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА: МЕТОДИКА ОПИСУ	99
Поваляєва Г. С. РЕАЛІЗАЦІЯ ФАТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ У СИСТЕМІ ЧАТ КОМУНІКАЦІЇ	103
Приходько А. І. ОСОБЛИВОСТІ СТРАТЕГІЙ МОВЛЕННЯ СВОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК	109
Пчелінцева О. Е. СЕМАНТИКА ПОЧАТКУ ДІЇ В УКРАЇНСЬКИХ, РОСІЙСЬКИХ ТА ПОЛЬСЬКИХ ВІДДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКАХ ДІЇ	112
Сидельникова Л. В. ЕВОЛЮЦІЯ ПОДВОЄНИХ ЛІТЕРНИХ КОМПЛЕКСІВ ФРАНЦУЗЬКОГО ПИСЬМА IX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ	119
Шалата О. М. КОМПАРАТИВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ	125
Яхонтова Т. В. ЖАНРИ ПЕРВИННОЇ НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ	135

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Лопушанський Я. М. ФОРУМ УКРАЇНСЬКО-АВСТРІЙСЬКОЇ НАУКИ І КУЛЬТУРИ У ДРОГОБИЧІ	141
---	-----

ІНФОРМАЦІЯ

Відомості про авторів	143
Вимоги до оформлення рукописів статей	145

УДК 811.112.2'276.6:351.752.2

КОММУНИКАТИВНЫЕ СТРАТЕГИИ И ТАКТИКИ В МИТИНГОВОЙ РЕЧИ

Артюхова А. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

Статья посвящена особенностям речевого воздействия в условиях митинга. В исследовании описываются и анализируются коммуникативные стратегии и тактики, используемые оратором, а также способы их вербальной реализации в условиях митингового дискурса.

Ключевые слова: митинговый дискурс, речевое воздействие, коммуникативная стратегия.

Стаття присвячена особливостям мовленнєвого впливу в умовах мітингу. У дослідженні описуються та аналізуються комунікативні стратегії й тактики, що використовуються оратором, а також засоби їх вербальної реалізації в умовах мітингового дискурсу.

Ключові слова: мітинговий дискурс, мовленнєвий вплив, комунікативна стратегія.

The paper focuses on the characteristics of the speech influence at the meeting. Communicative strategies and tactics frequently used by orator as well as means of its verbal realization in the meeting discourse are defined and analyzed.

Keywords: meeting discourse, speech influence, communicative strategy.

Постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными задачами. Воздействующая функция языка реализуется в политическом дискурсе через применение коммуникативных стратегий. Актуальность термина "стратегия" в лингвистике сопровождается отсутствием общепринятой интерпретации. Учеными используются термины "речевая стратегия" [6; 9], "коммуникативная стратегия" [13], "дискурсивная стратегия" [15], которые понимаются в данной работе как синонимы. Функционирование данных терминов отражает появление новых объектов изучения в лингвистике (речь, коммуникация, дискурс).

Целью данной статьи является описание и анализ коммуникативных стратегий, используемых для речевого воздействия в условиях митингового дискурса. **Объектом** исследования является немецкий митинговый дискурс. **Предметом** анализа – способы вербальной реализации коммуникативных стратегий на митинге. В качестве материала исследования в работе использовались выступления на митингах политических и культурных деятелей Германии в период с 1989 по 2010 год. Поставленная цель предполагает решение следующих **задач**: 1) определение и классификация речевых стратегий и тактик в условиях политической коммуникации; 2) описание способов их вербальной реализации в митинговом дискурсе.

Изложение основного материала исследования. С позиций прагма-лингвистического подхода стратегия определяется как "совокупность речевых действий" [12], "цепочка решений говорящего, его выборов определенных коммуникативных действий и языковых средств" [7]. В русле когнитивного подхода О. С. Иссерс понимает под коммуникативной стратегией "комплекс речевых действий, направленных на достижение коммуникативных целей", который "включает в себя планирование процесса речевой коммуникации в зависимости от конкретных условий общения и личностей коммуникантов, а также реализацию этого плана" [6].

С точки зрения психолингвистики под стратегией понимается "способ организации речевого поведения в соответствии с замыслом, интенцией коммуниканта" [7], "осознание ситуации в целом, определение направления развития и организации воздействия", "развернутая во времени установка субъекта на общение" [3]. В широком смысле коммуникативная стратегия понимается как сверхзадача речи, диктуемая практическими целями говорящего [7]. О. Н. Паршина понимает под коммуникативной стратегией определенную направленность речевого поведения в данной ситуации в интересах достижения цели коммуникации [9; 11].

Исследователи называют различные виды коммуникативных стратегий в разных дискурсах. Е. И. Шейгал выделяет в политическом дискурсе, а в частности в митинговом следующие виды стратегий: (1) стратегия вуалирования, затушевывания нежелательной информации, которая позволяет притушить, сделать менее очевидными неприятные факты; (2) стратегия мистификации, помогающая скрыть истину, сознательно ввести в заблуждение; (3) стратегия анонимности или деперсонализации как прием снятия ответственности [13].

Применительно к митинговому дискурсу можно назвать еще несколько видов стратегий, таких как стратегия реификации, которая подразумевает конструирование образа врага, стратегия делегитимизации, способствующая разрушению образа оппонента и стратегия амальгамирования, под которой понимается создание так называемого "мы"-дискурса [14]. О. С. Иссерс анализирует стратегии дискредитации и самопрезентации в политическом дискурсе [6]. Ю. М. Иванова, исследуя политический дискурс США, выделяет варьирующую, аддитивную и интродуктивную стратегии [5]. О. Л. Михалева выделяет в политическом дискурсе три стратегии: (1) стратегию на понижение, цель которой в развенчании позиций противника; (2) стратегию на повышение, которая подразумевает увеличение значимости собственного статуса; (3) стратегию театральности, которая создает театральный подход к ситуации [8, с. 57].

Дискурсивные стратегии в харизматическом дискурсе разделяются на: (1) риторическую, которая реализуется в тактиках аргументации и апелляции; (2) психологическую, которая влияет на психологическое состояние адресанта; (3) эмоциональную, которая создает необходимый эмоциональный настрой [10, с. 227].

В немецкой лингвистике принято разделение речевых стратегий политического дискурса на три вида: (1) базовые (нем. *Basis-*), (2) стратегии каширования (нем. *Kaschierungs-*), (3) стратегии конкуренции (нем. *Konkurrenzstrategien*). [17, с. 376-382]. К базовым стратегиям относится ориентирование на адресата, под которым понимается речевое упрощение (использование слоганов и лозунгов), укрепление собственного имиджа и дискредитация персоны противника, а также стратегии обусловленные СМИ. Стратегии каширования служат для того, чтобы сгладить нарушения основных принципов коммуникации. Политики скрывают, таким образом, дефицит информации, говорят о всем известных вещах, недоговаривают, используют иносказания, абстрактные понятия. С помощью стратегии конкуренции политические партии обращаются к определенным понятиям, изменяют и используют их в выгодном для себя и не выгодном противнику свете (нем. *Begriffe besetzen*) [17, с. 382-389].

Стоит отметить, что в митинговом дискурсе не может преследоваться цель информировать о чем-либо без желания сформировать при этом положительное или отрицательное отношение адресата к чему-либо или изменить его мировоззрение, повлиять на его образ мыслей. Таким образом, воздействие остается основной целью в митинговом дискурсе [9, с. 12].

Исходя из анализа широкой палитры классификаций речевых стратегий в политическом дискурсе, мы выделяем как основные в условиях собственно митинговой коммуникации следующие стратегии, которые реализуются при помощи ряда тактик: (1) *аргументативная*, т.е стратегия убеждения, (2) *агитационная стратегия* и (2) *стратегия формирования эмоционального настроения адресата* [6; 9]. Схема стратегий митингового дискурса представлена на рис. 1.

Рис. 1 Схема речевых стратегий и тактик немецкого митингового дискурса

В политической коммуникации *аргументативная стратегия* выполняет особую функцию, именно аргументация способствует осуществлению демократически оформленного участия граждан в выборе власти [9]. Убеждение подразумевает влияние на процесс принятия адресатом решений в условиях наличия у него свободы воли и возможности рационально мыслить, при помощи вербальных и невербальных средств, путем изменения онтологического статуса его знания о факте или событии таким образом, чтобы адресат был уверен в благоприятности для него самого принятия предлагаемых мнений, отношений, оценок или совершения какого-либо действия [2, с. 15-16]. Убеждение осуществляется, как правило, при помощи аргументов. *Аргумент* представляет собой средство убеждения, имеющее речевую форму выражения и апеллирующее к мыслительным способностям адресата и его личностным ценностям [1].

Процесс аргументации является неотъемлемой частью современной общественной жизни, даже если этот процесс становится просто средством достижения узких интересов определенных общественных групп [16, с. 98].

Аргументативная стратегия митинговой речи реализуется при помощи *тактики контрастивного анализа*, *тактики перспективы*, *тактики обоснованных оценок* и *тактики иллюстрирования*. *Тактика контрастивного анализа* опирается на прием сопоставления. Сопоставление фактов, событий, результатов, прогнозов воспринимается адресатом как убедительные аргументы. В качестве аргументов часто используются статистические данные, сопоставляется прошлое и настоящее, реже – будущее [9, с. 102]. На вербальном уровне данная тактика реализуется применением форм будущего времени, например: *Ich bin sicher: wir werden als erste ans Ziel kommen*; использованием наречий, в форме оппозиции, например: *früher – jetzt, dann – heute* и т.п.

Тактика указания на перспективу направлена на то, чтобы выражать стратегические цели, позиции и намерения говорящего. В выступлении на митинге политики, оценивая ситуацию в стране, часто пытаются дать прогноз развития событий в будущем. Указание на перспективу включает предлагаемое решение и предполагаемый результат [9, с. 104]. Создание перспективы осуществляется при помощи форм будущего времени, инфинитивных конструкций, сослагательного наклонения, модальных глаголов и т.д., например: *Vor uns*

liegt die glänzende Aussicht, für alle Menschen in Europa eine Zukunft des Wohlstandes und der Demokratie aufzubauen (1).

Под тактикой обоснованных оценок понимается использование суждений, при помощи которых оратор стремится объективно оценить предмет и обосновать оценку, что осуществляется установлением между частями аргументативного текста причинно-следственных отношений и на вербальном уровне проявляется использованием сложных предложений с придаточными причины и следствия [9; с. 107]. Например:

Seit drei Wochen wissen wir, Deutschland ist im Krieg. Und zwar mit drin und nicht nur dabei, denn wenn 100 Menschen auf Grund einer Bombardierung – ausgelöst durch die Bundeswehr – umkommen – darunter mehr als 3 nutzen Zivilisten – wie anders soll man das nennen als Krieg? (2).

Тактика иллюстрирования проявляется в использовании фактов и примеров, как типа аргумента. Оратор приводит конкретные примеры, статистические данные, цитаты и т.д., например:

Zu viele Altbewerber und Altbewerberinnen warten noch auf einen Platz und im Übergangssystem verschwenden über 500 000 junge Menschen ihre Zeit in Warteschleifen. Dies kostet rund 3,5 Mrd. Euro und viel Lebenszeit. Das wollen wir verändern und haben dafür auch als einzige Partei gute Vorschläge (3).

Задачей агитационной стратегии является воздействие на поступки слушателей, чтобы побудить их к совершению определенного действия. В агитационной стратегии используются как тактики, свойственные аргументативной стратегии так и специфические тактики обещания и призыва [6].

Особую роль в митинговой речи играет стратегия формирования эмоционального настроя адресата. Для формирования эмоционального настроя используются экспрессивные тактики: 1) единения, 2) обращения к эмоциям адресата, 3) учета ценностных ориентиров адресата [11, с. 92].

Тактика единения реализует задачу объединить слушателей как народ, помочь его участникам осознать и укрепить свое единство в том, что касается повода сбора митингующих, а также осознать свою силу в единстве, что на вербальном уровне реализуется употреблением сплывающих обращений, например: *Mitbürger, Landsleute* и т.п., и слов с семантикой единства, например: *unser, gemeinsam, wir alle* и т.п. Использование инклюзивного местоимения „wir“ (нем. „inklusives wir“) [4, с. 103] играет важную роль в митинговом дискурсе, так как с его помощью создается чувство единения, эффект общности идей и интересов у оратора и митингующих.

Тактика единения тесно связана с тактикой обращения к эмоциям адресата. В условиях митинга очень важно создать высокий эмоциональный настрой среди митингующих, что осуществляется, например, за счет использования воодушевляющих фраз с положительной оценкой ситуации, например: *Ich möchte Sie zunächst begrüßen und beglückwünschen ... zu dieser größten Demonstration in der Geschichte der DDR* (4).

Воздействующий потенциал политических выступлений на митинге тесно связан с тем, насколько реалистично оратор может оценивать ценностную систему адресата и опираться на нее в своей речи. Очень важной является апелляция к ценностной системе, существующей в данном обществе, которая реализуется использованием лексики с ценностной семантикой.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Таким образом можно сделать вывод, что для осуществления речевого воздействия в условиях митингового дискурса основными являются аргументативная, агитационная и эмоциональная стратегии, которые реализуются при помощи определенных тактик и лексико-синтаксических средств. Перспективным является исследование митингового дискурса с точки зрения когнитивной риторики, с учетом речесопровождающего кинетического компонента высказывания и гендерного фактора.

Литература

1. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации: Лингвистика. Теория коммуникации. Английский язык / А. Д. Белова. – 2-е изд. – К.: Логос, 2003. – 304 с.
2. Бокмельдер Д. А. Стратегии убеждения в политике: анализ дискурса на материале современного английского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Д. А. Бокмельдер. – Иркутск, 2000. – 23 с.
3. Веретенкина Л. Ю. Стратегия, тактика и приемы манипулирования / Л. Ю. Веретенкина // Лингвокультурологические проблемы толерантности: Тезисы докладов научной конференции (Екатеринбург. 24-26 октября 2001 г.). – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2001. – С. 177–179.
4. Диденко М. А. Политическое выступление как тип текста: дис. ... канд. филол. наук.: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Максим Александрович Диденко. – Одесса, 2001. – 214 с.
5. Иванова Ю. М. Стратегии речевого воздействия в жанре предвыборных теледебатов. автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ю. М. Иванова. – Волгоград, 2003. – 21 с.
6. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – Омск: Изд-во Омск. гос. ун-та, 1999. – 284 с.
7. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / Михаил Львович Макаров. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
8. Михалева О. Л. Политический дискурс. Специфика манипулятивного воздействия: монография / Ольга Леонидовна Михалева. – М.: Книжный дом «Либроком», 2009. – 256 с.
9. Паршина О. Н. Российская политическая речь: Теория и практика / О. Н. Паршина. – М.: ЛКИ, 2007. – 232 с.
10. Петлюченко Н. В. Харизматика: мовна особистість і дискурс : монографія / Н. В. Петлюченко. – Одеса: Астропринт, 2009. – 464 с.
11. Савова М. Р. Искусство быть услышанным / М. Р. Савова. – М.: Национальный институт «Высшая школа управления», 2007. – 154 с.
12. Труфанова И. В. О разграничении понятий: речевой акт, речевой жанр, речевая стратегия, речевая тактика / И. В. Труфанова // Филологические науки. – 2001. – № 3. – С. 56 – 65.
13. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Елена Иосифовна Шейгал. – М.: Гнозис, 2004. – 326 с.
14. Филинский А. А. Критический анализ политического дискурса предвыборных кампаний 1999-2000 гг.: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / А. А. Филинский. – Тверь, 2002. – 23 с.
15. Франко О.Б. Стратегії мовця-ініціатора у німецькомовному спонукальному дискурсі / О. Б. Франко // Вісн. Київ. нац. лінгвіст. ун-ту. Сер. Філологія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2006. – Т. 9, №1. – С.115–121.
16. Юдина Т. В. Теория общественно-политической речи / Т. В. Юдина. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 2001. – 160 с.
17. Klein J. Politische Kommunikation als Sprachstrategie / Josef Klein. In: Otfried Jarren, Ulrich Sarcinelli, Ulrich Saxer (hg.): Politische Kommunikation in der Demokratischen Gesellschaft. – Wiesbaden, 2002. – S. 376–395.

Список иллюстративных источников

1. Neujahransprache 2000 von Bundeskanzler Gerhard Schröder. – Режим доступа: <http://www2.hu-berlin.de/francopolis/Sim99-00/Neujahr.htm> – Заголовок с титул. экрана.
2. Die Ansprache von Paul Schäfer bei der Wahlkampfeskundgebung in Aachen am 24.09.2009. – Режим доступа: <http://www.youtube.com/watch?v=DTvTGK7775I> – Заголовок с титул. экрана.
3. Rede von Priska Hinz auf der Großdemonstration in Berlin «Aus der Krise hilft nur GRÜN!» am 5. September 2009. – Режим доступа: <http://www.youtube.com/watch?v=-GniOhCCBAc> – Заголовок с титул. экрана.
4. Rede von Gregor Gysi auf der Kundgebung am 4. November 1989 in Berlin <http://dhme.dhm.de/ausstellungen/4november1989/htmrede.html> – Заголовок с титул. экрана.

УДК 811. 111” 42 (043. 3)

ГРАФОН ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ВИМОВНИХ ТИПІВ У ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Білецька О.В.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті досліджується графон як графічна новація у постмодерністському художньому тексті на позначення вимовних типів. З'ясовано відмінність між поняттями "вимовний тип" та "вимовний акцент". Графон схарактеризовано у структурному, семантичному й функціональному аспектах. Проілюстровано використання графона на позначення вимовних типів на прикладі вибраних творів сучасної британської постмодерністської прози.

Ключові слова: *графон, графічні новації, графічна форма, вимовний тип, акцент, постмодерністський художній текст.*

В статье исследуется графон как средство выражения типов произношения в постмодернистской лингвопоэтике. Также, уделяется особое внимание разграничению понятий "произносительный тип" и "акцент". Устанавливаются особенности графона как средства выражения произносительных типов в структурном, семантическом и прагматическом аспектах на материале избранных текстов современной британской постмодернистской прозы.

Ключевые слова: *графон, графические новации, графическая форма, произносительный тип, акцент, постмодернистский художественный текст.*

The article highlights the graphon as a type of graphic innovation, the former being characterized in structural, semantic and pragmatic aspects. Special attention is drawn to the characteristic features of the graphon as a stylistic means of expressing pronunciation types in postmodern fiction.

Key words: *graphon, graphic innovations, graphic form, pronunciation type, accent, postmodern text.*

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок з науковими завданнями. Розширення можливості доступу до автентичних англomовних постмодерністських художніх текстів підвищує зростання інтересу лінгвістів до вивчення специфіки застосування та функціонування графічних новацій у постмодерністському художньому тексті (ПХТ). Характерною ознакою ПХТ є його нова графічна форма, що виражається неоднорідністю, аструктурністю й хаотичністю завдяки графічним новаціям. До графічних новацій постмодерністського художнього тексту відносимо такі дискретні сегменти, що складаються з найменших конститутивних одиниць графічного рівня (буквених і небуквених графем), які не лише змінюють зовнішній вигляд тексту, сприяючи його візуалізації, але й породжують нове прагматичне значення, набуваючи смислотвірних ознак. До таких новотворів зокрема належить і графон [3; 13; 24; 30], який виступає виразником вимовних типів на графічному рівні в постмодерністському текстотворенні, що й детермінує **актуальність** нашого дослідження.

Метою цієї статті є багатоаспектний аналіз графона як засобу вираження вимовного акценту в постмодерністському художньому тексті.

Окреслена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- уточнити поняття "графон" у постмодерністському художньому тексті;
- встановити дефініцію та класифікацію понять "вимовний тип" та "вимовний акцент";

– схарактеризувати стилістичні функції графона як засобу вираження різних вимовних типів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У руслі сучасної лінгвістики актуалізується питання графічних новотворів, як таких, що містять знаки різних семіотичних систем і передають смислову інформацію у складі мовленнєвого повідомлення засобами візуалізації [2; 7; 31; 32; 36; 37; 38]. Діапазони візуалізації тексту уможливорює низка екстралінгвістичних чинників, як-от глобалізація й науково-технічні здобутки, серед яких слід першочергово відзначити модернізацію поліграфічних пристроїв та комп'ютеризацію [7]. Саме ПХТ відзначається новою графічною формою, яка переважає над змістом, що знаходить свій вияв у поліаспектності й поліфункціональності [2; 28], інтермедіальності [27] та полімодальності [36] постмодерністського текстотворення.

Сьогодні лінгвісти звертаються до аналізу паралінгвістичних іконічних засобів у текстах чат комунікації [11; 31], графічних засобів експресивізації дискурсу преси [5; 24], визначають функції графічних засобів, підкреслюючи вагому роль у візуалізації реклами [12; 23]. Науковці також характеризують використання графона як фонологічного засобу передачі мовної гри у сучасному французькому письмі [29], у казці [8]; як засобу втілення комунікативного мовчання [28] й візуалізації поезії [33]. Як свідчить аналіз сучасних досліджень та публікацій, роль та місце графона як різновиду графічних новацій у якості виразника вимовних типів у постмодерністській поетиці залишається недостатньо висвітленою лакуною у працях лінгвістів і потребує ґрунтовних досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Графон* (з грецької: γράφω (graphō) – малювати, писати і φωνή (phōnē) – звук, голос) – стилістично значиме відхилення від графічного стандарту чи орфографічної норми, що створює ефект автентичності й достовірності позначення індивідуальних чи діалектних порушень фонетичної норми [21, с. 6]. Іншими словами, графон є виразником різноманітних типів вимови. Тому перш ніж приступити до детальної характеристики графону у вище згаданому аспекті, слід передусім чітко класифікувати такі поняття, які охоплюють *вимовні типи*, а саме:

– *поліетнічна, або національно негомогенна мова*, тобто рідна мова кількох націй, у якій може існувати велике розмаїття вимовних типів. До таких належать зокрема німецька, іспанська, французька, англійська, остання з яких представлена британським, американським, австралійським та іншими варіантами;

– *ідіолект*, тобто індивідуальне мовлення членів тієї самої мовної спільноти;

– *діалект*, який може бути територіальним чи регіональним і є варіантом мови, що відрізняється певними граматичними, лексичними чи фонологічними характеристиками;

– *акцент*, або ж *тип вимови*, який відображає зразки вимови з метою інтерактивного спілкування членами однієї і тієї ж мовної спільноти за її соціальними чи географічними ознаками [26, с. 27–30]. У виробленні навичок вимови чільну роль відіграє національний вимовний стандарт мови; у руслі нашого дослідження розглянемо національний стандарт англійської мови у Великобританії, відомий як південно-англійський варіант (Southern English / RP/ BBC English).

Зауважимо, що первинно термін "акцент" (лат. "accentus" наголос) позначав лише виділення голосом окремих фрагментів у мовленнєвому повідомленні, у той час як у сучасних лінгвістичних дослідженнях термін "акцент" використовується не лише у вузькому сенсі, але й у широкому смислі для опису особливого характеру вимовного типу мовця, який не володіє загальноприйнятою нормою певної мови. Поряд з терміном "акцент" також використовуються терміни "місцевий акцент", "говір", "говірка", що синонімічні з терміном "діалект" [10]. Крім цього, визначають "іноземний акцент", під яким розуміють "фонетичне явище, що є динамічною системою відхилень від загальноприйнятих норм звукового оформлення іншомовного мовлення. Динамічний характер системи порушень зумовлений зміною їхніх

якісних і кількісних характеристик у процесі оволодіння іншомовною вимовою" [18]. У цьому руслі виділяють шість ступенів вимовного іноземного акценту:

- *яскраво-виражений акцент*, який майже унеможлиблює розуміння почутого, за винятком окремих слів;
- *сильний акцент*, що утруднює розуміння навіть у слухача звиклого до сприйняття мовлення з акцентом, що вимагає багаторазового повторення висловлювання;
- *помірно сильний акцент*, більш-менш зрозумілий для слухача, призвичаєного до спілкування з іноземцями;
- *середній ступінь акценту* зрозумілий для більшості носіїв мови, коли помилки у вимові лише зрідка викликають труднощі у сприйнятті почутого;
- *помірний акцент* або акцент, помітний носієві мови, але такий, що практично не заважає розумінню почутого;
- *дуже слабкий акцент*, наближений до мовлення носіїв мови [1, с.14].

З вище окреслених дефініцій випливає, що іноземний акцент чи територіальний тип вимови сприймається носіями мови досить стереотипно і є певним індикатором не лише особистісних якостей мовця, але й маркером їх соціального становища; крім того, він асоціюється з рівнем освіти та інтелекту, лідерськими якостями, впевненістю у собі тощо.

Є кілька основних причин, що зумовлюють вимовний акцент. Основна з них – міжмовна інтерференція або вплив рідної мови та артикуляційного апарату, властивого її носіям, на вимову звуків іншомовного походження. Як зауважує В. Кочубей [18, с. 280 – 281], зв'язок "вимовний акцент – інтерференція" не має обов'язкового характеру, оскільки не завжди акцент зумовлюється потенційними можливостями інтерференції. Отже, інтерференція без акценту може існувати, однак акцент без інтерференції не існує.

З'ясувавши відмінність між поліетнічною мовою, ідіолектом, діалектом та акцентом, а також взаємозв'язок вимовного акценту та інтерференції рідної мови, зосередимося на визначенні та класифікації поняття *графон*, оскільки він є виразником вище схарактеризованого розмаїття вимовних типів.

Термін "графон" уведений в науковий термінологічний корпус В. А. Кухаренко на позначення навмисного спотворення орфографічної норми з метою відображення порушення фонетичної норми, що віддзеркалює індивідуальні чи діалектні особливості вимови [21, с.19]. У сучасних лінгвопоетичних розвідках графон також детермінують як *фонографічний стилістичний засіб* [20; 24], *графічний засіб* [19; 29], *графостилістичний засіб* [9]. Синонімічне функціонування згаданих дефініцій утруднює ідентифікацію цього мовного явища через те, що графон розглядають як одиницю різних мовних рівнів.

Оскільки графон виражається гетерогенними графемами (буквеними і небуквеними), то й питання щодо його приналежності до певного мовного рівня безпосередньо залежить від конкретного ракурсу дослідження, серед яких ми виокремлюємо *дифузний та лінгвосинергетичний*.

До *дифузного підходу* відносимо такий, який передбачає виокремлення у графоні пріоритетної складової залежно від певного мовного рівня (фонологічного, графічного або поєднання цих двох на проміжному фонографічному мовному рівні). Так, графон визначають як:

- *орфографічне* відхилення від норми з метою фіксації *фонетичних* особливостей вимови [21; 25];
 - *стилістично релевантне спотворення орфографічної норми*, що передає індивідуальні чи діалектні порушення фонетичної норми [3], що перегукується з дефініцією вище;
 - *фонографічний засіб*, що, з одного боку, не порушує вимовну норму слова, а з іншого, – не сприймається читачем як відображення норми: до прикладу, when – wen [14; 20].
- Прибічники такого ракурсу дослідження синтезують термін "графон" з таких термінологічних

одиниць, як "графема" та "фонема", а тому відносять його до фонографічного рівня і вважають розмежування графічної і фонетичної складової умовним;

– *асоціативний стилістичний прийом фонологічного мовного рівня*, що зреалізований шляхом порушення орфографічної норми [13]. Однак, таке визначення графона контрастує з вище аналізованими дефініціями, залишаючи поза межею дослідження низку явищ фонології, що пов'язані з дефектами вимови, афективними станами, що впливають на формування ідіолекту, вимовним акцентом тощо;

– *графіко-фонетичний засіб стилістики*, що відображає будь-яке стилістично значиме відхилення від графічного стандарту чи орфографічної норми [19; 24; 30]. Таке визначення є ширшим, ніж вище перераховані, оскільки відносить до графонів такі графічні засоби, як курсив, дефісацію, факультативні лапки, великі літери замість маленьких або навпаки, включення до графічного обриса слова елементів інших знакових систем, відхилення від орфографічної норми, що призводить до переосмислення слова, фігурне розташування тексту на сторінці, а також суміщення вказаних вище способів у різноманітних комбінаціях.

У рамках *лінгвосинергетичного підходу* до вивчення виразально-зображальних засобів постмодерністської поезії [4; 6], і графону у тому числі, графон тлумачать як *стилістичний засіб виразальності* з когерентними (взаємопогоджувальними, взаємозамінними) складовими (фонетичною та графічною), які взаємодіють між собою за принципом ризому: кожна з них за певних умов у тому чи іншому контексті може стати пріоритетною у динамічній системі постмодерністського художнього тексту [4].

Безкінечна плюралістичність змісту та спеціальне графіко-зображальне оформлення постмодерністського художнього тексту зумовлюють його розуміння в деструктивному ключі, тобто як хаос строкатих фрагментів. Саме тому ми схилиємося до думки про те, що графон належить до графічного рівня, виникнення і становлення якого зумовлене постмодерністською поезією.

Нижче розглянемо графон у трьох ракурсах: *структурному, семантичному та функціональному*.

За структурними особливостями графонів, а саме кількістю компонентів, що входять до їх структури, виділяємо *одно- та багатокомпонентні* графони. *Однокомпонентні* графони складаються з одного слова, немаркованого або маркованого графічними засобами виділення тексту (курсивом, капіталізацією, тощо). Наприклад, у реченнях *"It suits you good, darlink. Tek it. Is better that your coat"* (MLW, с. 51), графони *"darlink"*, *"tek"* у поєднанні з порушеннями граматичної норми *"is better that"* віддзеркалюють особливості мовлення й акценту середнього ступеня героїні єврейського походження, яка багато років проживає в Англії, однак не повністю вдосконалила навички усного мовлення. Графони *"GOING"*, *"PLAY"* у реченнях *"How's it GOING, Lisa?" he said, in a remarkably loud voice* (МК, с. 273), *"Will you come up to PLAY"* (МК, с. 274) відображають особливості емоційного мовлення маленького хлопчика, який окремі слова вимовляє досить голосно. У реченні *"I'm TRYING! she heard herself shout. Clearly she was more nervous than she'd realized"* (МК, с. 278) графон *"TRYING"* передає емоційний стан героїні, яка помітно нервує перед відповідальним побаченням. З аналізу досліджуваного матеріалу випливає, що однокомпонентні графони спотворюють фонетичну норму (*"darlink"*, *"tek"*), а також відображають просодичні особливості вимови (*"GOING"*, *"PLAY"*, *"TRYING"*) з метою підсилення емоційного стану персонажів.

Багатокомпонентні графони складаються з двох і більше компонентів у межах одного слова, наприклад, *"OxfordCambridge"* (MLA, с. 2), яке може бути поділене на склади за допомогою дефісації, як от *"cap-it-alists"* (MLA, с. 207), або з кількох слів, об'єднаних дефісацією у словосполучення чи речення: *"look-how-grown-up-I-am voice"* (MLA, с. 11) тощо.

У багатокомпонентних графонах дефісація часто поєднується з іншими графічними засобами (апострофом, курсивом), не лише відтворюючи ідіолект мовця, але й створюючи авторські неологізми з новим лексичним та емоційним навантаженням: "*My let's-be-sensible voice*" (MLA, с. 11) – поєднання дефісації з графічним символом апострофа, що відображає усічену форму займенника "*us*"; "*Mrs. Flog-'em-and-send-'em-home*" (MLA, с. 123) – поєднання дефісації з капіталізацією, а також з графічним символом апострофа, що відображає усічену форму займенника "*them*" на позначення іронічного ставлення до діалекту героїні; "*cap-it-alists*" (MLA, с. 207), де поєднання дефісації з курсивом віддзеркалює іншомовний акцент.

Як показує аналіз матеріалу, багатокомпонентні графони спотворюють фонетичну норму ("*cap-it-alists*", "*hom-aahj*"), а також просодичні властивості, як от ритм мовлення ("*this namby-pamby molly-coddly waste-of-time do-gooding nonsense*"), і, у такий спосіб, підсилюють особливості ідіолекту, діалекту чи акценту мовця.

В іншій термінології графони за своїм складом поділяють на *інтеріорні* та *контактні* [19; 21]. *Інтеріорні* графони реалізуються у межах слова. До прикладу: "*Is bebbly father my husband Nikolai*" (MLA, с. 261), де графон "*bebbly*" відображає як спотворення фонетичної норми (явище редукації), так і граматичної норми (порушення правил використання артикля та присвійного відмінку). *Контактні* графони утворюються на межі слів. До прикладу: "*Gotcha!*" (MLA, с. 161), де графон "*gotcha*", утворений шляхом злиття двох слів в одне (*got+you*), відтворює фонотактичні особливості мовлення (злиття, як способу поєднання фонем у плинному мовленні).

У *семантичному аспекті* можна виділити кілька типів графона: 1) з огляду на обсяг графічно виділеної складової графона (фонем, морфем, слова, речення, текстового фрагмента); 2) за типами буквених змін; 3) за причиною відступу від мовної норми; 4) за ступенем автентичності. Розглянемо їх детальніше.

З огляду на обсяг графічно виділеної складової графона (фонем, морфем, слова, речення, текстового фрагмента) розрізняють *графофонологічні*, *графоморфологічні*, *графосинтаксичні* та *графотекстуальні* графони [16], які реалізують свої смислотвірні характеристики у контексті, вступаючи у різноманітні відношення з семантикою одиниць інших мовних рівнів [33].

За типами буквених змін орфографічної норми ми пропонуємо поділяти графони на *якісні*, як у реченні "*Ofcoss we have it*" (MLV, с. 5) та *кількісні*, як от "*What it mean, this dooh-ress word?*" (MLA, с.с.130 –131), де графони "*offcoss*" (*of course*) та "*dooh-ress*" (*duress*) відображають іноземний акцент, а графон "*what it mean*" – відхилення від норм граматики, які спричинені як географічним, так і соціальним походженням мовця. Як якісні, так і кількісні графони можуть передавати такі просодичні (інтонація, висота голосу, наголос тощо), фонотактичні/структурні (принципи поєднання фонем) й фоноетичні особливості мовлення (структурування фонем з метою фонологічної милозвучності) [26, С.53–57], що й формують певний вимовний тип: "*Hello-o. This is Cindy Bad Eel*" (*Cindy Baddiel*), "*Slo-ow down, please*" (*slow down*) (MLW, с.109).

За причиною відступу від мовної норми графони поділяють на *внутрішньолінгвістичні* та *екстралінгвістичні* [14; 20]. *Внутрішньолінгвістичні* графони мають синтагматичний характер, тобто відображають градацію та асиміляцію звуків, зокрема й на позначення вимовного акценту, як от графони "*Muz*" (*Ms*), "*'ere*" (*here*) "*'Old on*" (*hold on*) у реченні "*Eileen, where's Muz Bad Eel?*" "*She's just 'ere. 'Old on...*" (MLW, с.108). *Екстралінгвістичні* графони віддзеркалюють певні чинники формування як ідіолекту, так і вимовного акценту, наприклад, вплив емоційного та фізичного стану людини, певні вади чи відхилення розвитку, а також її територіально-соціальну або національну приналежність: "*I'm sorry, I think you've got the wrong number.*" "...*Nah, I ent. She give it me. You're 'er what comes to 'ospital, in't yer? Wivve posh voice? She give me yer number. That lady wivve pink dressin' gahn. She says she wants*

'er dressin' gahn agin. And 'er slippers" (MLW, с.194), що може бути інтерпретований як *"...No, I haven't. She gave it to me. You are the one who comes to the hospital, aren't you? With a posh voice? She gave me your number. That lady in a pink dressing gown. She says she wants her dressing gown again. And her slippers"* – приклади порушення фонетичної й граматичної норм ілюструють не лише діалект жінки з огляду на її територіальну й соціальну приналежність, але й через розлади психіки.

За ступенем автентичності графони поділяють на *оказіональні*, тобто такі, що відображають окремі ознаки мовлення, *та рекурентні*, як такі, що систематично використовуються з метою наближення мовлення героя до ситуації реального спілкування [21, с.19]. *Оказіональні* графони виникають у художньому тексті спонтанно і мають непостійний характер: У реченні *"She talked in her own DIY language – Ukrainian sprinkled with words like handheldblendera, suspenderbeltu, green-fingerdski"* (MLA, с.с. 7–8) виділені *оказіональні* графони відображають особливості сильного акценту й спотворення норм граматики героїні-іноземки, адже вона створює нові слова в англійській мові, додаючи до них закінчення притаманні її рідній мові, тобто українській.

Рекурентні графони доволі часто повторюються у текстовій тканині і у такий спосіб передають статичні особливості мовлення героїв, індивідуалізують їх манеру спілкування та відображають порушення мовної норми загалом. Так у реченнях *"Hmm. What I want?" (he pronounces it 'vat I vant')"* (MLA, с. 15), графони *"vat"* і *"vant"*, які часто повторюються в одному й тому ж тексті, передають характерні особливості мовлення емігрантів українського походження. Наратор іронізує з акценту мовців, які не позбуваються його, незважаючи на доволі значний термін проживання в Англії. У прикладі *"This whole megillah is too long for you. You will be falling asleep before I tell it"* (MLW, с. 287), графон *"megillah"* (з гебрійської – довга, нудна, заплутана історія) відображає не стільки особливості поліетнічної національної мови, що характеризує мовця з іншої мовної спільноти, скільки критичне ставлення героїні-британки гебрійського походження до власної розповіді англійською мовою, яку її товаришка, уроджена англійка, може не зрозуміти з огляду на різницю у культурі, релігії, історії та вихованні.

З вище викладеного висновуємо, що у функціональному плані вирізняють низку функцій, які виконує графон у ПХТ, серед яких: індивідуалізуюча, емотивна, смислотвірна та уточнювальна. Так *індивідуалізуюча функція* полягає у тому, що графон привертає увагу читача до типових особливостей героя, виділяючи його з-поміж інших за характерними ознаками вимови. *Уточнювальна функція* полягає у приверненні уваги читача до важливих з погляду змісту текстових фрагментів [20; 21; 22; 24]. Також графони виконують *емотивну функцію*, у якій виражають як ідіолект мовця спричинений певними емоційними станами мовця. Виконуючи *смислотвірну функцію*, графон характеризується такими смислотвірними властивостями, що виражають не лише вимовний тип, а надають нових ознак певній лексемі у конкретному контексті. Вище аналізовані функції реалізується не лише засобами буквених, але й не буквених графем, як от курсив, капіталізація, дефісація, знаки пунктуації, пробіл тощо.

Графічні новації ПХТ, серед яких графон займає чільне місце, уможливають як відображення таких вимовних типів як поліетнічна національна мова, ідіолект, діалект, акцент, так і віддзеркалення просодичних, фонотактичних/структурних й фоноетичних особливостей мовлення на позначення вимовних типів на графічному рівні засобами хаотично інтегрованих буквених і небуквених графем, серед яких особливо продуктивними є повтор, дефісація, капіталізація, шрифтове виділення, знаки пунктуації тощо.

Висновки. Постмодерністська поетика відзначається новою графічною формою, яка твориться за допомогою низки гетерогенних графічних новацій, серед яких чільне місце відводиться графону. Під графоном ми розуміємо такий тип графічної новації, що відображає стилістично значиме відхилення від графічного стандарту чи орфографічної норми. Вимовні типи – це такі норми вимови, що характеризують приналежність мовця до певного ареального чи соціального стратумів мовної культури. У постмодерністському художньому тексті

актуалізація вимовних типів реалізується різноманітними графонами, які класифікуються в структурному, семантичному й функціональному аспектах. За допомогою графона відображають такі вимовні типи як поліетнічна національна мова, ідіолект, діалект, акцент, а також віддзеркалюють просодичні, фонотактичні й фоноетичні особливості мовлення для позначення ступенів акценту на якісно новому рівні засобами хаотично інтегрованих буквених і небуквених графем, серед яких особливо продуктивними є повтор, дефісація, капіталізація, шрифтове виділення, знаки пунктуації тощо. Перспективи **подальших досліджень** вбачаємо у класифікації графічних новацій як стилістичних прийомів у ПХТ.

Література

1. Абрамова И. Е. Идентификация личности иностранца по фонетическому акценту / И.Е. Абрамова // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. – 2004. – Выпуск 23. – № 21 (122). – С. 12–20.
2. Анохіна Т. О. Поліфункціональність та поліаспектність графічних знаків / Т. О. Анохіна // Вісник Сумського держ. ун-ту. Сер. : “Філологічні науки”. – Суми : СумДУ, 2004. – № 3 (62). – С. 9–14.
3. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка / Ирина Владимировна Арнольд. – М. : Просвещение, 1990. – 304с.
4. Бабелюк О. А. Принципи постмодерністського текстотворення сучасної американської прози малої форми : [монографія] / Оксана Андріївна Бабелюк. – Дрогобич : ТзОВ “Вимір”, 2009. – 296 с.
5. Бабченко Н. В. Фонетико-графічні особливості сучасної економічної та політичної лексики французької мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 “Романські мови” / Н. В. Бабченко; Київський. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 17 с. – укр.
6. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгво-когнітивний аспект: автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Лариса Іванівна Белехова; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2002. – 34 с.
7. Білецька О.В. Графічні новації постмодерністського художнього тексту крізь призму візуальної риторики // Філологія ХХІ століття: теорія, практика, перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції / за ред. Дрьомін В.М. – Одеса: Фенікс, 2014. – 1 електрон.опт.диск.
8. Большакова Н.Н. Игровая поэтика в литературных сказках Михаэля Энде: автореф. дис. канд. филол. наук : 10.02.04. – М., 2010. – 20 с.
9. Брандес М. П. Стилистика текста. Теоретический курс / Маргарита Петровна Брандес. – М. : Прогресс-Традиция; ИНФРА-М, 2004. – 416 с.
10. Вишневская Г. М. Межкультурная коммуникация, языковая вариативность и современный билингвизм // Ярославский Педагогический Вестник: Научно-методический журнал. № 1 (30). Ярославль, 2002 http://vestnik.yspu.org/releases/novye_issledovaniy/13_1/
11. Данилюк С.С. Використання графічних засобів у текстах електронної пошти // Наукові записки. Серія : Філологія. – Вінниця: ВДПУ, 2009. – С. 216–219.
12. Дзякович Е.В. Особенности использования средств параграфемии в современной печатной рекламе / Е.В. Дзякович // Вопросы стилистики. – Саратов, 1998. – Вып. 27. – С. 141–145.
13. Емельянова Л.Л. Нарушение орфографической нормы как средство создания стилистического эффекта // Филол. науки, 1976. № 1. – С. 107–112.
14. Емельянова, Л.Л. Типы и функции графона в английской художественной речи: Автореф. дис. канд. филол. наук. – Одесса, 1977. – 24 с.
15. Зелінська О. І. Лінгвальна характеристика українського рекламного тексту: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. І. Зелінська; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2002. – 17 с. – укр.
16. Ківільша О.Є. До лінгвостилістичного аналізу експресивної графіки // Культура слова. – 1985. – Вип.28. – С.67–71
17. Коваль Т. Експресивність та засоби її творення в сучасному дискурсі преси / Коваль Тетяна // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Вип. 24. – С. 119–122.
18. Кочубей В.Ю. Фонологічні та фонетичні особливості залишкового вимовного акценту в англійському мовленні українців / В.Ю. Кочубей // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. – Випуск 59. – С. 278–287.
19. Куликова Е. В. Графические средства как стилистические приемы художественного текста / Е. В. Куликова // Культура народов Причерноморья. – 2001. – № 23. – С. 221–228.
20. Куликова М.Н. Фонографическая стилизация речи: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Санкт-Петербург, 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/fonograficheskaya-stilizatsiya-rechi>. – Заголовок з екрану.

21. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту / В. А. Кухаренко. – Вінниця: Нова кн., 2004. – 272 с.
22. Микитюк І.М. Графічні засоби як носії прагматичного значення у тексті // Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції “Сучасні наукові дослідження – 2006”: Філологічні науки. – Дніпропетровськ: Наука і освіта. – Том 39. – 2006. – С. 34–36.
23. Минаєва Л. В. Мультимодальність текстів печатних СМІ і реклами / Л. В. Минаєва // Вест. Моск. ун-та. Сер.19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2002. – №4. – С. 26–32.
24. Мищенко Н. В. Графон как стилистический приём в современных печатных текстах / Н. В. Мищенко // Вестник КрасГУ “Речевое общение” (Теоретические и прикладные аспекты речевого общения). – Красноярск, 2006. – Вып. 8–9 (16–17). – С. 211–216.
25. Мореховский А.Н., Воробьева О.П., Лихошерст Н.И., Тимошенко З. В. Стилистика английского языка. – К. : Вища школа. – 1984. – 241 с.
26. Паращук В.Ю. Теоретична фонетика англійської мови: Навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов / В.Ю. Паращук. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2005. – 240 с.
27. Просалова В. Інтермедіальність як явище мистецтва і метод аналізу // Філологічні семінари: Парадигма сучасного літературознавства: світовий контекст. Випуск 16. – Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2013. – С. 46–53.
28. Светлова А.І. Поліфункціональність та поліаспектність комунікативного мовчання в англомовному художньому дискурсі / Светлова А.І. // Вісник Сумського держ. ун-ту. Сер. : “Філологічні науки”. – Суми : СумДУ, 2010. – Том 2. – № 3. – С. 104–112.
29. Сизенко А. С. Функціональні характеристики некодифікованих графічних утворень у сучасному французькому письмі : автореф. дис. ... канд. філол. наук. : спец. 10.02.05 “Романські мови” / А. С. Сизенко. – К., 2008. – 20 с.
30. Сковородников А. П. Графон // Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочёты / Под ред. А. П. Сковородникова. 2-е изд. М. : Флинта: Наука, 2009. – 480 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%BE%D0%BD>. – Заголовок з екрану.
31. Стаценко Е.С. Графические особенности английской и русской чат-коммуникации: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / Стаценко Евгения Сергеевна. – Пятигорск, 2010. – 209 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.disscat.com/content/graficheskie-osobennosti-angliiskoi-i-russkoi-chat-kommunikatsii>. – Заголовок з екрану.
32. Чемеркін, С. Г. Елементи техно у креолізованому художньому тексті [Текст] / С. Г. Чемеркін // Мовознавство : Науково-теоретичний журнал. – 2008. – №4/5. – С. 64–71.
33. Чернец Л.В. Поэтическая графика // Введение в литературоведение / Под ред. Л.В. Чернец. М., Высшая школа, 2004. – С.467–477.
34. Barasa S., Mous M. The Oral & Written Interface in SMS : Technologically Mediated Communication in Kenya / S. Barasa, M. Mous // Craats, I. van der, Kurver J. Low-Educated Adult Second Language and Literacy Acquisition 4th Symposium. – Antwerp, 2008. – P. 234–242.
35. Barthes R. "Rhetoric of the Image." Image, Music, Text. Ed. and trans. Stephen Heath. New York: Hill and Wang, 1977.
36. Hilligoss S., Howard Th. Visual Communication: A Writer's Guide, Second Edition. Pearson Education, Inc. (Publishing as Longman Publishers.) . – 2002. – 187 p.
37. Kostelnick Ch. The Rhetoric of Text Design in Professional Communication // The Technical Writing Teacher 17 (1990): P.189-202.
38. Walsh M. Reading visual and multimodal texts: how is “reading” different? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.decd.sa.gov.au/northernadelaide/files/links/Reading_multimodal_texts.pdf – Заголовок з екрану.

Джерела ілюстративного матеріалу

- (МК) – Keyes M. Sushi for Beginners. – London: Penguin Books, – 2001. – 564 p.
(MLA) – Lewycka M. A Short History of Tractors in Ukrainian. – London: Penguin Books, – 2006. – 325 p.
(MLS) – Lewycka M. Strawberry Fields. – New York: Penguin Books, – 2008. – 294 p.
(MLV) – Lewycka M. Various pets Alive and Dead. – London: Penguin Books, – 2012. – 367 p.
(MLW) – Lewycka M. We Are All Made of Glue. – London: Penguin Books, – 2010. – 325p.

УДК 81'374 : 165

ШЛЯХИ МАНІФЕСТАЦІЇ МОВНОГО КОНДЕНСОВАНОГО ЗНАННЯ

Бялик В. Д.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Стаття присвячена епістемічним аспектам дослідження мовних явищ. Словотвірні патерни лексичних скорочень розглядаються як засоби репрезентації особливого типу мовного знання, а саме конденованого знання як концентрації смислів у процесі згортання словотвірної структури.

Ключові слова: скорочення, аббревіатура, словотвірна структура, мовне знання, конденоване знання.

Статья посвящена эпистемическим аспектам исследования языковых явлений. Словообразовательные паттерны лексических сокращений рассматриваются как средства репрезентации особого рода языкового знания, а именно конденсированного знания как концентрации смыслов в процессе сворачивания словообразовательной структуры.

Ключевые слова: сокращение, аббревиатура, словообразовательная структура, языковое знание, конденсированное знание.

The article considers the epistemic aspects of language phenomena study. The word-formation patterns of lexical shortening are viewed as a means of representation of a special type of linguistic knowledge – condensed knowledge as a sense concentration in the process of word-formation structure reduction.

Key words: shortening, abbreviation, word-formation structure, linguistic knowledge, condensed knowledge.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Скорочення відображають тенденцію до раціоналізації мови, до економії мовних зусиль. Скорочення слів – це не стільки метод формування нових слів внаслідок зрощення, скільки зміна старих без спотворення значення і, таким чином, модифікація знакової форми упакування мовного знання. Скорочення як мовне явище простежується ще до перших абеток (як, наприклад, піктографічне письмо), у вигляді різних позначень узагальнювального типу (скорочення у вигляді римських та арабських цифр), титлів у слов'янських мовах, коли титли замінювали букву або склад.

Строкатість та численність типів аббревіатур (серед яких вирізняються різного виду скорочення: усікання, зрощення тощо), специфіка їх семантики, а саме еквівалентність у семантиці вихідних, похідних найменувань, – все це виявилось причиною різноманітних підходів до явища аббревіації, різних визначень її меж та різних класифікацій.

На сучасному етапі розвитку науки про мову аббревіація розглядається як складна система, структура якої обумовлена певним інвентарем структурних елементів (аббревіаційних складів, ініціалів – букв і звуків) і правилами їх побудови [3, с. 42]. У процесуальному аспекті аббревіація є таким процесом творення нових одиниць, вторинної номінації зі статусом слова, який полягає в усіканні будь-яких лінійних частин джерела мотивації та який призводить в результаті до появи такого слова, що за своєю формою відображає певну частину або частини компонентів вихідної, мотиваційної одиниці і водночас містить частину нового знання. Скорочення тлумачиться, в

першу чергу, як зрощення. З іншого боку, скорочення недостатньо висвітлено в лінгвістичній літературі як засіб репрезентації мовного компресованого чи конденсованого знання. Для повної форми слова чи словосполучення, які прийняли скорочений вигляд, обов'язковими є висока частотність та популярність вживання чи навіть складність структури. Більшість скорочень, які ми вживаємо, утворені від повних аналогій, котрі добре відомі мовцям.

Конденсоване знання тлумачиться як концентрація смислів у процесі згортання словотвірної структури. Воно імпліцитно репрезентує інформацію, яка міститься у цій структурі і репрезентовано її словотвірними елементами (різні види скорочення, телескопія).

Метою нашої статті є виявити базові шляхи формування мовного конденсованого знання в результаті компресії мовних структур в царині англійського інноваційного словотвору.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній англійській мові кількість скорочень постійно зростає, вони вживаються як для позначення предметів реальної дійсності, так і відображення важливих соціальних понять, напр.: *SARS* – *severe acute respiratory syndrome*, *MoSoSo* – *Mobile social software*. (Тут і далі використані приклади із [2; 9]– Б.В.).

Голістичний підхід до вивчення мовних явищ дає змогу розробити загальну класифікацію аббревіатур, яка виникає як результат аналізу "слідів" скорочуваних одиниць, що збереглися в структурі аббревіатури, співвіднесення аббревіатури з джерелом мотивації та врахування цілого ряду структурних характеристик як вихідної, так і отриманої в процесі аббревіації одиниці. До них відносяться такі параметри:

- 1) тип вихідної одиниці (слово, словосполучення, набір слів); кількість елементів у вихідному найменуванні; порядок їх слідування та відповідність синтаксичним нормам;
- 2) тип результативного аббревіатурного знака (лінійна протяжність "слідів", ініціал, склад, слово; кількість збережених у складі скорочення компонентів та їх відповідність числу повнозначних слів вихідного словосполучення);
- 3) позиція, яка зайнята компонентами аббревіатур у вихідних для них словах – початкова, кінцева, серединна, початкова і кінцева;
- 4) фонетичні та графічні особливості оформлення аббревіатур;
- 5) наявність у її складі елементів, які були відсутні в структурі вихідного слова чи словосполучення (наприклад, афікса);
- 6) спосіб зрощення фрагментів слів у складних аббревіатурах – примикання, накладання, введення частин слів [3, с. 43; 11].

Названі параметри стали основою такої структурної класифікації скорочень, у якій виділяються три основні структурні типи: складові скорочення, куди входить частина або частини тільки одного слова, не менші двофонемного складу (*narb* – *narrative* + *bit*; *MoSoSo* – *Mobile social software*);

1) складноскладові скорочення, куди входить не тільки частина слів, за лінійною протяжністю не менші за двофонемний склад, але поряд з ними й повні слова (*Obamacon* – *Obamaconservative*, *surgicalist* – *surgical hospitalist*);

2) ініціальні скорочення, до складу яких обов'язково входять початкові букви/звуки (ініціали) слова чи слів скороченого словосполучення (*TINO* – *Tea in Name Only*; *SARS* – *Severe acute respiratory syndrome*; *BRICs* – *Brazil, Russia, India, and China*; *DWTer* – *a person who is driving while texting*).

Скорочення, до яких традиційно відносять ініціальні скорочення і акроніми, є двома різновидами "наймолодшого" в діяхронічному аспекті способу словотворення, що полягає у поєднанні початкових букв декількох слів, що виступають засобом номінації одного об'єкта [3, с. 132]. Серед безлічі класифікацій скорочень привертає увагу класифікація, запропонована Г. Фельбером, котрий, розглядаючи види скорочень, перш за все розподіляє скорочені слова за принципом лексикалізованості на графічні та лексичні [10, с. 54]. Далі дослідник розподіляє всі лексичні скорочення на аббревіатури та акроніми, або складноскорочені слова, інші, в свою чергу, розподіляються на усікання і зрощення [10, с. 73].

Вітчизняні вчені Д. І. Квеселевич і В. П. Сасина виокремлюють два способи скорочень, а саме: усічення та аббревіацію, де усічення, традиційно, поділяється на: афerezис : *esquire – squire; example – sample; defence – fence; complot – plot, because – cause*; синкопу: *market – mart; even – e'en; ever – e'er; never – ne'er*; апокопу: *editor – ed; veteran – vet; vampire – vamp; prefabricated – prefab; permanent – perm; promenade – prom*.

Можливе також поєднання двох типів: афerezису та синкопи, синкопи та апокопи: *influenza – flu; avantgarde – van; refrigerator – fridge; perambulator – pram* [4, с. 128].

У сучасній англійській мові, як свідчить дослідження, найбільше поширення набув аббревіаційний тип складноскорочених слів, тобто скорочення, складені з початкових букв.

За орфоепічною ознакою їх можна поділити на три великі групи:

1) скорочення, які можуть вимовлятися як поєднання алфавітних назв вхідних букв. Наприклад *B2B2C – Business-to-business-to-consumer; DWT – driving while texting, AOS – all options stink, FOMO – the fear of missing out*. Ініціальні скорочення нерідко бувають багатозначними. Багато значень має, наприклад, скорочення *SPIN*. Найбільш поширені два значення: *Speech Interface* та *Small Plot Intensive*.

2) друга група аббревіатур вимовляється так, ніби це були б звичайні слова, написані такими ж буквами, тобто акронімами. Наприклад: *Obamacon [o'bamakon] Obama conservative – Обама консерватор. Par-Don [pa: den] A person who splits his or her time between Paris and London – людина, котра живе у Парижі та Лондоні одночасно*.

3) до третьої групи відносять складні аббревіації, які утворені з двох ЛК, перший з яких є повне слово, а другий – літера (літери): *surgicalist – surgical hospitalist*; або навпаки: *Tkday – A person's 10,000th day since birth*.

Графічні скорочення можуть бути не тільки аббревіатурами. Нерідко зберігається тільки декілька приголосних, наприклад: *assn – association* або *fnn – formation*.

Відповідно до наших досліджень, аббревіатури першої групи становлять 24% всіх скорочень, другої групи – 69%, а третьої – 7%.

Різні лексичні скорочення володіють майже необмеженою продуктивністю і надзвичайно поширені в сучасній мові взагалі і в термінології окремих наук зокрема. Як справедливо зауважує В. П. Даниленко, цьому сприяють загальні тенденції розвитку термінологічного словотворення: "з одного боку, це створення надзвичайно довгих за складом найменувань, а з іншого – створення гранично-коротких, структурно економічних найменувань термінів-аббревіатур" [1]. Щодо англійської мови, то тут, на думку О. Д. Мешкова, широке розповсюдження аббревіатур зумовлене самою природою мови, – її прагненням до моносилабізму [5, с. 155; 6].

Вагому частину складноскорочених слів сучасної англійської мови складають так звані телескопізми – лексичні одиниці, створені шляхом "зрощення уламків" двох або декількох лексичних одиниць або ж "злиття" редукованої частини одного з повною формою другого слова [7, с. 66-71]. Редуковані "фрагменти" лексем, що використовуються для створення телескопізмів, як правило, "абсорбують" семантику своїх прототипів. Семантика телескопізму формується шляхом "накладання значень" його компонентів" [8, с. 44-49] і може дорівнювати сумі значень компонентів (наприклад, *camcord < camera + record* 'знімати за допомогою портативної відеокамери'), або ж крім "сумарного значення" може містити додаткову інформацію про предмет чи явище (наприклад, *deskfast < desk + breakfast* 'сніданок за робочим столом в офісі'.

Чимало новотворів створено за патерном **ab + cd → abd**, тобто шляхом "зрощення" повної форми першого слова з афerezозою другого, наприклад: *aquaerobics < aqua + aerobics, civilogue < civil + dialogue, cowpooling < cow + carpooling, kidult < kid + adult, Marchuary < March + February, mancation < man + vacation, mockney < mock + cockney, haycation < hay + vacation, homedulgence < home + indulgence, seacopter < sea + helicopte, vacationary < vacation + missionary*. Серед нових телескопізмів, зафіксованих словниками, є створені шляхом поєднання апокопи першого слова із повною формою другої лексеми за патерном **ab + cd → acd**: *Amerasian < American + Asian*,

Amerindian < *American* + *Indian*, *Afrocaribbean* < *African* + *Caribbean*, *celeblog* < *celebrity* + *blog*, *robolawyer* < *robot* + *lawyer*, *emoticon* < *emotion* + *icon*, *intellidating* < *intelligent* + *dating*, *jeggings* < *jeans* + *leggings*, *passstought* < *password* + *thought*.

Значна кількість лексичних одиниць утворені шляхом "зрощення" апокопи першого слова з афезою другого, за таким патерном **ab + cd** → **ad**: *advertorial* < *advertisement* + *editorial*, *agflation* < *agriculture* + *inflation*, *Bluejacking* < *Bluetooth* + *hijacking*, *blizzaster* < *blizzard* + *disaster*, *brogrammer* < *brother* + *programmer*, *briet* < *bridal* + *diet*, *burqini* < *burqa* + *bikini*, *framily* < *friends* + *family*, *inloviduals* < *in-lover* + *individuals*. Іноді у словниках неологізмів зустрічаються лексичні неоквантори, які утворюються за патерном **ab + cd = ac**, тобто до апокопи першого слова додається апокопа другого, наприклад: *hydrail* < *hydrogen* + *railway*.

Словниками неологізмів зафіксовано кілька лексичних інновацій, створених шляхом поєднання афези двох слів за патерном **ab + cd** → **bd**, який вважався в попередні роки непродуктивним: *netiquette* < *Internet* + *etiquette*, *netizen* < *Internet* + *citizen*, *netpreneur* < *Internet* + *entrepreneur*.

Телескопія, на наш погляд, – автономний спосіб словотвору, оскільки вона є своєрідним "гібридом" словотвору та формотвору. У процесі формування телескопізмів беруть участь як механізми стягнення основ (які є провідними у словоскладанні), так і механізми скорочення, фрагментації слів (що є типовим для формотворення). Механізми утворення телескопізмів мають багато спільного зі словоскладанням через те, що в основі утворення як телескопізмів, так і складних слів лежать вільні лексичні одиниці; у семантичному плані обидва способи словотвору являють собою універбацію, тобто конденсацію семантики словосполучення в межах однієї лексичної одиниці; основу зв'язку між компонентами як композитів, так і телескопізмів складає співвідношення основ. Головною відмінністю телескопії від словоскладання є те, що вона ґрунтується на стягненні основ, які частково або повністю втратили свою цілісність.

Розглядаючи телескопію, не можна не відзначити її ролі у формуванні нових словотворчих елементів інновацій. Деякі елементи, що входять до архітекτονіки телескопійних утворень, можуть у разі високої частотності їх використання у складі структурно однотипних лексем розпочати функціонування як словотворчі форманти. Словотворчі кванти інформації, джерелом утворення яких були телескопізми, на наш погляд, мають великий вербокреативний потенціал, оскільки вони не здатні через "пошкодженість" форми виконувати роль самостійної лексики, і цей "недолік" породжує необхідність приєднання задля реалізації словотвірних потенцій до повноцінних основ або до подібних йому елементів [8, с. 66].

Так, передумови для формування словотворчого елемента *-nomics* були створені телескопією. "Параафікс" *-nomics* – 'економічна теорія або політика' розпочав своє існування після утворення телескопізму *Nixonomics* (*Nixon* + *economics*), за аналогією до якого були створені інші неологізми: *Bushonomics*, *Clintonomics*. Завдяки високій частоті використання елемента у групі структурно однотипних лексичних одиниць, у яких він мав однакове, типізоване значення, редукований елемент *-nomics* став асоціюватися із словотворчим суфіксом. Останнім часом цей "параафікс" приєднується не лише до власних імен, а й до загальних іменників, про що свідчать такі ЛНК: *bimbonomics*, *cybernomics*, *mediconomics*. Ще одним часто вживаним "параафіксом" є *-phobia* (*Baracknophobia*, *globophobia*, *cosmophobia*, *Iraqnophobia*, *tryophobia*)

На наш погляд, умови для формування словотворчого кванта *docu-* були також створені телескопією. Цей елемент уперше з'явився у складі телескопізму *docudrama* (*documentary* + *drama*) 'телевізійний фільм або вистава, створена на документальній основі'. Саме це слово було взято за зразок для утворення цілого ряду інших лексичних одиниць з елементом *docu-*: *docuhistory*, *documusical*, *docuopera*, *docurecreation*, *docu-soup opera*. Використання елемента *docu-* для створення серії однотипних лексичних одиниць сприяло формуванню у нього узагальненого, типізованого значення 'заснований на документальних фактах'.

Участь редукованого елемента у створенні цілої низки слів, у яких він виступає в типізованому значенні, сприяє закріпленню у свідомості носіїв мови його афіксального статусу. Телескопійні

одиниці можуть розглядатися як "штучний товар", утворення ж цілої низки структурно однотипних лексичних одиниць за участю константного елемента є прерогативою афіксального словотвору. У разі створення за аналогією до телескопізму нових лексем із незмінним компонентом, останній може перетворитися на словотворчий формант. Такі одиниці доцільно називати "параафіксами" – словотворчими елементами перехідного характеру, оскільки вони лише проходять процедуру "афіксалізації" – фактично вони виконують функції суфіксів або префіксів, але у них досі зберігається семантична кореляція з їх вільними прототипами. Багато в чому вони подібні до так званих комбінувальних форм, коли одним із елементів ЛК чи ЛНК виступає морфологічний формант латино-грецького походження (напр. *macrospace*, *telemarathonetc.*)

Шляхом "афіксалізації" компонентів телескопізмів було створено багато словотворчих елементів перехідного характеру. Найбільш продуктивними серед них є "парапрефікси": *agri-* (*agribusiness*, *agricrime*, *agripower*); *cyber-* (*cyberclinic*, *cyberdemocracy*, *cybermedia*, *cyberpolitics*); *e-* (*e-business*, *e-cash*, *e-government*, *e-thrombosis*); *Euro-* (*Eurodeposit*, *Euroland*, *Euromarket*, *Eurosceptic*) та "напачуфіксу": *-(a)holic* (*phonaholic*, *politicoholic*, *walkoholic*, *workaholic*, *chocoholic*); *-(a)thon* (*bikeathon*, *danceathon*, *sellathon*, *slideathon*); *-erati* (*culturati*, *digerati*, *glamorati*, *jazzerati*, *technorati*); *-gate* (*debategate*, *filegate*, *Irangate*, *oilgate*).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Як показують наші дослідження, механізми скорочення слова відіграють провідну роль у процесах формотворення та словотворення, адже саме вони складають 27,6 % досліджуваних інновацій. У першому випадку скорочення слова є головним і єдиним механізмом вербокреації, а в другому випадку він діє у комплексі із механізмами основоскладання і репрезентує мовне конденсоване знання, яке міститься в лексичній одиниці. Заміна лексичної одиниці "більш економним кодом" сприяє не лише раціоналізації мовленнєвої діяльності носіїв мови, але й оптимізації словотворчих процесів. Редукований мовний знак може використовуватися у мовленнєвому повідомленні як рівноцінний субститут прототипової лексики або ж може брати участь у творенні складноскорочених слів. Участь редукованих елементів у створенні складноскорочених слів може створити умови для їх афіксалізації, що потребує додаткового аналізу у перспективі. Так, наприклад, у разі створення за аналогією до конкретного телескопізму низки нових структурно однотипних слів, до складу яких входить незмінний редукований компонент, цей компонент може з часом перетворитися на словотворчий афікс.

Література

1. Даниленко В. П. Лингвистические проблемы упорядочения научно-технической терминологии / В. П. Даниленко, Л. И. Скворцов // ВЯ. – 1981. – № 1. – С. 7–16.
2. Зацний Ю. А., Янков А. В. Інновації у словниковому складі англійської мови початку XXI століття: англо-український словник. Словник. / Ю. А. Зацний, А. В. Янков. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 360 с.
3. Карашук П. М. Словообразование английского языка / П. М. Карашук. – М. : Высш. школа, 1977. – 303 с.
4. Квеселевич Д. І. Практикум з лексикології сучасної англійської мови : [навч. посібник] / Д. І. Квеселевич, В. П. Сасина. – Вінниця : Нова Книга, 2003. – 267 с.
5. Мешков О. Д. Семантические аспекты словосложения английского языка / О. Д. Мешков. – М. : Наука, 1986. – 208 с. – С. 112–115.
6. Мешков О. Д. Словосложение в современном английском языке : [учеб. пособие для институтов и факультетов ин. языков] / О. Д. Мешков. – М. : Высш. школа, 1985. – 187 с.
7. Омельченко Л. Ф. Лексична семантика і структура англійських складних і складнопохідних лексем із суфіксом *-er* / Л. Ф. Омельченко // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. Івана Франка. – Житомир, 2006. – № 27. – С. 44–49.
8. Омельченко Л. Ф. Телескопия – один из малоизученных способов глаголообразования современного английского языка / Л. Ф. Омельченко // Филологические науки. – 1980. – № 5. – С. 66–71.
9. E-library Questia [Electronic resource] / Access mode: <http://www.questia.com>
10. Felber H. Terminology Manual / Helmut Felber. – Paris : UNESCO ; Infoerterm, 1984. – Vol. XXI. – 426 p.
11. Metcalf A. Predicting New Words. The Secrets of Their Success / A. Metcalf. – Boston, New York : Houghton Mifflin Company, 2002. – 206 p.

УДК 811.111+81'342

ОБґРУНТУВАННЯ КОГНІТИВНОЇ МОДЕЛІ ПОРОДЖЕННЯ МОВЛЕННЯ БІЛІНГВА

Валігура О. Р.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті обґрунтовуються когнітивні моделі породження інтерферованого мовлення білінгва, а саме, когнітивна модель продукування мовлення психічною сферою індивіда та загальна когнітивна модель розумово-мовленнєвої діяльності білінгва, що дає можливість адекватної інтерпретації багатьох фонетичних феноменів, зокрема явища фонетичної інтерференції.

Ключові слова: фонетична інтерференція, білінгв, когнітивні механізми, інтерферована фонетична система, стохастична модель породження інтерферованого мовлення, іношомовний акцент.

В статье обосновываются когнитивные модели порождения интерферирующей речи билингва, а именно, когнитивная модель продуцирования речи психической сферой индивида и общая когнитивная модель речемыслительной деятельности билингва, что позволит адекватно интерпретировать многие фонетические явления, в частности феномен фонетической интерференции.

Ключевые слова: фонетическая интерференция, билингв, когнитивные механизмы, интерферирующая фонетическая система, стохастическая модель порождения интерферирующей речи, иностранный акцент.

The paper postulates cognitive models of interfered speech generation, namely, cognitive model of speech generation by the individual's psychic sphere and general cognitive model of bilingual's speech activity with the aim of adequate interpretation of many phonetic phenomena, in particular phonetic interference.

Key words: phonetic interference, a bilingual, cognitive mechanisms, interfered phonetic system, stochastic model of interfered speech generation, foreign accent.

Загальні методологічні засади когнітивної лінгвістики, спрямованої на розгляд мови як пізнавального знаряддя кодування та трансформації знань, в основі своїй уможливають дослідження когнітивних особливостей фонетичних явищ, зокрема, дозволяють аналізувати й інтерпретувати причини виникнення фонетичної інтерференції та механізми її реалізації в мовленні білінгвів. Специфічна потреба у вивченні фонетичної інтерференції, що проявляється у процесі породження і сприйняття усного іношомовного дискурсу українськими білінгвами, зумовлена не лише викликами соціальної дійсності, поширенням контактів між представниками різних мовних спільнот, а й когнітивно-психологічними й соціокультурними чинниками, які визначають особливості вторгнення фонетичної системи домінуючої рідної мови в межі мови, що вивчається.

З погляду когнітивно-дискурсивного та комунікативно-функціонального підходів феномен фонетичної інтерференції, тобто відхилення від вимовних норм однієї мови під впливом іншої, що виявляються насамперед у мовленні білінгвів, розглядається нами як складне комплексне соціально-психологічне й адаптивне явище, перебіг якого розгортається під час оволодіння індивідом іноземної мови і здійснюється під впливом його свідомого чи неусвідомленого втручання у природну структуру первинної або вторинної мови [1, с. 12].

Вивчення феномену фонетичної інтерференції з позицій когнітивно-дискурсивного підходу цілком закономірно набуває статусу актуального і особливо перспективного, оскільки фонетична система мови розглядається у межах його парадигми як невід'ємний складник мисленнєвої діяльності людини, що тісно взаємодіє з іншими когнітивними процесами. Проте для здійснення безпосереднього вивчення й опису когнітивних механізмів породження інтерференції та їхнього відповідного експериментального дослідження виникає потреба у створенні адекватної когнітивної моделі фонетичної системи іншомовного мовлення білінгвів.

З огляду на це метою нашої статті є обґрунтування та розробка когнітивної моделі породження інтерферованого мовлення білінгвом.

Відповідно до відомих концептуальних положень [3, с. 35-39; 4, с. 62-78; 5, с. 92-95; 6, с. 160-163; 8, с. 81-86; 11, с. 131-140; 12, с. 93-94;] моделювання є вихідним методом наукового пізнання та його центральним методологічним засобом, суть якого полягає в заміщенні об'єкта спеціальною моделлю, що відтворює головні особливості оригіналу, та проведенні за її допомогою необхідних досліджень [3, с. 92]. З методологічної точки зору особливо важливо те, що специфіка моделювання дозволяє заміщувати досліджуваний реальний об'єкт, який має незліченне розмаїття властивостей, сторін і відношень певною моделлю, що містить лише суттєві з погляду мети дослідження риси, властивості, відносини чи зв'язки об'єкта (оригіналу).

У лінгвістичній літературі терміни "модель" та "моделювання" знаходять дещо різні трактування. Так, у праці [5, с. 175] модель визначається як узагальнений, створюваний з метою одержання і (або) збереження інформації, специфічний об'єкт (у формі уявного образу, опису знаковою або матеріальною системою), що відбиває властивості, характеристики й зв'язки об'єкта оригіналу довільної форми, істотні для завдань, розв'язуваних суб'єктом. При цьому підкреслюється, що всі наші уявлення про світ носять модельний характер, а історично сформовані наукові поняття, пов'язані з об'єктивною реальністю (закони, теорії, наукові картини світу), є моделями різних рівнів і ступенів складності [там само, с. 175]. Поділяючи цю думку, О. О. Селіванова тлумачить модель як абстрактний й ідеалізований знаковий образ спрощеного відтворення певного об'єкта (оригіналу), штучно створений дослідником із метою вивчення ознак, складників цього об'єкта, способів його існування й функціонування [7, с. 386].

Щодо суто лінгвістичної моделі, то вона трактується як штучно створений лінгвістом реальний чи мисленнєвий пристрій, який відтворює, імітує своєю поведінкою (у спрощеному вигляді) поведінку іншого пристрою (оригінального об'єкта) у лінгвістичних цілях [9, с. 304]. На противагу, Ч. Хоккет [12, с. 30-35] притримується іншої точки зору, вважаючи, що навряд чи вдасться побудувати єдину модель, яка адекватно відобразить природну мову, і моделювання не є способом адекватного відображення об'єкта, якщо справа торкається мови.

У контексті нашого розгляду, спрямованого на обґрунтування когнітивної моделі породження іншомовного інтерферованого мовлення білінгвом, лінгвістичну модель варто розглядати, на наш погляд, як властиві певній мовній системі або феномену сукупності горизонтально розміщених елементів, що складають структуру мови, та, будучи впорядкованими за вертикальним вектором їхньої ієрархії, набувають здатності символічно зображувати модельований об'єкт як певну систему з притаманними їй функцією та зв'язками між елементами.

У разі необхідності вивчення механізму взаємодії значної кількості чинників, що впливають на поведінку досліджуваного об'єкта, у модель доцільно вводити додаткову (просторову) вісь, методологічні вимоги до введення якої обґрунтовано в працях [3, с. 37-39, 54; 4, с. 64-65]. Такі моделі мають підвищену пояснювальну спроможність, оскільки дають можливість пояснювати не лише реальні факти, а й прогнозувати певні закономірності й тенденції функціонування об'єкта дослідження.

Виходячи з цього, когнітивну модель мови доцільно визначити як систему взаємозв'язаних елементів, кожен з яких є модусом (одним із логічних блоків мисленнєвого аналога повідомлення), що належить одному з рівнів мовного субстрату. Така модель наочно показує ті

процедури, які пов'язані з отриманням, збереженням, обробкою, передачею та використанням знань [5, с. 160-163].

Відтак обґрунтування узагальненої когнітивної моделі мови й комунікативної діяльності, яка б установила повне співвідношення мовних структур з концептуальними, є, безсумнівно, трудомістким і нетривіальним завданням. Більше того, через величезну кількість чинників, які взаємно впливають один на одного та практичну неможливість їх повного врахування, ефективність використання узагальненої когнітивної моделі мови лінгвістами може бути незначною. Звідси очевидна раціональність розробки когнітивної моделі інтерферованої фонетичної системи іншомовного мовлення білінгвів, яка віддзеркалює лише ті когнітивні акти, що безпосередньо беруть участь в породженні та сприйнятті мовлення, або обґрунтовують низку моделей реалізації цих актів.

Зазначимо, що під час фонетичного вивчення мовленнєвих явищ на сегментному та надсегментному рівнях дослідники зазвичай беруть на озброєння когнітивну модель, орієнтовану на фреймовий підхід до породження та сприйняття іншомовного мовлення, позаяк вона є досить гнучкою й узгодженою із психологічними концепціями пам'яті та експериментальними психофізіологічними даними. Крім того, фреймова модель дає можливість адекватної інтерпретації багатьох фонетичних феноменів, зокрема явища фонетичної інтерференції в іншомовному мовленні білінгвів.

У якості однієї з таких автономних моделей може розглядатися, наприклад, обґрунтована нами та зображена на рис. 1 когнітивна модель продукування мовлення психічною сферою індивіда.

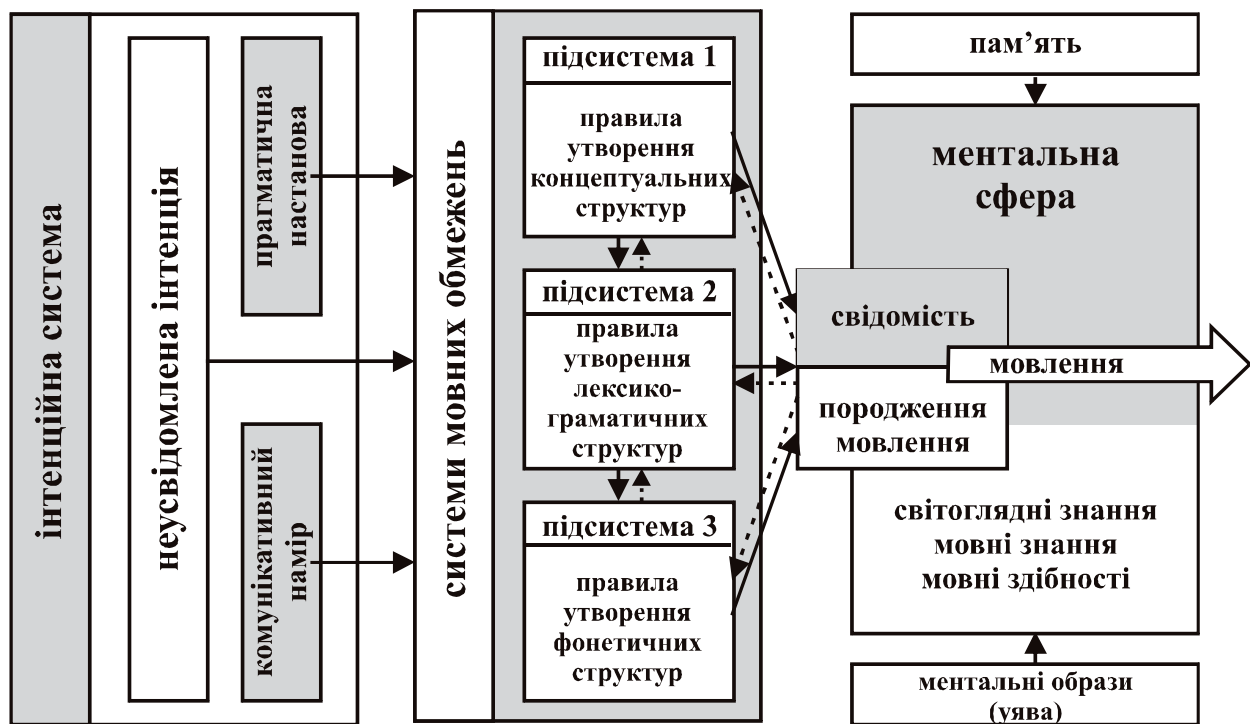

Рис. 1. Когнітивна модель продукування мовлення психічною сферою індивіда

Підкреслимо, що в основу ідеї побудови наведеної моделі покладено фреймовий або блочно-модульний принцип, згідно з яким її зображено у вигляді певної суперсистеми, роль елементів або смисломістких фреймів якої виконують відповідні системи та складаючі їх підсистеми. Когнітивний процес продукування мовлення розгортається за моделлю таким чином. У інтенційній системі індивіда внаслідок взаємодії його свідомості зі сферою

позасвідомого виникають певні за ступенем конкретності комунікативні наміри (неусвідомлена інтенція, комунікативний намір, прагматична настанова), які за прийнятою у системному підході термінологією і слугують входами системи мовних обмежень. У межах цієї системи відбуваються складні процеси попереднього гіпотетичного добору та передбачення можливого взаємозв'язку концептуальних, лексико-граматичних та фонетичних засобів оформлення висловлення. Специфіка перебігу цих процесів полягає у тому, що вони можуть ускладнюватися за рахунок виникнення необхідності узгодження суперечностей, виникаючих між правилами зазначених на моделі підсистем. У разі необхідності такого узгодження психічна сфера індивіда використовує принцип зворотнього зв'язку, (вказаного в системі мовних обмежень штриховими стрілками), у відповідності з яким здійснюється повторне узгодження структури та змісту висловлення.

Вироблені таким чином попередні структура та зміст висловлення поступають у свідомість індивіда, у сфері якої після їхнього зіставлення зі знаннями про світ, мовними знаннями та співвіднесення з його мовними здібностями набувають статус висловлення, готового для використання у мовленні, або у разі суперечностей повертаються (за штриховими стрілками зворотнього зв'язку) у систему мовних обмежень для їх відповідного коригування.

Зрозуміло, що ця когнітивна модель відображає лише одну із сторін когнітивного механізму, який пояснює сприйняття та породження мовлення з точки зору того, як структури мовного знання беруть участь у його продукуванні. Слід також відмітити, що означена на моделі мовна система, як і будь-яка інша система, має здатність певним чином змінюватися у часі залежно від внутрішніх та зовнішніх чинників (інакше кажучи, система реалізує свою програму). Для реалізації програми системи потрібна інформація, поняттями якої когнітивна лінгвістика оперує в аспектах ментальних репрезентацій, структур представлення знань, процесів концептуалізації та категоризації тощо.

Зауважимо з цього приводу, що когнітивна інформація розглядається як наявність переконань, думок чи настанов, а також мотивація, цілі чи особливі задачі. До того ж когнітивна модель має відображати той факт, що зв'язний текст і відповідно процес розуміння тексту здійснюється в соціальному контексті.

Розглядаючи когнітивну модель мовної системи, варто наголосити на тому, що кожна мова має свою домінанту, яка є важливою визначальною характеристикою системи і показником того, що в системі все узгоджено та взаємопов'язано. Під мовною домінантою розуміється один із членів гетерогенного ряду частин, який обирається в якості головного елементу, що панує над ієрархічно підкореними компонентами ряду. Відповідно, якщо наявні домінанти різних рівнів мови, то є і спільна мовна домінанта, яка може відображати і національний характер мови, й ідіолект кожного індивіда суспільства. У сукупності сполучення загальної мовної домінанти та фонетичної домінанти, яка є її частиною, і створює неповторну своєрідність національної мови.

Цілком логічно, що заміна домінанти призводить до перебудови структури субстанції мови, зокрема, заміна фонетичної домінанти зумовлює зміну в структурі всієї фонетичної системи. А це в свою чергу, веде до інтерференції рідної мови при вивченні іноземної. Таким чином утворюється нова фонетична інтерферована система, яка володіє своєрідними фонетичними параметрами на сегментному та просодичному рівнях.

Зважаючи на це, просторову узагальнену когнітивну модель розумово-мовленнєвої діяльності білінгва можна зобразити у вигляді чотиригранної піраміди, основу якої утворюють чинники, що мотивують необхідність оволодіння вторинною мовою.

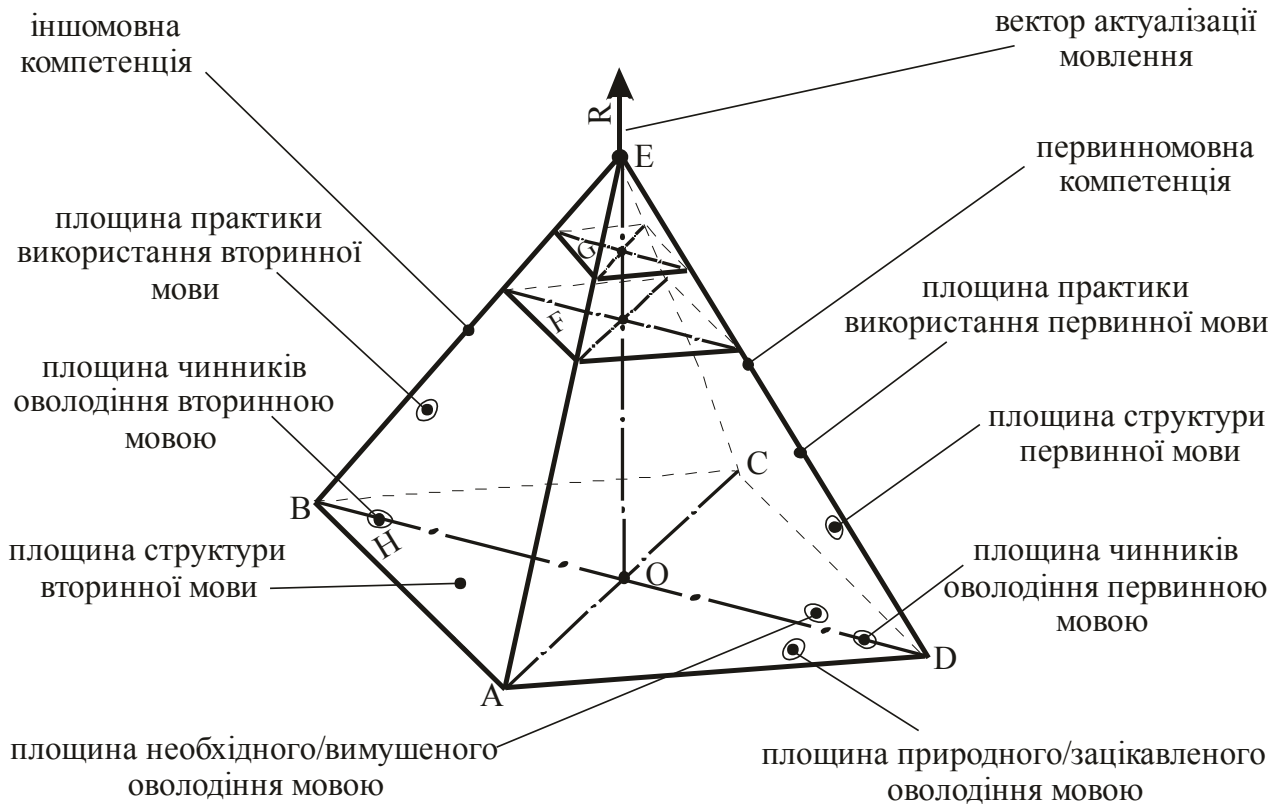

Рис. 2. Загальна когнітивна модель розумово-мовленнєвої діяльності білінгва

Протилежні грані цієї піраміди зображатимуть відповідно знання індивідом структур первинної та вторинної мов. Сторони, перетином яких створюються зазначені грані, будуть символізувати дві площини, наприклад: площина структури первинної мови та площина перебігу її мовної практики, смислозмістове насичення фреймів яких і сконцентрується у вигляді енциклопедичної інформації у зміст структури первинної мови. Подібним чином площини структури та перебігу мовної практики вторинної мови сформують смислозмістове насичення фреймів вторинної мови. При цьому сторони трикутника, означені нами як грані-знання структури первинної та вторинної мов, спираючись на діагональ основи піраміди, виокремлять відповідний їй вертикальний перетин, що набуватиме змісту площини інтерферованої мовної системи, у межах якої поступово знизу вгору і розгортатимуться когнітивні стохастичні процеси функціонування ментальної сфери індивіда під час породження та сприйняття ним мовлення [2, с. 218].

За допомогою побудованої таким чином моделі можна прослідкувати взаємозумовленість та взаємозалежність всіх фонетичних параметрів, які утворюють фонетичну систему мови. Така модель здатна віддзеркалити і взаємодію загальної мовної домінанти сегментного та просодичного рівнів, що утворюють фонетичну систему, яка порушується інтерферуючими елементами рідної мови, що, власне, і спричинює появу вимовного акценту в іншомовному мовленні білінгва. Відтак убачається доцільним постулювати, що інтерферовані фонетичні елементи, прототипами яких слугують відповідні базові фонетичні елементи рідної мови, у процесі оволодіння іноземною мовою несвідомо вмонтовуються індивідом у структуру інтерферованої фонетичної системи, якій властива низка універсальних і специфічних особливостей, що проявляються в національному та індивідуальному характері вимовного акценту.

Крім того, таку модель також може бути членовано на складні системи, що взаємодіють між собою, а саме загальну мовну домінанту та параметри фонетичної домінанти сегментного та просодичного рівнів. Для цього достатньо інтерпретувати зміст інтерферованої мовної системи конкретнішим змістом інтерферованої фонетичної системи.

На наш погляд, окреслену когнітивну модель фонетичної інтерферованої системи можна вважати універсальною, оскільки вона відображає володіння і рідною, й іноземною мовами. Це буде цілком об'єктивно, тому що ступінь володіння мовою залежить від когнітивних механізмів загального знання та мовних здібностей, а ознаки вимовного акценту зумовлені ступенем викривлення фонетичної системи. При цьому зазначимо, що для обґрунтування домінанти інтерферованих фонетичних систем необхідно звернутись до аналізу глибинних структур механізму породження та сприйняття мовлення і на їх основі, беручи до уваги бінарну опозицію інтерферованих систем, підійти до побудови фонетичної моделі.

Отже, використання обґрунтованих нами когнітивних моделей породження мовлення індивідом та розумово-мовленнєвої діяльності білінгва дає можливість адекватного експериментального дослідження та опису феномену фонетичної інтерференції в іншомовному мовленні білінгва у межах когнітивно-дискурсивної парадигми, а також з'ясування причин виникнення іншомовного акценту як результату фонетичної інтерференції під час контактування мов, зумовленого не лише відмінностями артикуляційних баз носіїв досліджуваних мов, особливостями фонетичної системи рідної мови білінгвів, але й впливом когнітивних чинників, таких як ментальність, когнітивна гнучкість, мовні знання, мовні здібності, мовне чуття тощо. Перспективним також убачається вивчення інтерферентних явищ в іншомовному мовленні білінгвів з урахуванням етнолінгвістичного та соціокультурних аспектів.

Література

1. Валігура О.Р. Лінгвокогнітивні і комунікативні основи фонетичної інтерференції (експериментально-фонетичне дослідження англійського мовлення українців) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.02.04 – германські мови, спец. 10.02.15 – загальне мовознавство / О.Р. Валігура. – К., 2010. – 32 с.
2. Валігура О.Р. Фонетична інтерференція в англійському мовленні українських білінгвів: Монографія / О. Р. Валігура. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 288 с.
3. Калита А.А. Актуалізація емоційно-прагматичного потенціалу висловлення: Монографія / А. А. Калита. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – 320 с.
4. Клименюк О. В. Діалектика трансцендентного в методології наукового моделювання / О. В. Клименюк // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Філософія. – 2002. – Вип. 8. – С. 62–78.
5. Клименюк О.В. Методологія та методи наукового дослідження / О. В. Клименюк. – К.: Міленіум, 2005. – 186 с.
6. Селиванова Е. А. Исследовательские возможности ментально- психонетического комплекса / Е. А. Селиванова // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Карабіна. – 2004. – № 635. – С. 160-163.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
8. Сімонок В. П. Нові горизонти мовознавства: Концептуальні основи моделювання / В. П. Сімонок // Вісник Сумського державного університету. Серія "Філологія". – 2008. – № 1. – С. 81-86.
9. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
10. Cook N. Tone of Voice and Mind. The Connections between Intonation, Emotion, Cognition and Consciousness / Cook N. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2002. – 294 p.
11. Fitzpatrick J. Phonology and Phonetics in Psycholinguistic Models of Speech Perception / Fitzpatrick J., Wheeldon L. // Phonological Knowledge: Conceptual and Empirical Issues / Eds. N. Burton-Roberts, Ph. Carr, G. Docherty. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – P. 131-160.
12. Hockett Ch. Language, Mathematics and Linguistics / Ch. Hockett. – The Hague: Mouton, 1967. – 243 p.

УДК 81-115[811.111+161.2]

ТОПОНІМІКА НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІЙ У ПІВДЕННІЙ БЕССАРАБІЇ (1814/1940): ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ ОЙКОНІМІВ

Головіна Н. Б.

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Статтю присвячено дослідженню лексичних одиниць з функцією найменування німецьких поселень на території Бессарабської області, особливостей їх виникнення та розвитку під впливом лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників, а також вивченню специфіки структури та семантики слів-топонімів, їх взаємозв'язку з національно-культурними традиціями євангелістів-лютеран.

Ключові слова: топонім, ойконім, структура, семантика, внутрішня форма, мовний чинник.

Статья посвящена исследованию лексических единиц с функцией наименования немецких поселений на территории Бессарабской области в период начала-середины XIX века, особенностей их возникновения и развития под влиянием лингвистических и экстралингвистических факторов, а также изучению специфики структуры и семантики слов-топонимов, их взаимосвязи с национально-культурными традициями евангелистов-лютеран.

Ключевые слова: топоним, ойконим, структура, семантика, внутренняя форма, языковой фактор.

This article is dedicated to the study of lexical units with the function of the nomination of the German settlements in Bessarabia region, especially their origin and development under the influence of linguistic and extralinguistic factors, as well as studying the specific structure and semantics of words, names, their relationship with the evangelical Lutherans' national cultural traditions.

Key words: toponym, oikonym, structure, semantics, the inner form, the language factor.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Топоніміка німецьких колоній у Південній Бессарабії безпосередньо змикається з назвою *Бессарабія*, що, як засвідчують сучасні наукові джерела, бере свій початок від прізвища володаря Валахії князя Мірчі Бесараба, якому в XIV-XV ст. належали Лівобережні долини Середнього та Нижнього Дунаю та значна частина Карпатського гірського масиву. Заради дослідницької справедливості та з поваги до наших німецьких колег-етимологів, вважаємо за потрібне викласти їх наукову думку про те, що "назва *Бессарабія* має народну етимологію та походить від географічної області *Бессія*, на території якої в давні часи проживали бессійські племена та печеніги, що купували в господарів Молдови – куман, невільних арабів. Отже, сучасна назва *Бессарабія* виникла в результаті поєднання двох назв *Бессія* та *Арабія*. Наприкінці XIV століття, коли на південні території уздовж річок Дунай, Прут, Дністр та берегів Чорного моря прийшли кримські татари, вони дали їм назву *Буджак*, що означає "кут, сторона, край, кінець" [5, с. 32]. Пізніше, в історичних документах XV-XVII ст., топонім *Бессарабія* використовується на позначення південної області Бессарабської губернії, розташованої в межиріччі Нижнього Дністра та Дунаю, куди на початку XIX ст. російський імператор Олександр I запросив на поселення іноземних колоністів.

Будь-яке слово, що містить поняття "колонія", тяжіє до негативно маркованого через приховані структурно-семантичні компоненти його внутрішньої форми: "поневолення", "пригнічення", "зневага" тощо. "Натомість значення слова *колонія* у зв'язку з процесом заселення Південної Бессарабії німцями з Королівства Вюртемберг та Герцогства Варшавського (1814/1940), слід розглядати в протилежному напрямку" [3, с. 21].

Головним чином, це пов'язано з багатьма привілеями, отриманими німецькими переселенцями в обмін на державне доручення "перетворити дикі плодючі бессарабські чорноземи в едемські сади" [13, с. 22], у зв'язку з яким постає завдання з розвитку в Південній Бессарабії садівництва, шовківництва та виноградарства. Найбільш привабливими серед гарантованих російських привілеїв для німецьких емігрантів були: звільнення на 10 років від подушних та земельних податків, свобода віросповідання, звільнення чоловіків від рекрутської служби та військової повинності, отримання права на користування 60-ма десятинами землі, безпроцентні держані кредити в сумі 300 царських рублів та ін. [9, с. 3-4]. Окрім того, його позитивну семантику підтримує значення "допомога в розвитку" [3, с. 22], що ґрунтується на "фізіократичному", тобто "якісному" принципі, визначеними в "Правилах прийому колоністів" другого періоду колонізації (1808-1811), коли були засновані католицька Кучурганська та лютерансько-католицька Бережанська група поселень. "Правила веліли приймати на поселення родини з певним капіталом, пристойної поведінки та корисних для держави людей: вправних землеробів, садівників, виноградарів, тваринників, особливо, хто має досвід з розведення нових порід овець, отже, добрих господарів" [4, с. 27].

Сьогодні, коли з тих часів минуло вже майже 200 років, наша розвідка є однією з перших спроб, присвячених лінгвокультурології німецьких ойконімів як специфічних одиниць топонімії Південної Бессарабії.

Мета статті полягає у вивченні походження, структури та семантики лексичних одиниць з функцією найменування німецьких поселень на території Бессарабської області, а також національно-мовної специфіки їх внутрішньої форми.

Матеріалом дослідження є авторська добірка слів лексико-семантичної групи "назва поселення не міського типу", отримана з історичних картографічних та літературних довідок, державно-адміністративних документів, а також у результаті вивчення свідочств колишніх мешканців бессарабських німецьких колоній – євангелістів-лютеран швабської діалектної групи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як свідчать географічні, статистичні та етнографічні джерела, топоніміка німецьких колоній представляє собою динамічну систему, в якій, залежно від певного періоду її формування та розвитку, під впливом державно-адміністративних, соціально-політичних та історичних чинників, відбувається мовне "перезавантаження" його одиниць – ойконімів, тобто власних імен, які використовуються для позначення географічних об'єктів – населених пунктів будь-якого типу.

Топонімічним джерелом ойконімії німецьких колоній на першому етапі їх становлення виступають цифрові номери вільних земельних ділянок (напр., 1, 2, 3 і т.д.), призначених для їх подальшого заселення іноземними громадянами. З появою перших переселенських груп, формальна облікова індексація територій Південної Бессарабії закріплюється за тим чи іншим німецьким селищем як його первісна назва, напр., рос. *Село №1* / нім. *Erste Kolonie*, *Село №6* / *Sechste Kolonie* та ін. Семантичними компонентами зазначених слів виступають "населений пункт не міського типу, жителі якого займаються переважно обробкою землі", "велике сільське селище", "поселення іноземців", "сукупність осіб якої-небудь національності, що проживають разом у іншій країні" тощо.

За нашими спостереженнями, семантика числівникових ойконімів пов'язана виключно з локальним значенням, тому не може служити певним мовним орієнтиром для визначення часового періоду заснування тієї чи іншої німецької колонії в Бессарабській губернії, або певної послідовності, щодо їх появи на її території. Так, наприклад, перша німецька колонія

рос. *Тарутино* (1814) була розміщена в земельному секторі під №3. На першій ж ділянці згодом розмістилася колонія рос. *Бородино* (*Село №1*), яку, по праву, називають другою бессарабською колонією німців. Другу вільну земельну ділянку в 1816 році зайняла колонія *Красна* (*Село №2*). Серед інших фактів, які підтверджують відсутність темпорального компонента в семантиці числівникових ойконімів, слід назвати, наприклад, колонії рос. *Сарата* з попередньою назвою *Село №15* (1822), *Париж* – *Село №10* (1816) та *Альт-Постталь* – *Село №16* (1816).

До середини 50-х років XIX ст. загальна кількість перших німецьких колоній, що отримали відповідні числівникові назви, за реєстраційним номером місця їх розташування на півдні Бессарабії, досягла 25. Окрім вище зазначених, це колонії: нім. *Klöstitz* / рос. *Клястица* (*Село №4*), *Kulm* / *Кульм* (*Село №5*), *Wittenberg* / *Виттенберг* (*Село №6*), *Beresino* / *Березино* (*Село №7*), *Leipzig* / *Лейпциг* (*Село №8*), *Alt-Elft* / *Альт-Эльфм* (*Село №9*), *Arzis* / *Арциз* (*Село №11*), *Peterwunsch* / *Петервунш* (*Село №12*), *Teplitz* / *Теплиц* (*Село №13*), *Katzbach* / *Кацбах* (*Село №14*), *Neu-Arzis* / *Ной-Арциз* (*Село №17*), *Neu-Elft* / *Ной-Эльфм* (*Село №18*), *Gnadental* / *Гнаденталь* (*Село №19*), *Lichtental* / *Лихтенталь* (*Село №20*), *Dennewitz* / *Денневиц* (*Село №21*), *Friedenstal* / *Фриденсталь* (*Село №22*), *Plozk* / *Плоцк* (*Село №23*), *Hoffnungstal* / *Гофнунгсталь* (*Село №24*), *Friedrichsdorf* / *Фридрихсдорф* (*Село №25*) [1, с. 182; 12, с. 4-6]. В історії бессарабських німців вони отримали назву "материнські колонії" (*Mutterkolonien*), а їх мешканців стали згодом називати "перше покоління" (*Generation I*). На початку 1859 року кількість німецьких колоністів становила в Бессарабії 20 050 осіб [13, с. 11-12] та близько 93 000 восени 1940 року, коли вони, за пактом Гітлера-Сталіна, підписаного в Москві 23 серпня 1939 року, залишили територію Радянського Союзу [12, с. 14].

Якщо говорити про кількість ойконімів бессарабських німецьких поселень, то їх виявляється значно більше, ніж самих поселень, оскільки серед слів зазначеної номінативної групи спостерігаємо багато неофіційних назв, що закріплювались за певною німецькою колонією в результаті активного вживання новосельцями свого власного найменування, або попередньої "місцевої" назви території, або найменування, отриманого німецькою колонією в різні періоди її становлення та розвитку під впливом різних чинників, зокрема у зв'язку зі зміною російської, румунської та радянської влади. Так, у довіднику В. Д. Дизендорфа "Немецкие населенные пункты в Российской империи" (2006), назву рос. *Чилигидер* супроводжує топонімічний рядок слів-ойконімів: *Челегидер* (1862), *Фридрихсфельд* (1884); *Каиари* – *Коиари*, *Старые Коиари* (1918), *Шенфельд*, *Мангейм* (1924), *Краснополь* (1943); *Фершампенуаз* 1-й – *Село № 9* (1827), *Альт-Фершампенуаз* (1835) – *Alt-Fere-Champenoise*, *Старый Шампонос*, *Альт-Эльфм* (1859) – *Alt-Elft*, *Михаэльсрум* (1870) – *Michaelsruhmt*, *Садовое* (1905). Роками активного процесу перейменувань німецьких поселень слід вважати період 1810-1830 років, коли, за імператорським наказом, їм присвоювались назви на честь славних перемог російської армії в боях з наполеонівськими військами. Так, серед ойконімів німецьких поселень того часу з'являються назви іншомовного походження, серед яких: *Бородино*, *Красна*, *Тарутино*, *Клястиц*, *Березино*, *Кацбах*, *Кульм*, *Денневиц*, *Арциз* (*Brienne*), *Фершампенуаз I* (*Alt-Elft*, *Michaelsruhmt*), *Фершампенуаз II* (*Neu-Elft*), *Париж* (*Alexsüsswert*), також колонії *Малоярославец I* та *Малоярославец II* з попередніми німецькими назвами *Wittenberg*, *Borschtal*, *Alt-Possttal*, походження яких ми розглянемо більш детально.

Від початку свого заснування на заході Південної Бессарабії в червні 1815 р. колонія *Виттенберг* (*Село №6*) носила німецькомовну назву *Württemberg*. Ойконім має антропонімічне джерело від прізвища відомого роду Вюртембергів – господарів королівства на півдні Німецької імперії (поч. XIX ст.), звідки в Бессарабію протягом 1814-1816 рр. переселилися лютерани-євангелісти – 140 родин землеробів та кустарів [12, с. 28]. Отже, головним номінативним мотивом, що спонукав переселенців дати селищу назву *Württemberg*, виявляється територіально-генетичний чинник, який спостерігаємо також у інших випадках найменування колоній на честь рідних місць їх мешканців. Топонімічними найменуваннями-дублерами, що вказують

на географічну батьківщину німецьких колоністів, є, напр.: *Leipzig, Hamburg, Mannsburg, Straßburg, Kulm, Rohrbach*.

Незважаючи на активне вживання назви *Württemberg* з боку переселенців, до адміністративного списку офіційних назв потрапляє російськомовний ойконім *Bimtenberg*. Цілком можливо, що він пов'язаний з колишньою назвою королівства – *Wirtemberg* (прип. від *Wirdeberg*, далі від кельс. *Wirodunum*), адже, за звучанням, частково з нею співпадає. Утім, слід також зауважити, що ойконім *Bimtenberg* може бути результатом фонетичного спотворення звукової форми слова, коренева морфема якого містить нетипову для російської мови фонему /y/, що спричиняє вокалізацію сусіднього приголосного [r], завдяки чому сприйнята на слух назва *Württemberg*, отримує нове формальне вираження та фіксується російськими державними урядовцями в його розмовному варіанті *Bimtenberg*.

Цілком можливо, що фонетичний шлях засвоєння іншомовної назви має певне відношення також до колонії *Alt-Posttal*. Нащадки першого покоління бессарабських німців стверджують, "що спочатку її називали *Borschtal*, по імені болгарина, який орендував західні землі Буджака, де потім розмістилася колонія вюртембергських переселенців" [4, с. 33]. Отже, в результаті мовленнєвої інтерпретації німцями незнайомого для них слова-антропоніма, відбувається мовний процес асиміляції приголосних [b] – [p] на початку слова *Borschtal* – *Posttal* та унормування буквосполучення <sch> – <st> за правилами німецької орфографії. Натомість існує також інша версія походження назви, згідно з якою назва *Alt-Posttal* бере свій початок від старої пошти (*alte Post*). "Колись через долину проходив поштовий шлях з окружного центру Аккерман до міста Ізмаїл, розташованого на лівому березі річки Дунай. Там, де колоністи побудували в 1905 році свою лютеранську кірху, була колись стара пошта" [7, с. 46]. У такому випадку ми можемо говорити про субстантивацію базового словосполучення та його формально-функціональне перевтілення в топонімічну назву шляхом приєднання до твірної основи відапелятивного суфікса -tal (від *Tal* "долина"), який вказує на особливості ландшафту території селища. Дефісний префікс назви виконує розрізнявальну функцію та завдяки її внутрішній формі зберігає інформацію, що стосується періоду заснування колонії по відношенню до материнської. Зазначимо, що прикладів напівпрефіксально-суфіксальних ойконімів з темпоральною або локальною семантикою серед назв німецьких бессарабських колоній ми зустрічаємо чимало: *Neu-Paris, Neu-Friedental, Neu-Elft, Neu-Brienne, Neu-Mathildendorf, Neu-Fere-Champenoise, Alt-Elft, Alt-Arztis, Klein-Hoffnungstal, Klein-Neudorf* та ін. У свою чергу, це дає нам можливість говорити про мовну специфіку збереження історико-культурної інформації в географічній назві.

У зв'язку з колонією *Bimtenberg* слід згадати німецький ойконім *Marienfeld*, який представляє собою відантропонімічне напівсуфіксальне утворення, семантику якого мотивує компонент -feld (від *Feld* "поле") з функцією апелятива територіального об'єкта – вільної земельної ділянки. Щодо внутрішньої форми слова, то вона виявляється порівняно з формальною стороною топонімічної назви, набагато складнішою, оскільки її ядерним компонентом виступає свяченне ім'я Марії, що спостерігається більш ніж у 200 топонімічних назвах на території Німеччини, зокрема в декількох назвах німецьких селищ у Бессарабії (*Mariental, Marienfeld, Marienheim*). Варто відзначити, що незважаючи на певні релігійні протиріччя, образ Божої Матері посідає в історії людства, одне з почесних місць, адже, як засвідчує народна німецька мудрість, *Maria hat viele Gesichter, jedoch nur ein Mutterherz* (букв., Марія має багато облич, та все ж лише одне серце). Аналіз богословської літератури та фольклорних джерел дає нам можливість зробити висновок про те, що використання німецькими переселенцями культового імені в географічних назвах своїх нових поселень, є результатом їх підвищеного емоційного стану, пов'язаного з деяким "довгоочікуваним дивом", викликаного як чуттєвим сприйняттям нового оточення, так і внутрішнім сподіванням на усе найкраще на землі їх "другої Батьківщини" (*zweites Vaterland*).

Зазначимо, що незважаючи на відсутність прямих фактів про причини вибору назви *Marienfeld* для колонії в центральній-західній частині Південної Бессарабії (також для поселень *Mariental*, *Marienheim* на її північно-східних землях), та деякі зауваження з боку сучасних науковців про випадковий характер культової топонімізації німецьких поселень, ми, заручившись підтримкою пастора німецької лютеранської кірхи Андреа Хамбурга та президента Спільноти бессарабських німців О. В. Юнгмайстера, додержуємося думки про те, що цей процес є не лише невинуватим, натомість має глибокі релігійні коріння, що проростають на ґрунті багатовікової історії людства та вербалізуються в слові-топонімі. Спостерігаючи за навколишнім оточенням, німці-переселенці, підсвідомо використовували для втілення своїх задумів образи НАДІЇ, МИЛОСЕРДЯ, МИРУ, СВІТЛА, РАДОСТІ, ЛЮБОВІ, ДОБРА, ЩАСТЯ, БАГАТСТВА, своєрідно поєднуючи їх з географічними особливостями території, на якій вони оселилися разом зі своїми багатодітними родинами. На цей зв'язок вказують німецькі ойконіми з твірними основами *Hoffnung-* (*Hoffnungsfeld*, *Hoffnungstal*, *Hoffnungsdorf*), *Gnade-* (*Gnadental*, *Gnadensfeld*, *Gnadenheim*, *Gnadensfeld*), *Frieden-* (*Friedental*, *Friedensfeld*, *Friedental*, *Neu-Friedental*), *Licht-* (*Lichtental*), *Freude-* (*Freudental*), *Liebe-* (*Liebertal*, *Großliebental*), *Gut-* (*Gutheim*), *Glück-* (*Glückstal*), *Korn-* (*Korntal*). Буквальний переклад зазначених слів (пор., напр., *Gutheim* – Дім Добра / Добрий Дім, *Großliebental* – Долина Великої Любові), дозволяє нам віднести їх до розряду стилістично маркованих одиниць з поетизованим компонентом-епітетом, який мотивує значення похідного двокомпонентного утворення.

Окремі публікації про бессарабські німецькі колонії в Бессарабії на сторінках журналу "Heimat-Kalender" уможливають ретроспективний аналіз внутрішньої форми деяких назв, зокрема ойконімів *Glückstal* та *Friedental* (Село №13). Походження назви *Glückstal* (1929) – Долина Щастя / Щаслива Долина пов'язане з румунським періодом в історії Південної Бессарабії, коли нова влада придбала 1299 га земельних угідь, для біглих німців, які через вороже ставлення до них з боку росіян під час Першої світової війни та Радянської революції покинули свої домівки й протягом кількох років змушені були ховатися у своїх знайомих, друзів, подекуди в земляних ямах та кам'яних нішах. "Коли ж вони знову отримали землю та право її обробляти, кожен відчував велику радість, а всі разом – справжнє щастя, що наповнювало широку квітучу долину, де розмістилося нове німецьке село, яке люди стали називати *Glückstal*" [10, с. 24]. З огляду на зазначене, можна стверджувати, що ядерними семантичними компонентами внутрішньої форми ойконіма *Glückstal* виступають поняття 'воля', 'свобода', 'незалежність', 'благо', 'удача', які природно викликають в людині радісний стан повного задоволення, тобто щастя. Отже, вибір слова *Glück-*, як твірної основи ойконіма, зумовлюють денотативно-сигніфікативний, конотативний та структурний компоненти його значення, кожен з яких в складі ойконіма виконує конкретну функцію: перший і другий – ідентифікують його серед інших понять, які визначають психологічний стан людини, конотативний – верифікує його в клас меліоративних понять на основі чуттєвого досвіду мовної спільноти, тоді як структурний – окреслює його словотворчі потенції.

Складною з погляду переплетення мовного та позамовного чинників, виявляється також внутрішня форма ойконіма *Friedental* (1834). За свідченнями нащадків першого покоління, колонію заснували переселенці з різних областей, провінцій та територій Німеччини, які самостійно створювали під час своєї подорожі в Бессарабію переселенські групи з числа охочих поселитися на нових землях, та за власний кошт вирушали в дорогу через Польщу. З огляду на те, що незнайомі один одному люди протягом майже трьох місяців мали жити в складних природних та побутових умовах, як одна велика сім'я, дуже важливими були мирні стосунки між окремими людьми, родинами та групами родин, серед яких були як бідні переселенці, які йшли пішки "з посохом в руці" (*mit Stab in der Hand*), так і багаті, які вирушали в дорогу разом зі своїм майном на підводах та возах, мали з собою харчі, воду, теплий одяг тощо [8, с. 37-39;

9, с. 5-6]. Отже, як бачимо, народження майбутньої назви відбувається задовго до заснування самого поселення, та проходить певну перевірку на її відповідність соціальному мікроклімату в групах німецьких переселенців-добровольців.

Зі швидким зростанням кількості німецьких родин у новозбудованих селищах постає необхідність у подальшій розбудові територій, в тому числі тих, які були вже колись заселені іншими народами (болгарами, татарами, турками та ін.). Більшість з них уже мали свої назви, що залишилися від їх попередніх мешканців. Так, назва одного з німецьких селищ, заснованого в 1816 році, *Parapara*, містить згадку про колишні турецькі помешкання в дельті Дунаю, господарями яких були переважно державні службовці Османської Імперії. Поряд з виконанням свого головного завдання з охорони дунайського кордону від проникнення чужоземців, вони займалися також збиранням податків та миту з населення прилеглих територій. За переказами німців-колоністів, "ці турки були дуже багатими людьми, оскільки перекладали в свої власні кишені багато з тих грошей, які вони збирали з простих людей. Тому, а також у зв'язку з вигуками турецькою "Para!", "Para!", що лунали звідусіль, де з'являлися настирливі службовці, їх позаочі стали називати жартівливим "para, para", тобто "багато грошей, грошей" [11, с. 108] (слово *para* в турецькій мові означає "гроші, валюта"). З часом відапелятивний ойконім *Parapara* "прижився" серед місцевих та немісцевих жителів, які активно використовували його як назву турецького села, потім, з 1816 р. – німецького, засновниками якого були сини колоністів селищ *Hoffnungsfeld*, *Gnadental*, *Neu-Arztis* та *Neu-Elft*. Селище *Parapara* разом з двома іншими – *Pomasan* та *Friedrichsdorf*, географічно утворювали на самому півдні сучасної Одеської області трикутник, усередині якого розташовувались селища молдаван, росіян, українців та липован (*Галелешти*, *Карачіка*, *Карамахмет* та ін.). Завдяки своїй винятковій наполегливості, використанню прогресивних способів обробки землі, працьовиті німці досить швидко розвивали свої ділянки та купували сусідні. В результаті, в 1940 році селище *Parapara* займала територію близько 2000 га [11, с. 109].

Цікавим видається, на нашу думку, той факт, що в історії прийняття тієї чи іншої попередньої назви селища її новими жителями, в деяких випадках спостерігається протилежний процес, коли німецький ойконім переходить "до рук" його нових іншомовних мешканців. Яскравим прикладом цього є назва *Marienfeld*, яку залишили собі нові жителі-українці колишнього селища німців, які покинули його територію через значне підвищення земельних податків при скороченні терміну оренди землі, що, врешті-решт, послабило інтереси фермерів щодо подальшої її культивування та змусило їх шукати інші, більш вигідні щодо орендної плати земельні ділянки. Своєму новому селищу в долині Джалар, вони дали попередню назву *Marienfeld* [6, с. 157]. У свою чергу, це дає нам змогу відповісти на дослідницьке питання про причини появи в сусідніх Аккерманському та Бендерському уїздах Бессарабської губернії однакових ойконімів (*Blümental*, *Elenental* та ін.).

На долю топонімів німецьких колоній Південної Бессарабії, як і на долю самих німецьких переселенців, випало чимало труднощів, пов'язаних, насамперед, з мовними процесами їх соціокультурної адаптації в умовах багатонаціонального краю. За нашими підрахунками, з 324 німецьких населених пунктів Бессарабської губернії, списку В. Ф. Дизендорфа [2], німецькомовними топонімами, окрім зазначених у роботі, є: *Alexandertal*, *Alexanderfeld*, *Benkendorf*, *Peterwunsch*, *Hermannsohn*, *Ginzburgdorf*, *Hirtenheim*, *Danielsfeld*, *Josefsdorf*, *Karlstal*, *Karlsfeld*, *Lermanstal*, *Marasliensfeld*, *Mathildensfeld*, *Jakobstal*, *Eichendorf*, *Eigengut*, *Eigenheim*, *Ebenfeld*, *Fürstenfeld*, *Friedrichsfeld*, *Friedrichsdorf*, *Sofiental*, *Seimental*, *Rosenfeld*, *Reulingen*, *Peterstal*.

Висновки. Таким чином, топоніміка німецьких колоній Південної Бессарабії визначається особливою мовною специфікою, як з точки зору зовнішньої форми одиниць-ойконімів, так і їх внутрішньої форми, що імпліцитно містить багату інформацію лінгвокультурологічного характеру.

Основна частина топонімічного корпусу ойконімів німецьких поселень у Південній Бессарабії представлена найменуваннями чотирьох типів: числівниковими, географічними назвами-дублерами, назвами іншомовного походження, відантропонімічними та відапелятивними назвами. Щодо останніх, то вони потребують наших подальших мовних пошуків з метою підтвердження робочої гіпотези нашого дослідження, суть якої полягає в тому, що "національність слова-топоніма визначає його внутрішня форма, яка зберігає все найкраще в багатовіковій історії його творця".

Література

1. Бессарабия. Географический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник / Под ред. П. А. Крушевана. – М., 1903. – 457 с.
2. Немецкие населенные пункты в Российской империи : География и население. Справочник / Сост. В. Ф. Дизендорф. – М. : Общественная академия наук российских немцев. – 2006.
3. Baumann, Arnulf. Unsere Vorfahren : Entwicklungshelfer // Heimat-Kalender, 1980. – S. 21-28.
4. Gäckle, Herbert. Geschichte der Gemeinde Alt-Posttal (Bessarabien). Herausgegeben vom Alt-Posttaler Heimatausschuß zum 160. Jahrestag der Gründung der Gemeinde 1823-1983. – 1028 S.
5. Häfner, Hugo. Lebensraum Bessarabien // Heimat-Kalender, 1983. – S. 30–72.
6. Häfner, Hugo. Lebensraum Bessarabien // Heimat-Kalender, 1987. – S. 153–184.
7. Hetting, Otto. Zur Erinnerung an Neu-Posttal, gegründet 1864 // Heimat-Kalender, 1984. – S. 46– 53.
8. Kelm, Edwin. 150 Jahre Friedenstal // Heimat-Kalender, 1984. – S. 37–42.
9. Kludt, Wilhelm. Die deutschen Kolonisten in Bessarabien in ihrem sittlichen und religiösen Zustande. Bis zum Jahre 1861. – Odessa, 1900. – 69 S.
10. Krüger, Otto Küster. Chronik der Gemeinde Glückstal Kreis Soroka, zu ihrem 10-jährigen Bestehen (1929-1939) // Heimat-Kalender, 1991. – S. 23–30.
11. Müller Edwin. Zur Erinnerung an Parapara, das südlichste deutsche Dorf Bessarabiens. – Heimat-Kalender, 1986. – S. 108–112.
12. Schmidt, Ute. Die Deutschen aus Bessarabien. Eine Minderheit aus Südosteuropa Ostsüdeuropa (1814 bis heute). – Böhlau Verlag GmbH & Cie, Köln, 2004. – 600 S.
13. Winkler-Lütze, Ella. Meine Freundin Tanja und andere Erinnerungen. – Waiblingen, 1984. – 192 S.

УДК 811. 111'42

РОЛЬ ЗАГАЛЬНОНАУКОВИХ МЕТОДІВ У ДОСЛІДЖЕННІ АНТИКОНЦЕПТІВ

Давидова Т. В.

Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка

Стаття присвячена антиконцептам як одному з актуальних питань когнітивної лінгвістики. У статті здійснено спробу інвентаризувати та систематизувати існуючі загальнонаукові методи, адаптувати їх до сфери лінгвокогнітивних розвідок та визначити їх роль у дослідженні антиконцептів.

Ключові слова: антиконцепт, когнітивна парадигма, метод.

Статья посвящена антиконцептам как одному из актуальных вопросов когнитивной лингвистики. В статье осуществлена попытка инвентаризировать и систематизировать существующие общенаучные методы, адаптировать их к сфере лингвокогнитивных исследований и определить их роль в изучении антиконцептов.

Ключевые слова: антиконцепт, когнитивная парадигма, метод.

The article is devoted to the problem of anticoncepts – one of the vital points of cognitive Linguistics. An attempt was made in the article to specify the role of General Scientific Methods in the sphere of Anticoncepts Investigation.

Key words: anticoncept, cognitive paradigm, method.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Новітнім напрямком сучасних лінгвістичних досліджень стала когнітивна парадигма, у межах якої вивчаються способи систематизації та конденсації накопичених у культурній спільноті знань про навколишній світ, їх категоризація у мові та зв'язок з ментальними структурами людського мозку (В. І. Карасик, О. С. Кубрякова, О. О. Селіванова, І. А. Стернін, В. М. Телія та ін.). Носіями кодованої інформації про об'єктивну реальність у мові та мисленні конвенційно вважають концепти (С. Г. Воркачов, В. З. Дем'янов, О. М. Кагановська, З. Д. Попова, О. С. Кубрякова) та антиконцепти (Ю. С. Степанов, В. Ф. Новодранова).

Аналізуючи останні дослідження та публікації, можна з певністю констатувати той факт, що окремі концепти досить плідно вивчалися у когнітивній лінгвістиці (Л. О. Анопіна, Н. О. Бігунова, О. О. Близнюк, І. В. Ігнатова, О. М. Кагановська, А. С. Персиніна, Є. А. Пименов та ін.), на противагу від антиконцептів, які перебувають у стані становлення на сучасному етапі розвитку науки. Наразі виникає потреба у систематизації отриманих знань щодо концептів та антиконцептів, чим визначається **актуальність** нашої наукової розвідки.

Для дослідження антиконцептів як комплексного явища застосовуємо комплекс методів. У зв'язку з цим **метою** цієї праці є визначення ролі загальнонаукових методів у дослідженні антиконцептів. Для досягнення поставленої мети передбачається розв'язання наступних **завдань**: 1) інвентаризувати та систематизувати існуючі загальнонаукові методи; 2) адаптувати їх до сфери лінгвокогнітивних розвідок, простежити їхню значимість для аналізу антиконцептів. **Об'єктом** наукового пошуку стають ідіоспецифічні антиконцепти, а **предметом** – методи їх дослідження на **матеріалі** художніх творів Вікторіанської доби.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочате дисертаційне дослідження передбачає використання *загальнонаукових* та *конкретнонаукових* лінгвістичних методів.

Загальнонаукові методи, на нашу думку, допоможуть встановити зв'язок між філософським і спеціальнонауковим знанням [6, с. 83], а саме:

- вивчити загальнонаукову методологію для визначення антиконцепта як лінгвістичного явища;
- з'ясувати природу антиконцепта, спираючись на загальнонаукове філософське знання;
- виявити закономірності утворення протилежностей, закладені у способі людського мислення;
- вивчити способи об'єктивації протилежностей реального світу у людському мозку;
- зрозуміти механізм формування антиконцептів у свідомості людини внаслідок контрастивного пізнання нею світу;

У статті оглядово представлено загальнонаукові методи, придатні для аналізу антиконцептів художнього твору. Серед них передбачаємо використання наступних: аналітичні та синтетичні, індуктивні та дедуктивні, методи абстрагування та аналогії, моделювання, ідеалізації та формалізації, спостереження та порівняння, протиставлення, обчислення та узагальнення. Не виключено також використання гіпотетичного та системного методів.

Аналітичні методи супроводжують мисленнєві операції розкладання об'єкта на складові з метою вивчення елементів його структури [6, с. 83].

Синтетичні методи забезпечать зворотній процес мисленнєвого з'єднання складових компонентів об'єкта (у нашому випадку антиконцепту) для утворення його цілого/загального образу, адже антиконцепт розглядається нами як цілісний мисленнєвий образ, що утворюється як результат напівсвідомого зіставлення людиною об'єктивованих у її свідомості протилежних / контрастних предметів і явищ навколишнього світу [4].

Метод *дедукції* (ланцюг логічних умовиводів від загального до часткового) залучено для побудови гіпотетичних постулатів, тверджень чи аксіом про антиконцепт найбільш загального наукового характеру, що, внаслідок проведення серії дослідницьких операцій, надають змогу встановити наявність прогнозованих властивостей у часткових випадках вербалізованих антиконцептів.

Індуктивний метод, нерозривно пов'язаний із попереднім, гарантує можливість, за умов залучення мовного фактажу, сконструювати ряд логічних умовиводів від конкретного до загального та на їх основі вивести гіпотезу теоретичного характеру [6, с. 83], що надає змогу побудувати теоретичні моделі антиконцептів.

Метод *абстрагування*, заснований на формуванні образу об'єкта, яке здійснюється шляхом уявного виділення низки суттєвих ознак, зв'язків та відношень і відволікання від несуттєвих властивостей [6, с. 84], використовується для створення умовивідних уявлень про антиконцепт як мовно-мисленнєву одиницю репрезентації людських знань з метою подальшого моделювання структур свідомості і доведення взаємозв'язку між мовними одиницями та їх ментальними корелятами.

Методи *ідеалізації*, *моделювання* та *формалізації* як основні операції концептуального аналізу (О. В. Селіванова, С. А. Жаботинська) застосовуються для заміщення реального об'єкту, що є ідеальною, а не матеріальною і не фізичною сутністю, для побудови абстрактної моделі антиконцепту і вивчення його сутнісних ознак та закономірностей функціонування.

Метод *узагальнення* як один з різновидів абстрагування має на меті уможливити класифікацію уявних образів предметів чи явищ з метою їх подальшого групування та надає досліднику можливість на основі певних узагальнень зробити висновки про характерні особливості, властиві всім компонентам даного класу [там само].

Гіпотетичний метод залучено для проектування мовно-мисленнєвих моделей людської когніції, в якій беруть участь антиконцепти, та для передбачення можливих результатів дослідження.

Системний метод як сукупність методологічних засобів і процедур, спрямованих на реалізацію системного підходу, також є невід'ємним у дослідженні антиконцептів, оскільки останні являють собою комплексне явище з сукупністю структурних елементів і зв'язків між ними, виявлення яких потребує ряд поступових дій та операцій, що надають змогу сформувати представлення про досліджуваний об'єкт як систему, властиву не лише певному ідіостилі, а й характерні всій творчості Вікторіанської доби.

Усе вищесказане забезпечує діалектичне розуміння загальнонаукових теоретичних методів як засобів відтворення або відображення конкретного у мисленні дослідника і є важливим етапом процесу пізнання при переході від чуттєвого сприйняття до уявного образу [6, с. 85-86].

Метод *спостереження* сприятиме проведенню дослідження на емпіричному рівні, коли вербалізовані антиконцепти фактично втілені у текстових фрагментах, і, за відсутності інших способів доведення чи спростування попередніх гіпотез, мовний матеріал – чи не єдиний спосіб вивчення матеріалізованого варіанту антиконцептів.

Разом з цим, метод *порівняння* (як пізнавальна операція, що лежить в основі судження про подібність чи відмінність об'єктів [5, с.22; 6, с. 98]) з елементами *протиставлення* (або *опозитивний метод* [5, с. 20; 7, с. 212]) використовується нами при зіставленні текстових лексичних одиниць з антонімічним значенням для встановлення пар антиконцептів, а також для диференціації значень синонімічного ряду лексем, що уможливлюють вербалізацію антиконцептів і утворюють полярні концептосфери людської свідомості.

Видається ймовірним залучення статистичних методів [5, с. 9], основним серед яких є метод *обчислення*, що допоможуть з'ясувати частотність трапляємості вербалізованих антиконцептів у досліджуваних текстах і підрахувати можливі похибки результатів дослідження.

Таким чином, зазначені емпірико-теоретичні загальнонаукові методи мають супроводжувати наукове дослідження на всіх рівнях і забезпечать його об'єктивні результати.

Висновки. У статті оглядово представлено загальнонаукові методи, придатні для аналізу антиконцептів художнього твору. У результаті їхньої інвентаризації та систематизації виявлено аналітичні та синтетичні, індуктивні та дедуктивні, методи абстрагування та аналогії, моделювання, ідеалізації та формалізації, спостереження, порівняння, протиставлення, обчислення та узагальнення, запропоновано гіпотетичний та системний методи дослідження антиконцептів.

Залучені до аналізу методи уможливили вивчення загальнонаукової методології для подальшого визначення антиконцепту, розуміння його природи з огляду на загальнонаукове філософське знання, виявлення закономірностей утворення протилежностей в об'єктивному світі, що закладено у способі людського мислення вивчення. Усе це дозволило вивчити способи об'єктивації протилежностей реального світу у людському мозку, зрозуміти механізм формування антиконцептів у свідомості людини внаслідок контрастивного пізнання нею світу та спроектувати когнітивні мовно-мисленнєві моделі існування антиконцептів у людській свідомості.

Окрім загальнонаукових, для аналізу антиконцептів використовуються також спеціальні *конкретнонаукові* методи, а саме: поетико-когнітивний, семантико-когнітивний, концептуальний, компонентний, кількісний, контекстуально-інтерпретативний та лінгвокогнітивний аналіз, проте останні є метою іншої статті.

Література

1. Апресян Ю.Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики исследований (краткий очерк) / Апресян Ю.Д. – М. : Просвещение, 1966. –302 с.
2. Архипов И.К. Природа концепта и методы его изучения / И.К.Архипов // Концептуальный анализ языка: современные направления исследования: [сб. науч. трудов / РАН. – Ин-т языкознания]. – М.-Калуга : Эйдос, 2007. – С. 33-42.
3. Беляевская Е.Г. Концептуальный анализ: модифицированная версия методов структурной лингвистики? / Е.Г. Беляевская // Концептуальный анализ языка: современные направления исследования: [сб. науч. трудов / РАН. – Ин-т языкознания]. – М.-Калуга : Эйдос, 2007. – С. 60-69.
4. Давидова Т.В. Статус антиконцептів у сучасній лінгвістиці / Т.В. Давидова // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. – Вип. 439-440 : Германська філологія. – Чернівці : ЧНУ, 2009. – С. 111-116.
5. Иванова Л.П. Методы лингвистических исследований: уч. пособие / Иванова Л.П. – К. : ІСДО, 1995. –88 с.
6. Клименюк О.В. Методологія та методи наукового дослідження: навч. посібник / Клименюк О.В. – К. : Міленіум, 2006. – 186 с.
7. Степанов Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики. Изд.3е, стереотипн. / Степанов Ю. С. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 312 с.
8. Степанов Ю.С. "Понятие", "Концепт", "Антиконцепт". Векторные явления в семантике / Ю.С. Степанов // Концептуальный анализ языка: современные направления исследования: [сб. науч. трудов / РАН. – Ин-т языкознания]. – М.-Калуга : Эйдос, 2007. – С. 19-26.

УДК 811.111'42

КОГНІТИВНІ ТА МОВНІ СТРУКТУРИ В АВТОРСЬКОМУ ТЕКСТІ

Єсипенко Н. Г.

Чернівецький національний університет

Розглядається питання співвідношення когнітивних та мовних структур, визначається роль мови у відтворенні концептуальних структур у авторському художньому тексті, робляться висновки про тісний зв'язок вербалізації концепту з глибинними когнітивними конфігураціями, які опираються на вивідне знання автора, його досвід, ментальний лексикон.

Ключові слова: когнітивні структури, мовні структури, концепт, прецедентний текст, профілювання, ментальна модель

Рассматривается вопрос соотношения когнитивных и языковых структур, определяется роль языка в отображении концептуальных структур в авторском художественном тексте, делаются заключения о тесной связи вербализации концепта с глубинными когнитивными конфигурациями, которые основываются на выводном знании автора, его опыте, ментальном лексиконе.

Ключевые слова: когнитивные структуры, языковые структуры, концепт, прецедентный текст, профилирование, ментальная модель.

The relation between cognitive and language structures is under study. The role of language in the conceptual structures reflection in the author's text is analyzed. The conclusions are drawn of a close connection between the concept's verbalization and the deep cognitive configurations based on the author's encyclopedic knowledge, his experience and mental lexicon.

Key words: cognitive structure, language structure, concept, precedent text, concept profile, mental model.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. У сучасній когнітивній науці існують різні бачення співвідношення мовних структур і структур, які називають когнітивними, тобто таких, що утворюються в процесі переробки інформації. Згідно одних поглядів, мовні структури мають виключно формальний характер, характеризуються алфавітом, граматичними правилами й потенційно підлягають семантизації. Семантизація в цьому випадку є провідником кореляції з когнітивними структурами, які сформувалися й оформилися за аналогією з мовними. З огляду на це, мова виступає зовнішньою оболонкою думки. Ілюстративним є твердження Ф. Соссюра, згідно якого за допомогою мови "думка, що хаотична за природою, за необхідності уточнюється, розподіляється на частини" [7, с.144]. В. Гумбольдт, розмірковуючи про мову, говорив про неї як про "орган, що будує думку" [3, с.75]. Особливу позицію знаходимо в працях Н. Хомського, який вважає некоректною постановку питання про співвідношення когнітивних і мовних структур, адже вони не існують незалежно одні від одних, бо мова "одна із багатьох систем, що входить у низку взаємопов'язаних когнітивних структур" [10, с. 97]. Мова в цьому трактуванні репрезентує собою один із засобів переробки інформації поряд з іншими, наприклад, переробкою зорової чи слухової інформацій. Н. Хомський розміщує мовні структури в загальний контекст когнітивних, при чому кожний тип когнітивної діяльності є однаково продуктивний. Актуальним постає питання з'ясування, наскільки когнітивна діяльність мовної особистості пов'язана з оперуванням певними мовними структурами.

Мета статті полягає в розгляді співвідношення когнітивних та мовних структур, що використовуються в авторському художньому мовленні для актуалізації концептів. Серед **завдань** зазначимо такі: визначення поняття когнітивних структур; установлення ролі мови у відтворенні концептуальних структур у авторському художньому тексті; визначення профілів концепту GENTLEMANLINESS у художньому тексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Когнітивна діяльність індивіда тісно пов'язана з використанням різних структур. Навіть, якщо значна частина інформації опрацьовується людиною без використання мови, то ця інформація теж не постає безструктурною. Давно доведено науковцями, що частина структур, використаних у процесі переробки інформації, вроджена, частина – набута в онтогенезі через операційну діяльність, тобто взаємодію людини із зовнішнім середовищем [14].

Змістовий план мовних структур, на нашу думку, не варто трактувати як вищий, ніж когнітивні структури позамовного характеру. Він швидше інший за кількісними та якісними ознаками. Відмінність кількісних ознак полягає в тому, що не весь досвід індивіда вербалізується, адже в мовному вираженні він транслює лише певну частину свого когнітивного досвіду. Розбіжність якісних ознак ґрунтується на тому, що використання мови зумовлює перехід на загальнозначущий для певної спільноти код, на мову семантики.

Не викликає сумніву той факт, що оперування когнітивними структурами значно полегшує символізація, засобами якої, власне, є мовні знаки. Символізація передбачає створення полегшеного ментального "сліду" об'єкта, знака, на місце якого можна підвести весь обсяг знань і досвід для цілей когнітивних операцій. Символ (мовний знак) у разі потреби дістає із пам'яті саме той обсяг інформації, який прагматично необхідний людині в конкретній ситуації [4, с. 66].

Проте мовний знак, слово, не слід сприймати буквально. Окреме слово є семантично "розмитою" одиницею словника, і здебільшого текст з його дискурсивною семантикою в змозі повноцінно актуалізувати когнітивну структуру. Мова йде про перехід від індивідуального образу ситуації до когнітивної структури, яку можна перевести в пропозиційне представлення. Таке перевтілення пов'язане з деіконізацією, денатуралізацією. Це вже формування перцепта, що реалізується в процесі активного структурування під впливом досвіду й інтенції автора тексту. Тут слід визначити, які когнітивні структури, проходячи крізь призму когнітивного, перцептивного досвіду автора, можуть актуалізуватися в тексті.

Дійсність проектується в мову завдяки знанням про неї, а одне із головних завдань когнітивної лінгвістики є "дослідження структур представлення знань і способів концептуальної організації знання у процесах породження та сприйняття мовлення" [4, с. 190]. Структури репрезентації знань є умовними і спрощеними моделями свідомості, які представляють різнопланову інформацію, набуту на підставі різних пізнавальних психічних механізмів людини в її взаємодії з навколишнім світом й у процесі внутрішньої рефлексії [6, с. 390]. Серед когнітивних структур вирізняють прототипи, схеми, фрейми, домени і т.д. Окрім поняття когнітивної структури, використовуються "когнітивні моделі" та "ментальні моделі".

Дж. Лакофф увів у лінгвістичний обіг поняття ідеалізованої когнітивної моделі. Вона розглядається як абстрактна схема фрагмента культурно-зумовленого досвіду, набутого у взаємодії з дійсністю. Ця модель створюється на основі чотирьох типів структур знань: пропозиційних, образно-схемних, метафоричних і метонімічних. Вона має властивості гештальта як цілісної структури свідомості [5, с. 176].

Ф. Джонсон-Лерд пропонує послуговуватися терміном "ментальна модель", що є ширшою категорією, ніж когнітивна структура. Ментальна модель безпосередньо співвідноситься з інтерпретованим фрагментом дійсності. Модель незалежна від мови, бо її основним джерелом є чуттєве сприйняття. В той же час "ментальні моделі можуть перетворюватися відповідно до різних завдань, зокрема інтерпретуватися мовно й виводити інференції" [12, с. 407]. Семантика

тексту може передаватися як його пропозиційне представлення – структура відповідних пропозицій. Текст передбачає як мінімум одну ментальну модель, що проектує відображення фрагменту реального світу. Людина сприймає не стільки текст, скільки змодельований за допомогою тексту фрагмент дійсності, що стоїть за цим текстом.

Як уже згадувалося раніше, ментальні моделі формуються на основі перцептивного досвіду, системи знань автора. Автору як багатогранній мовній особистості притаманне репрезентативне мислення, що співвідносить ментальні моделі з мовою. Репрезентативне мислення неможливе без мови, адже пригадаємо відоме висловлювання Л. С. Вигоцького "свідомість відображає себе в слові, як сонце в малій краплі води. Слово відноситься до свідомості, як малий світ до великого, як жива клітина до організму, як атом до космосу. Воно і є малим світом свідомості. Осмислене слово і є мікрокосмосом людської свідомості" [2, с. 361]. Таким чином мова, мовні структури є необхідним інструментом як авторського свідомого відображення, так і його свідомого контролю. Мовні структури і структури тексту усвідомлюються в тій мірі, в якій це пов'язано з контролем за репрезентованим змістом. У когнітивних науках роль тексту визначається як мовна реалізація ментальних моделей, структур, концептів, і тому текст – це засіб для репрезентації і архівування знання, свого роду "одяг для думок" чи "посередник в представленні думки".

Кожен авторський текст втілює індивідуально-авторський спосіб сприйняття і організації світу, тобто особистий варіант концептуалізації світу. Виражені в літературно-художній формі знання автора про світ є системою ментальних моделей. У цій системі поряд з універсальними, загальнолюдськими знаннями існують унікальні, самотутні уявлення автора. Таким чином, концептуалізація світу в тексті, з одного боку, відображає універсальні закони світовлаштування, а з іншої – індивідуальні, навіть унікальні ідеї [1, с. 108]. Після того, як автор підібрав когнітивну структуру, на неї накладається структура зі сфери мовної свідомості, що отримала назву вербальної сітки (термін М. М. Алефіренко 2009). Вербальна сітка теж вибіркова: структурні зв'язки між елементами є досить гнучкими. Вербальна сітка певної мірою залежить від взаємодії двох структур: когнітивної і дискурсної. Перша, підживлюючись фантомами замислу, намагається подолати супротив вербального матеріалу (бо когнітивні елементи значно ширші за значення слова), а вербальна сітка, обтяжена денотативними зв'язками, намагається розмістити когнітивні смисли в прокрустове ложе відомих мові моделей і схем.

У питанні співвідношення когнітивних і мовних структур цікавою, на нашу думку, є ідея В. Еванс щодо чіткого опису лінгвальної й концептуальної систем для визначення ознак лексичного концепту. Лінгвальна система складається із символічних одиниць, а символічні одиниці утворені фонологічною формою і лексичними концептами. Концептуальну систему складають когнітивні моделі, що, у свою чергу, творяться фреймами й породжуються потенційно необмеженим набором імітацій. Лексична репрезентація – система, що складається із символічних одиниць та когнітивних моделей і являє собою первинний субстрат, який використовується при конструюванні значення засобами мови. Семантична репрезентація є семантичною підструктурою системи лексичних репрезентацій, що відповідає за взаємодію когнітивних моделей і лексичних концептів. Семантична структура зі свого боку відсилає до змісту, включеного в лексичні концепти, і являє собою тип семантичних одиниць, які володіють інформацією, пов'язаною з лінгвістичною системою. Концептуальна структура опирається на зміст, закладений у когнітивних моделях, і є формою репрезентації, що несе інформацію, пов'язану з концептуальною системою [11, с. 44].

Цікаві для нас уявлення В. Еванс про біполярну структуру лексичних концептів (репрезентованих словами), в яких, з одного боку, закодована пов'язана з семантичною структурою лінгвальна інформація і які, з іншого боку, відсилають нас до пов'язаного з концептуальною структурою змісту. Проілюструвати теоретичну гіпотезу можемо за допомогою

прикладів лексичного концепту "open" [11, с. 9–10]. Пропонуємо розглянути лише ті, що, на нашу думку, найкраще розкривають залежність значення лексичного концепту від контексту:

John opens the window.

John opened his mouth.

John opened the bank account.

The carpenter opened the wall.

The surgeon opened the wound.

The sapper opened the dam.

The skies opened.

He opened a dialogue.

У всіх запропонованих вище випадках лексичний концепт "open" несе в собі чітко визначену лінгвальну інформацію (час, особу), проте в кожному конкретному реченні змушує нас звернутися до постійно змінного відповідно до нашого досвіду змісту, з якого в конкретній ситуації обирається потрібний фрагмент, що разом з лінгвальною інформацією визначає значення слова, а отже, і лексичного концепту "open".

При такому підході до лексичних концептів В. Еванс значення виявляється властивістю не слів і навіть не мови, а функцією шляху, в якому слова працюють як пов'язані з соціокультурним, фактичним контекстом посередники, що забезпечують доступ до складно організованого масиву енциклопедичних знань, зосереджених за межами мови.

Вагомість фонових енциклопедичних знань, що задають широкую контекстну рамку для інтерпретації концептів, виявляє себе у профілюванні когнітивних структур у авторському тексті. Профіль, на думку Р. Ленекера, виділяє в семантиці слова ту грань, яка описує найгрубіший її контур, щось на зразок таксономічного класу для імені. В цьому сенсі це розширення ідеї топологічних типів Л. Талмі [16] на всю царину семантики: у своєму сприйнятті концептів людина оперує не окремими семантичними ознаками, а цілісними образами. Конттури, або профілі цих образів, дають можливість носію мови проводити аналогії між різними концептами, порівнювати їх, замінити один на другий у контекстах.

Питання "портрета предмета пізнання" розглядав Є. Бартмінський. У процесі творення такого "портрета", коли промальовуються окремі фрагменти образу предмета, відбувається лінгвокогнітивний відбір та інтерпретація окремих культурно значущих смислів і їх знакове кодування у вигляді сем семантичної структури слова чи фразеологізму. Отже, утворення мовного портрета, згідно з Є. Бартмінським, є способом організації мінімальних смислових елементів усередині мовного значення. Самі смислові елементи похідні, виникають у процесі фіксації ознак, якостей, властивостей і функцій пізнаваного людиною об'єкта. Відібрані в такий спосіб ознаки науковець називає профілем. "Різні профілі є не різними значеннями, а способами організації смислової структури того чи іншого значення" [9, с. 220].

При висвітленні питання актуалізації й профілювання когнітивних структур у тексті не можемо оминати увагою теоретичні розвідки американського психолінгвіста Р. Стернберга, присвячені інтелекту індивіда та способам переробки інформації [15]. На думку вченого, ментальні репрезентації, зокрема концептуальні структури, вибудовуються за допомогою виконавчих компонентів, якими виступають семантичні ознаки. Набуття й вираження певної інформації відбувається завдяки селективному кодуванню, при якому виокремлюється найважливіша для певної мети інформація, і селективному комбінуванню, завдяки чому фрагменти інформації можуть поєднуватися у внутрішньо зв'язане ціле. У сприйнятті й передачі інформації, у сполученні її в єдине ціле, у співвіднесенні її з раніше відомим людиною опирається на свій попередній досвід, який підводиться під певні сценарії, фрейми, домени, схеми. Науковець уточнює, що попри універсальність здібностей справлятися з новизною і автоматизацією опрацювання інформації, прояви компонентів інтелекту в емпіричному досвіді залежать від культурного контексту, когнітивних здібностей індивіда, мотивації, цінностей, емоцій [15].

Дана концепція Р. Стернберга спрацьовує у проекції на профілювання концептів у художньому тексті. Наприклад, реалізуючи концепт GENTLEMANLINESS у своєму творі, письменник (W. Collins "The Woman in White" та J. Austin "Pride and Prejudice"), по-

перше, передає відому йому інформацію про цей культурний феномен, опираючись на свої енциклопедичні знання та знання, набуті власним досвідом, переживаннями; по-друге, в кожному конкретному контексті вираження концепту акцентує увагу тільки на певних важливих для цього контексту ознаках джентльменства і робить це за допомогою селективного знакового кодування; по-третє, за допомогою селективного комбінування використовує ті лексичні одиниці, значення яких співвідносяться (семантично, асоціативно, ситуаційно) зі значенням лексеми-імені концепту в межах певної сфери профілювання концепту. Розглянемо приклад реалізації номінативної лексеми концепту GENTLEMANLINESS іменника "gentleman" та проаналізуємо фонові знання, використані британським автором У. Коллінзом для відтворення концепту.

"I have no doubt myself that every explanation which can be expected from a **gentleman** and a *man of honour*, he will readily give. Sir Percival *stands very high*, sir – *an eminent position*, a *reputation above suspicion* – I feel quite easy about results – quite easy, I am rejoiced to assure you" (W.Collins).

Для автора "джентльмен" – людина високого соціального класу (*stands very high, an eminent position*); людина честі (*a man of honour*); людина, незаплямованої репутації (*a reputation above suspicion*). Такі уявлення про джентльмена відповідають, з одного боку, енциклопедичним тлумаченням, а з іншого – соціально-культурним очікуванням від джентльмена XIX століття. "Для англійців джентльмен – справді благородна людина, чесна, безкорислива, здатна наражатися на небезпеки і навіть пожертвувати собою заради тих, ким він управляє; це не тільки чесна людина, але й людина сумлінна <...> Додайте ще суто англійські риси: самовладання, постійну холоднокровність, непохитність у нещасті, природну серйозність, достойне ставлення, відсутність будь-якої афектації й вихвалання", – писав І. Тен [8, с. 137–138]. Лексичні засоби у цьому текстовому фрагменті підібрані автором так, щоб передати відомі авторові знання про джентльмена і підвести їх під домен профілювання: "джентльмен профілюється на фоні високого соціального стану і бездоганної репутації".

У наступному прикладі текстової реалізації концепту GENTLEMANLINESS відстежуємо інші сфери профілювання.

"Mr. Bingley was *good looking and gentlemanlike*; he had a *pleasant countenance*, and *easy, unaffected manners*. His brother-in-law, Mr. Hurst, merely looked the **gentleman**; but his friend Mr. Darcy soon drew the attention of the room by his *fine, tall person, handsome features, noble mien*..." (J. Austin).

Сферою вираження концепту є "благородні манери" (*easy, unaffected manners, noble mien*) і "приваблива, аристократична зовнішність джентльмена" (*good looking, pleasant countenance, fine, tall person, handsome features*).

Реалізація концепту в прецедентному художньому тексті тісно пов'язується з глибинними когнітивними конфігураціями, які опираються на вивідне знання автора, його досвід, ментальний лексикон. Результати концептуалізації закріплюються в пам'яті через пов'язування з вербальними засобами, отже, має місце лексикалізація концепту. При такому підході важливо виявити, що лежить за словом, яке іменує концепт. Вербальний опис того, що лежить за словом, являє собою вивідне фонове знання, яке побудоване на базі потенційного набору активованих у пам'яті індивіда репрезентацій сутностей чи подій, що безпосередньо співвідносяться з об'єктом концептуалізації.

Висновки. Отже, профіль концепту виокремлюється на основі співвіднесення значень лексем у текстовому контексті, проте значення лексеми не слід зводити до традиційного переліку семантичних ознак, а брати до уваги нові підходи в лінгвістиці і психолінгвістиці до трактування значення слова з врахуванням включення його в ширший контекст ситуації, дискурсу, діяльності.

Література

1. Бабенко Л. Г. Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа : учебник для вузов / Л. Г. Бабенко. – М. : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2004. – 464 с.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь // Собр. соч.: В 6 т. – М. : Государственное соц.-экономическое изд-ство, 1982. – Т.2. – 362 с.
3. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 400 с.
4. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
5. Лакофф Дж. Когнитивное моделирование / Дж. Лакофф // Язык и интеллект [под ред. В. В. Петрова; пер. с англ. В. И. Герасимова и В. П. Нерознака]. – М. : Прогресс, 1995. – С. 143–184.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
7. Соссюр Ф. Труды по языкознанию / Ф. Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – 689 с.
8. Тэн И. Очерки Англии / И. Тэн. – СПб. : Тип. дома призрения малолет. бедных, 1872. – 348 с.
9. Bartminski J. Stereotypy jezykowe / J. Bartminski, J. Panasiuk // Wspolczesny jezyk polski – Lublin, 2001. – 372 s.
10. Chomsky N. Language and Mind [3rd edition] / N. Chomsky. – Cambridge : Cambridge University Press, 2006. – 206 p.
11. Evans V. How words mean: lexical concepts, cognitive models, and meaning-construction / V. Evans. – Oxford : Oxford University Press, 2009. – 400 p.
12. Johnson-Laird P. N. Mental Models: Towards a Cognitive Science of Language, Inference, and Consciousness (Cognitive Science Series) / P. N. Johnson-Laird. – Harvard : Harvard University Press, 1983. – 513 p.
13. Langacker R. W. Concept, Image and Symbol: the Cognitive Basis of Grammar / R. W. Langacker. – Berlin : Mouton de Gruyter, 1991. – 395 p.
14. Piattelli-Palmarini M. Preface and Introduction to Language and Learning: The Debate between Jean Piaget and Noam Chomsky (the Royaumont debate) (Harvard University Press, 1980). Part 1 [Електронний ресурс] / M. Piattelli-Palmarini – Access mode : <http://dingo.sbs.arizona.edu/~massimo/publications/>
15. Sternberg R. Cognitive psychology / R. Sternberg. – Fort Worth : Wadsworth Publishing, 2005. – 624 p.
16. Talmy L. Figure and ground in complex sentences / L. Talmy // Universals of human language [Greenberg et al (eds)]. – Standford : SUP, 1978. – Vol. 4. – P. 625–649.

УДК 81'373.7:(811.11+811.16)

МЕТАФОРИЧНІ МОДЕЛІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ІНТЕНСИВНОСТІ РУХУ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Ігнатенко Д. Є.

Донецький національний університет

У статті аналізуються фразеологізми, що позначають інтенсивність руху в англійській, німецькій, російській та українській мовах. Виявляється специфіка категорії інтенсивності та особливості її вираження у фразеологізмах. Встановлюються та описуються основні метафоричні моделі досліджуваних фразеологізмів.

Ключові слова: фразеологізм, інтенсивність, метафорична модель, образність, внутрішня форма.

В статье анализируются фразеологизмы, обозначающие интенсивность движения в английском, немецком, русском и украинском языках. Выявляется специфика категории интенсивности и особенности ее выражения во фразеологизмах. Устанавливаются и описываются основные метафорические модели исследуемых фразеологизмов.

Ключевые слова: фразеологизм, интенсивность, метафорическая модель, образность, внутренняя форма.

The article deals with the analysis of phraseological units which marked intensity of motion in English, German, Russian and Ukrainian. The specificity of the category of intensity and idiomatic means of its expression are described in the article. The semantic analysis has made it possible to pick out basic metaphorical models of the phraseological units.

Key words: phraseological unit, intensity, metaphorical model, figurativeness, inner form.

1. Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Людина сприймає об'єктивну дійсність крізь призму мови. У фразеологічній системі кожної мови відображаються як універсальні способи осягнення об'єктивної дійсності людиною, так і специфічні риси світосприйняття кожного народу. Фразеологічні одиниці (далі – ФО), що позначають інтенсивність руху, який є одним з найголовніших чинників існування, функціонування та взаємодії усього живого та неживого у світі, дають можливість виявити особливості сприйняття та вербального вираження універсальної категорії руху представниками різних мовних соціумів.

ФО розглядається як стійке сполучення двох і більше нарізно оформлених компонентів з повністю або частково переосмисленим значенням [1, с. 6].

Різні семантичні групи фразеологізмів (і в зіставному аспекті зокрема) вивчалися багатьма дослідниками: А. М. Барановим [3], М. В. Гамзюком [4], Д. О. Добровольським [3; 20], К. І. Мізіним [7], В. М. Телією [10], Н. Burger [26], А. Р. Cowie [19], J. Korhonen [23] та ін. Проте, ФО на позначення інтенсивності руху не були предметом спеціального розгляду у порівняльному аспекті, що зумовлює **актуальність** пропонованого дослідження.

Метою роботи є встановлення семантичних особливостей та опис базових метафоричних моделей досліджуваних ФО у германських та слов'янських мовах. Досягнення цієї мети потребує вирішення таких **завдань**: 1) визначити корпус ФО, що позначають інтенсивність руху в англійській, німецькій, російській та українській

мовах; 2) проаналізувати специфіку реалізації категорії інтенсивності у досліджуваних ФО; 3) визначити базові метафоричні моделі, за якими формуються аналізовані ФО в германських і слов'янських мовах.

2. Виклад основного матеріалу дослідження. Суцільна вибірка ФО, що позначають інтенсивність руху, вилучених із фразеологічних словників англійської, німецької, російської та української мов [14; 15; 18; 21; 22; 25] склала 127 одиниць (англ. – 23 од., нім. – 19 од., рос. – 47 од., укр. – 38 од.).

3. Особливості вираження категорії інтенсивності. Специфіка категорії інтенсивності постійно привертає увагу лінгвістів (див., наприклад, роботи С. Є. Родіонової [9], І. І. Туранського [13], Є.І. Шейгал [16], D. Bolinger [17], W. Labov [24]), однак чітких критеріїв її виділення та функціонування не виявлено. Проблемність трактування поняття інтенсивності насамперед пов'язана з тим, що ця категорія, не маючи власних формальних засобів вираження, послуговується засобами вираження інших лінгвістичних категорій і через це часто змішується з ними. Російська дослідниця С. Є. Родіонова, намагаючись розмежувати інтенсивність та інші суміжні категорії (градуальність, кількість, міру ознаки), зазначає, що «для категорії градуальності найважливішим є впорядкування якісної ознаки відносно до нульової системи вимірювання (норми) за шкалою градацій; для категорії компаративності на перший план висувається ідея порівняння; для категорії недискретної кількості якість відходить на другий план, а головною стає кількість; для категорії міри ознаки важливими є об'єктивні показники «кількості ознаки» (висока – середня – низька інтенсивність, надлишок – достатність – недостатність та ін.), а для категорії інтенсивності найважливішим стає прагматичний аспект – суб'єктивна значущість для учасників ситуації цього збільшення кількості ознаки» [9, с. 303].

Специфіка ж ФО полягає в тому, що вона не стільки називає позначуване, скільки характеризує його, часто з певним ступенем інтенсифікації, підвищуючи таким чином експресивність усього висловлювання [10, с. 136].

4. Інтенсивність руху у ФО. У статті розглядаються ФО, що позначають інтенсивність руху, пор.: англ. *in full flight* «escaping as rapidly as possible» «бігти так швидко як це тільки можливо»; нім. *wie die Feuerwehr fahren* «mit großem Tempo fahren» «їхати на дуже великій швидкості»; рос. *бежать во все лопатки* «очень быстро бежать»; укр. *мчати, бігти на всіх парах* «дуже швидко». Аналізовані ФО характеризують дії суб'єкта, які спричиняють швидку зміну місцезнаходження суб'єкта в просторі у певний проміжок часу, тому для інтенсивного руху обов'язковою є динамічність, розвиток у часі [8, с. 373]. Кількісним показником, який характеризує інтенсивність самостійного (тобто без застосування транспортних засобів – ТЗ) або несамостійного (тобто із застосуванням ТЗ) руху суб'єкта є його швидкість, оскільки для дуже швидкого, наприклад, самостійного пересування, суб'єкт має докладати великих фізичних зусиль, сильно напружуватися, що може у свою чергу призводити до його фізичного виснаження, пор.: нім. *sich die Zunge aus dem Hals rennen* «bis zur Erschöpfung rennen» «мчати до знесилення»; рос. *высунув (высунувши, высуня) язык* «поспешно, очень быстро (бегать, убегают); укр. *висолопити языка* «дуже поспішати, швидко йти, бігти».

Фактично ФО на позначення інтенсивного виконання трудової діяльності опосередковано передають смисл лексичної функції *Magn* (у термінології Ю. Д. Апресяна) [2].

5. Образність ФО на позначення інтенсивності руху. В основі фразеологічного значення зазвичай лежить метафоричне (або метонімічне) перенесення. В. М. Телія зазначає, що метафора є актуалізацією своєрідного образного уявлення, яке здійснюється за рахунок або «звичайних асоціацій», або на основі «особистих тезаурусів». Співвідносність метафори з індивідуальним рівнем мовної спроможності і пояснює роль у ній людського фактора та її орієнтацію на антропометричність [11, с. 185]. Антропометричність метафори виявляється у сумірності порівнюваних об'єктів через призму людської свідомості, властивість мислити

про одну сутність так, ніби вона схожа на іншу [12, с. 40], а це дає змогу визначати місце вторинного найменування в системі національно-культурних цінностей та стереотипів [5, с. 89]. Д. Лакофф та М. Джонсон, розглядаючи метафору у руслі концептуальної лінгвістики, зауважують, що у концептуалізації людиною реальної картини дійсності основне місце належить процесам метафоризації. Метафора пронизує все наше повсякденне життя і проявляється не тільки в мові, але й у мисленні та дії [6, с. 387].

Образність ФО є її конститутивною ознакою [3, с. 123] і зумовлена асоціативним перенесенням певної найбільш характерної риси предмета, якості, ситуації і под. на інші.

6. Метафоричні моделі ФО на позначення інтенсивного руху. Аналіз ФО, що позначають інтенсивність руху, дозволив виділити ряд метафоричних моделей (цей термін використовується услід за Д. О. Добровольським, А. М. Барановим).

6.1. «*S* (суб'єкт) дуже швидко рухається у просторі, ніби щось трапилось (наприклад, пожежа) / *P* (процес) дуже швидко розповсюджується у певному просторі». Ця метафорична модель є універсальною і виявилася в усіх порівнюваних мовах. В якості суб'єкта можуть виступати: а) людина, яка самостійно рухається; б) людина, яка не самостійно пересувається (наприклад, на машині); в) певна подія / природний процес (наприклад, пожежа), які автономно (без втручання людини) і дуже швидко протікають у певному просторі. Додамо, що руйнівна сила пожежі однаково сприймається різними соціумами, а людина, яка швидко рухається у певному напрямку і/або з певною метою (наприклад, втікає, рятує (рятується) та ін.) асоціюється або з швидким розповсюдженням полум'я (пор.: англ. *like blazes* «very fast or forcefully» «дуже швидко або дуже сильно», букв. «як полум'я (точніше, як полум'я пекла)'), або із людьми, які, дуже поспішаючи, біжать гасити пожежу, пор.: нім. *Feuer am Arsch haben* «eilen», розм. букв. «мати полум'я біля зад», тобто «поспішати»; *wie die Feuerwehr fahren* «mit großem Tempo fahren» «їхати на дуже великій швидкості», букв. «їхати як пожежна команда (частина)», *ab wie die Feuerwehr* «eiligst davon» розм. букв. «геть ніби пожежна команда», тобто «дуже швидко збігти»; рос. *бежат как на пожар* «очень быстро бежать»; укр. *поспішати / бігти як на пожежу (на пожар)* «дуже швидко».

6.2. До вище описаної метафоричної моделі наближається наступна, де надзвичайно швидкий рух суб'єкта дії порівнюється з природною блискавкою, пор.: англ. *like lightning* «extremely fast» букв. «як блискавка», «надзвичайно швидко», *run like a blue streak*, амер. сленг. букв. «дуже швидко бігти, як спалах блискавки»; нім. *wie der Blitz* «äußerst schnell» «надзвичайно швидко», букв. «як блискавка». Наведемо текстові приклади:

англ. *That kid can run like greased lightning* «Малю може рухатися надзвичайно швидко (букв. як блискавка)»;

нім. *Kaum ertönte die Trillerpfeife der Polizei, da waren die Rowdys wie der Blitz von der Straße verschwunden* «Як тільки пролунав свист поліції, хулігани ніби блискавка хутко зникли з вулиці»

6.3. «Людина, що швидко біжить – тварина, яка втікає / біжить (наприклад, заєць, кіт, мавпа)». Метафорична модель, основана на порівнянні швидкого руху людини із тваринами є універсальною, однак у кожній мові людина порівнюється з різними тваринами. Так, в англійській мові наявне порівняння із ошпареним котом, пор.: *like a scalded cat* «at a very fast speed» «на дуже високій швидкості», букв. «як ошпарений кіт»; для німецької мови також характерне порівняння із котом, але вже із «котом коваля», пор.: *wie Schmidts (Schmieds) Katze* «sehr schnell und reibungslos ablaufen» «дуже швидко та безперешкодно проходити (минати)», букв. «як ковальський кіт», що пояснюється тим фактом, що ковалі дуже часто заводили котів для того, щоб вони ловили мишей, але якщо кіт знаходився в кузні у момент, коли коваль, працюючи, сильно вдаряв молотом, то кіт, злякавшись несподіваного гучного звуку, втікав із шаленою швидкістю. Однак, у німецькій мові наявні також асоціації швидкого руху із мавпою, пор.: *mit affenartiger Geschwindigkeit* (im Affentempo) «mit sehr großer Geschwindigkeit, äußerst schnell» «із дуже великою швидкістю,

надзвичайно швидко', букв. 'із мавпячою швидкістю' та із зайцем, що втікає від небезпеки (мисливців, наприклад), пор.: *das Hasenpanier ergreifen* <fliehen> 'швидко тікати', букв. 'хапати заячий хвіст' (пор. аналогічно: рос. *подымя хвост* <стремглав (бежать, мчатся)>). В російській та українській наявне порівняння швидкого бігу із конем та собакою, пор.: рос. *во всю рысь* <очень быстро (бежать, мчатся)>; укр. *наче з цепену* <прожогом, дуже швидко (вибігти, побігти тощо), галопом на одинадцятomu номері, ірон. <швидко іти пішки>.

6.4. «Людина, що швидко біжить – чорт, що втікає / людина (кажан), які втікають з пекла». Потойбічні сили, пекло завжди асоціювалися у людини із чимось страшним, незнаним, жахливим, однак кожна мовна спільнота зафіксувала, характерні саме для неї вірування та уявлення про потойбіччя. Так, в англійській мові людина, що швидко біжить асоціюється із кажанами, які нібито живуть у підземному царстві і якщо їх потривожити, то вони швидко зриваються з місця і летять, пор.: англ. *run like a bat out of hell* <run very fast and wildly> 'бігти дуже швидко та інтенсивно'; у російській ФО закодовано уявлення про те, що чорти бояться ладану, пор.: рос. *как черт от ладана* <убегать, всеми силами, любыми средствами стремясь избавиться>; в українській мові зафіксована аналогічна до рос. ФО *тікати як чорт від ладану*, а також ФО *тікати як чорт від кукуріку* <дуже прудко, швидко>, яка ґрунтується на віруванні, що всяка нечиста сила боїться співу півня (символ світла, вогню, світанку), оскільки вона діє тільки в темноті, під покривом ночі. Пор. у німецькій мові ФО *wie der Teufel* <sehr schnell>, яка за своїм походженням пов'язана з релігійним есхатологічно-апокаліпсичним мотивом про боротьбу ангела та чорта за володіння душі померлої людини (← *hinter etwas hersein wie der Teufel nach (hinter) einer (der) armen Seele (Judenseele)* <etwas unablässig und gierig zu bekommen suchen>)

6.5. „S (людина) дуже швидко рухається у просторі і щось робиться з частиною його тіла (наприклад, із язиком, що випадає)». Цю метафоричну модель виявлено у трьох порівнюваних мовах (окрім англійської). Такі ФО характеризують ніби результат напруженого, інтенсивного руху – виснаження суб'єкта та порушення нормального функціонування його організму, пор.: нім. *sich die Zunge aus dem Hals rennen* <bis zur Erschöpfung rennen> букв. 'мчати так, що аж язик із горла випадає'; рос. *высунув язык* <поспешно, очень быстро (бегать, убегать, улепетывать и т. п.)>; укр. *висолопити языка* <дуже поспішати, швидко йти, бігти>. Можна припустити, що ця асоціація розвинулася на основі порівняння тварини (найчастіше собаки), в якій за швидкого бігу «вивалюється» язик (хоча для неї це просто спосіб охолодження організму).

6.6. «S (людина/транспортний засіб) починає дуже швидко рухатися ніби якийсь предмет (наприклад, пробка, куля і т. ін.)», пор.: нім. *abgehen wie ein Zäpfchen* букв. 'починати рухатися як пробка / корок (безперешкодно)'; рос. *вылетать пробкой (пулей)* <стремительно выбегать, выходит откуда-либо>; укр. *кулею вискочити* <дуже швидко, квапливо вийти>; англ. *run/go/drive etc like the clappers* <to run, drive etc. very fast> букв. 'бігти, йти, їхати як язичок (серце) дзвона', тобто 'бігти, їхати, іти дуже швидко'.

6.7. «S (людина/ТЗ), дуже швидко (непомітно) рухаючись, перестає бути в певному Loc (місці) ніби певний ТЗ (наприклад, пароплав, автомобіль тощо), який рухається на дуже великій швидкості, інколи з певними пошкодженнями», пор.: англ. *at a rate of knots* <very fast> 'дуже швидко', букв. 'на швидкості вузла (морського)', *burn rubber* <drive very quickly> 'їздити дуже швидко', букв. 'палити гуму (шини)'; нім. *die Kurve kratzen* <sich schnell und möglichst unbemerkt entfernen> 'швидко та якомога непомітніше йти', букв. 'подряпати бік', *Gummi geben* <schnell [los]fahren> 'швидко рушати (зриватися з місця), їхати'; рос. *на всех парах [парусах]* <очень быстро, с большой скоростью (нестись, мчатся)>; укр. *на всіх парах* <дуже швидко мчати, бігти>.

До аналізованої метафоричної моделі належить і виявлена лише в англійській мові ФО *like a dose of salts* <very fast and efficiently> 'дуже швидко та ефективно', букв. 'як доза проносної солі (порція проносного засобу)'.

6.8. Для слов'янських мов характерна метафорична модель “*S (людина) дуже швидко рухається ніби вона зазнала фізичних пошкоджень / психічних розладів*», пор.: рос. *как угорелый* «очень быстро, поспешно, беспорядочно, суматошно (бегать, метаться, носиться и т. п.)»; *как очумелый* «очень быстро, поспешно, беспорядочно, суматошно (бегать, метаться, носиться)»; *как ужаленный* «стремительно, быстро (вскочил, побежал)»; укр. *як опечений, як ошпарений, як окропом облитий* «швидко, рвучко зіскочити, схопитися».

Висновки. Зіставний аналіз ФО, що позначають інтенсивність руху в германських та слов'янських мовах показав, що: метафора, як основний спосіб утворення аналізованих ФО, має чітко виражений антропоцентричний характер, що дозволяє виявити спільні та відмінні риси у сприйнятті та відображенні представниками різних лінгвосоціумів навколишньої дійсності; інтенсивність руху визначається як його кількісний показник і реалізується за допомогою поняття швидкості; досліджувані ФО можуть утворюватися на основі типових (універсальних) метафоричних моделей, найбільш поширеними серед яких є ті, що утворюються на основі схожості руху людини із рухом тварин, транспортних засобів, природних явищ (пожежа).

Перспективою подальших досліджень є порівняльний аналіз інших семантичних груп ФО зі значенням інтенсивних дій, станів та процесів.

Література

1. Арсентьева Е. Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц / Е. Ф. Арсентьева. – Казань, 1989. – 127 с.
2. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика : синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 367 с.
3. Баранов А. Н., Добровольский Д. О. Аспекты теории фразеологии / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский. – М. : Знак, 2008. – 656 с.
4. Гамзюк М.В. Емотивність фразеологічної системи німецької мови (досвід дослідження в синхронії та діахронії) : автореф. дис. ... док. філол. наук : 10.02.04 / М. В. Гамзюк. – К., 2001. – 31 с.
5. Головенко К.В. Внутрішня форма метафори в українській та англійській мовах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / К.В. Головенко. – Кіровоград, 2012. – 245 с.
6. Лакофф Дж. Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – М. : Едиториал УРСС, 2004. — 256 с.
7. Мізін К.І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної лінгвокультурології : автореф. дис. ... док. філол. наук : 10.02.17 / К. І. Мізін. – К., 2012. – 32 с.
8. Падучева Е.В. Динамические модели в семантике лексики / Е.В. Падучева. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 608 с.
9. Родионова С.Е. Интенсивность и ее место в ряду других семантических категорий / С.Е. Родионова // Славянский вестник. – Вып. 2. – М.: МАКС Пресс, 2004. – С. 303 – 308.
10. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический, и лингвокультурологический аспект / В.Н. Телия. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
11. Телия В. Н. Метафоризация и её роль в картине мира. Раздел из книги // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 173–203.
12. Телия В. Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция / В. Н. Телия // Метафора в языке и тексте. – М., 1988. – С. 26–52.
13. Туранский И. И. Семантическая категория интенсивности в английском языке / И. И. Туранский. – М. : Высш. шк., 1990. – 173 с.
14. Федоров А. И. Фразеологический словарь русского литературного языка [Текст] : около 13000 фразеологических единиц / А. И. Федоров. – 3-е изд. – Москва : АСТ : Астрель, 2008. – 879 с.
15. Фразеологічний словник української мови : В 2 кн. Кн. 1 : [А-Налити] / Уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін.; Редкол. : Л. С. Паламарчук (голова) та ін.; НАН України ; Ін-т укр. мови. – 2-ге вид. – К. : Наук. думка, 1999. – Кн. 1 – 528 с. Кн. 2 – 528 – 980.
16. Шейгал Е.И. Интенсивность как компонент семантики слова в современном английском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Е.И. Шейгал. – М., 1981. – 26 с.
17. Bolinger D. Degree words. – The Hague – Paris, 1972. – 324 p.
18. Collins Cobuild Idioms Dictionary. – Glasgow : Harper Collins Publishers, 2002. – 498 p.
19. Cowie A. P. Phraseology : Theory, Analysis, and Applications / A. P. Cowie. – Clarendon Press, 1998 – 258 p.

20. Dobrovol'skij D. Contrastive idiom analysis : Russian and German idioms in theory and in the bilingual dictionary / Dmitrij Dobrovol'skij // International journal of lexicography. – Vol. 13 (No. 3). – 2000. – P. 169–186.
21. Duden. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. Band 11. – Dudenverlag : Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich. – 959 S.
22. Friederich W. Moderne Deutsche Idiomatik. Alphabetisches Wörterbuch mit Definitionen und Beispielen / W. Friederich. – München, 1993. – 565 S.
23. Korhonen J. Probleme der kontrastiven Phraseologie / J. Korhonen // Phraseologie : ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung / [Herausgegeben von Harald Burger, Dmitrij Dobrovol'skij, Peter Kühn, Neal R. Norrick]. – 1 Halbband. – Walter de Gruyter; Berlin; New York, 2007. – S. 574–590.
24. Küpper Dr. Heinz. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. – Stuttgart : Ernst Klett Verlag für Wissen und Bildung GmbH., 1987. – 989 S.
25. S. Labov W. Intensity // Meaning, Form and Use in Context: Linguistic Applications. –Washington D.C.: Georgetown University Press, 1984. – P.43 – 70.
26. Oxford Dictionary of Idioms / Edited by Judith Siefring. – Oxford University Press, 2004. – 352 p.
27. Phraseologie : ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung / Herausgegeben von Harald Burger, Dmitrij Dobrovol'skij, Peter Kühn, Neal R. Norrick. [1 Halbband]. – Walter de Gruyter; Berlin; New York, 2007. – 640 S.

УДК 81'42.133.1 "312"

МОЖЛИВИ СВІТИ І НАРАТИВ КРИЗЬ ПРИЗМУ ТЕКСТОВИХ КОНЦЕПТІВ

Кагановська О. М.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті запропоновано новий, семантико-когнітивний підхід до розгляду текстових концептів французької художньої прози на семантичному, метасеміотичному і метаметасеміотичному рівнях. Дослідження зосереджене на вивченні когнітивної і комунікативної динаміки розгортання текстових концептів в ракурсі теорії можливих світів, що уможливило вибудувати ієрархію текстових концептів, окреслити їх функції у французьких романах середини ХХ століття і вивчити наративну організацію романів досліджуваного періоду.

Ключові слова: текстовий концепт, когнітивна / комунікативна динаміка, можливі світи, наративна організація.

В статье предложен новый, семантико-когнитивный подход к рассмотрению текстовых концептов французской художественной прозы на семантическом, метасеміотическом и метаметасеміотическом уровнях. Исследование сосредоточено на изучении когнитивной и коммуникативной динамики развертывания текстовых концептов в ракурсе теории возможных миров, что позволило выстроить иерархию текстовых концептов, определить их функции во французских романах середины ХХ века и изучить нарративную организацию романов рассматриваемого периода.

Ключевые слова: текстовый концепт, когнитивная / коммуникативная динамика, возможные миры, нарративная организация.

The article suggests a new comprehensive semantic and cognitive approach to textual concepts of French literary prose at semantic, metasemiotic and metametaseiotic levels. The research focuses on revealing the cognitive and communicative dynamics in the unfolding textual concepts viewed through the theory of possible worlds. Such approach allowed to create a hierarchy of textual concepts, define their functions and narrative organization in the mid-20-th century French novels.

Key words: textual concept, cognitive / communicative dynamic, possible worlds, narrative organization.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Становлення концептуального уявлення про світ художнього тексту з виділенням уявного світу позначило розширення первинного концепту "Світу як обжитого місця" в бік формування поняття ментального світу [10, с. 6-7]. Ментальний чи уявний простір художнього тексту формується як простір референції, в основі якого перебуває семантичний простір: "різні світи – це світи *референційно різні у тій самій семантиці* [виділено автором. – О. К.]" [там само]. Референційний простір окреслюється у такому вигляді: "Подібно до того світу, в якому я *дійсно живу* (ходжу, дію), розташований також більш віддалений світ, в якому я *можу жити* (рухатися, діяти), і ще більш віддалений світ, в якому я *міг би діяти, але навряд чи буду* (настільки він віддалений), і ще і ще більш віддалений світ, в якому я *ніколи не можу бути*, такий він далекий, але який я *можу собі уявити* точно таким же чином, як і всі попередні, – але тільки – і виключно – у *думці* [курсив наш. – О. К.]" [11, с. 11].

Лінгвофілософський підхід до семантики можливих світів із розумінням просторового образу світу аргументується в теорії одного з найбільш нетрадиційних французьких лінгвістів

Г. Гійома [4], підґрунтям якої стало уявлення про мову як форму існування у свідомості людини світу співвіднесених понять разом із навколишнім реальним світом у кореляції "Людина / Всесвіт". Існування світу двох реалій (конкретних, сприйнятих чуттєвими органами, й абстрактних, позбавлених конкретного буття, які, разом із тим, досягнені людиною) зумовлює необхідність вивчення мовного і мовленнєвого рівнів із фактів, яким надається подвійна характеристика: "Видимими є ті факти, які ми вміємо побачити. Факт, який ми не змогли побачити, залишається тим не менш фактом" [14, с. 225].

Літературно-філософський підхід до семантики можливих світів у загальних рисах був окреслений М. М. Бахтіним, який указував на існування можливісного всесвіту, всередині якого багато невизначеностей, які потрібно навчитися "враховувати і вираховувати" [1, с. 314]. Інакше кажучи, текстовий семантичний простір характеризується таким чином: "[...] у повному описі ситуації за моделлю того, що реально мало місце, має стояти інша модель – «ніби світ був іншим», і ці світи рівнозначні. Вони мають спільний «історичний» стрижень, що ставить їх у відношення альтернативи. Такою, у першому наближенні, є вихідна теза семантики можливих світів" [7, с. 35].

Виклад основного матеріалу дослідження. Властивість художнього тексту виступати в ролі провідника смислу розгортає світ художнього вимислу в його співвіднесеності з екстралінгвальним світом, тобто зі світом реального досвіду. У процесі членування універсуму відбувається його поділ на два світи ("свій" і "чужий"), що мають множинні інтерпретації типу "цей – той", "ми – вони", "далеке – близьке" [6, с. 54-56]. Проблема "чужого" і "свого" світів, що перебувають у протиставленні типу статичне / динамічне, перетворюється на питання про той ракурс, у якому світ убачається як "для мене", так і для когось ще, але ні в якому разі не "для нас". У художньому поданні подібний світ є лише світом усереднених можливостей, своєрідною порожністю, в якій стверджується існування всіх і одночасно нікого конкретно.

Порожність стає визначальною у членуванні світу на "свій" (тобто сповнений сенсу) і "чужий" (із вихолощеним сенсом, інакше кажучи – *порожній*), що демонструє розгортання текстового макроконцепту [див. 5, с. 60] ПОРОЖНІСТЬ:

[...] des Républicains qui ont pillé le Bureau doivent être partis maintenant. [...] Ce sont les autres qui sont partis. Les Autres: nous. [...] Leur Révolution. Dieu sauve le Roi ! (Queneau, OnETBF, 27).

Акціональний код проходить у напрямку від дієслова *piller* («s'emparer par la violence les biens d'une ville, d'une maison etc.» [17, с. 781]) до *partir* («se mettre en chemin, prendre sa course» [там само, с. 747]). В обох дієсловах на семантичному рівні імплікована сема уходу, тобто відходу від початкового пункту, перенесення точки відліку.

На метасеміотичному рівні [див. 5, с. 42-43] додаткові конотації даних дієслів визначаються парою понять: республіканці / монархісти. З одного боку, ті "інші", хто пограбував контору – це республіканці (*des Républicains qui ont pillé le Bureau*), з другого боку, "інші", хто пішов – це монархісти: *Ce sont les autres qui sont partis*. Завершена дія у минулому часі *Passé Composé* підтверджує реальність факту уходу монархістів. Останні також перетворюються на "чужих", оскільки, залишаючись "нами", ніби такими вже не є. Світ постає у перекрученому вигляді в думках героїні, звідси виникає й проблема нерозуміння між нами та іншими (*Les Autres: nous*): якщо "ми" – це "інші", то де же тоді "ми"? Неприйняття чужого світу усвідомлюється в абстрагуванні від таких характеристик, як *les autres* і *leur*, а єдина суттєва відмінність, що відділяє світ героїні від чужого світу, реалізується у бажанні відмежувати "їхню революцію" від монархічного лозунгу *Dieu sauve le Roi !*

На метаметасеміотичному рівні проходить зміщення логічних зв'язків через інтерпретацію концептів AUTRES ⇔ NOUS (фактично детермінативів 3-ї та 1-ї особи). "Абстрагованість" концепту NOUS і конкретна прив'язка до AUTRES визначає їх нерівнозначний рівень в межах конкретизації / абстрагування: AUTRES – КОНКРЕТИЗАЦІЯ, NOUS – АБСТРАГУВАННЯ. У результаті, рух у напрямку до єдиного концепту *не відбувається*: концептуалізація понять

"республіканці" і "монархісти" не носить поступального характеру, а отже, не приводить до єдиного концептуального начала. У концептуальному плані відсутність руху як у поступальному, так і у регресивному напрямках визначається текстовим макроконцептом ПОРОЖНІСТЬ.

Можливість розмежування світів як точок зору була окреслена М. М. Бахтіним в його концепції корелятивних образних категорій "я – інший" (пор. "діалектику внутрішньої і зовнішньої позицій людини" М. Бубера: "Я" і "Ти" як сфера безпосереднього чуттєвого ставлення протиставляється світу "Воно", в якому сутності упорядковані й об'єктивовані [3, с. 326]). Специфікою їхньої обоюдної актуалізації припускається існування таких варіацій: "я-для-себе" бачить світ абсолютно не так, як "я-для-іншого" саме тому, що акцент переміщений на цього "іншого": "Позитивно значущим для мене світ стає лише як оточення іншого" [2, с. 117]. У художньому творі взаємозв'язок реального і можливого розглядається як науковий метод, за допомогою якого виникає єдино дана у людському досвіді конкретність: "Як людина не укладена до кінця у своє реальне становище, так і світ не укладений до кінця у слово про нього" [там само].

У загальнолінгвістичному плані проблема "я – інший" у художньому тексті отримала наукове аргументування в середині 70-х років XX століття і відтоді розглядається в аспекті наратології: "Сучасна теорія мови потребує описувати мовлення не «взагалі», а з певних точок зору: або від відправника її, або саме повідомлення, незалежно від відправника й одержувача, або від одержувача мовлення" [8, с. 269]. Розвиток цього положення втілюється пізніше у погляді на існування двох світів, а саме світу, в центрі якого поставлено координату "я", і світу, в якому моє "я" винесене на периферію, а центр зайнятий кимсь іншим, але не "мною" [9, с. 216]. Одночасно, зазначена М. М. Бахтіним особливість "самоінтеграції" у різних світах [2, с. 117], на нашу думку, може бути в цілому співвіднесеною з розробленою Ю. С. Степановим теорією метафори світу, сутність якої полягає у такому: шляхом метафори із світу, що визначається координатами "я – тут – зараз", послідовно виділяються інші світи, тобто здійснюється своєрідний перехід від опису об'єктивної реальності природною мовою як первинної модельованої системи до художньої мови як вторинної модельованої системи.

Існування подібних модельованих систем із центром біля "я" переносить координату "я" з одного центру в інші, що складають окремі світи, оскільки між реальним світом "він – там – тоді" і світом, що існує в художній уяві, в семантиці художнього тексту відсутній чіткий неперехідний кордон; роль відіграє скоріше ступінь віддалення від реального "я" [9, с. 229-230]. Іншими словами, через інтегрування у моделі "мова-3" моделей "мова-1" і "мова-2" представлена вторинна модельована система, а саме художня мова, яка породжує можливий світ художнього тексту з ТК, що розгортаються в його межах. Можливий світ досягається з реального світу [11, с. 19]; між ними існують зв'язки інтегративного типу.

Застосування цієї концепції до дослідження семантики художнього тексту у зарубіжному мовознавстві проведене, зокрема у дослідженні М.-Л. Раян, де проблема можливих світів розглядається в межах наративної теорії, стикаючись з поняттям точки зору. Основним протиріччям, що розв'язується у зверненні до можливих світів, є дилема між реальністю і можливостями балансування на межах цієї реальності. Кожна грань художнього твору постає як окремий світ, відмінний від іншого [16, VII]. Всі світи певним чином співіснують у *текстовому всесвіті*, що віддзеркалюється в художньому тексті у формі своєрідної мозаїчної структури; така структура інтегрує в собі кілька текстових світів, які в процесі взаємодії складають єдине ціле.

Художня комунікація проходить по досить тонкій межі реального і вигаданого світів, і необхідність одночасного існування їх обох не може бути зумовленою виключно мовними маркерами, що постульовано у французьких дослідженнях із 70-х років XX століття. Властивістю художньої реальності є втілення у вигаданому, неконкретному світі без втрати її конкретних характеристик ("Посилання на місцезнаходження Острова скарбів може бути таким же конкретним, як і на Ліонський вокзал" [13, с. 317]), водночас проблема переходу від

реального до допустимого світу художньої реальності розглядається в аспекті "первинного" і "вторинного" реалізму [15, с. 12-13].

Специфіка формування можливого світу художнього твору відбиває тенденцію поєднання семантичного і наративного підходів у розгортанні ТК. Відбувається зміщення реального світу художнього твору в бік зміни тієї дійсності, в якій живе романіст як суб'єктивна структура. Виникає можливість побудови наративної структури, що постає як семіотичний факт, виражений в знаках і символах. Персонажі і події художнього твору позиціонуються у просторі й часі, в результаті чого виникає нова просторово-часова структура, що стає відображенням подій, які протікають у реальному світі.

Співіснування взаємовиключних можливісних оцінок з позиції світу "зовні" зумовлене дією *контрфактичності*, яка теоретично залишає зазор для можливого протікання подій [див., напр., 7, с. 34]. Ствердження контрфактичності у семантиці художнього тексту відбиває існування двох, на перший погляд, взаємовиключних тенденцій: саме її шляхом відбувається, по-перше, художнє суміщення *просторів* і, по-друге, подання *часової* моделі світу.

Інакше кажучи, проблема простору й часу в семантиці можливих світів корелюється залежно від того, що мають на увазі під можливими світами: час сам по собі чи той же час, але з урахуванням його перебування у відведених межах, а саме відповідно до часового *простору*. Ці світи відрізняються особливою конфігурацією, так званого просторово-часовою траєкторією [там само, с. 28], відповідно до якої характеризуються події і персонажі.

Концептуальний статус простору визначає розгортання текстового мезоконцепту ПРОСТОРОВІСТЬ у романі Ж. Дюамеля «Le notaire du Havre»:

La maison! Elle est dans mon souvenir, comme un donjon, comme une citadelle, notre acropole: pierre de taille par-devant, rocailleuse meulière sur les hauts flancs aveugles. Assez neuve, et déjà toute poudrée de flammèches et de suite. Carrée, massive [...].

Une citadelle, certes, *un repaire*, *un creux à nous*, ouvert seulement sur les nuages et les clartés du ciel parisien, *un asile sacré* où toutes les choses de nous, *les espérances*, *les ambitions*, *les détresses*, *les discordes*, *les chimères*, *tous les mystères de la famille vont*, pendant des années, *fermenter*, *cuire* et *recuire* dans une brûlante moiteur.

La porte de la rue est ouverte tout le jour. Le soir elle se referme avec un bruit caverneux et les gens disent le mot de passe avant de trébucher sur les degrés. Dans sa partie inférieure, l'escalier est obscur, même au front de la belle saison. Un papillon de gaz y languit. L'escalier est de bois. [...] L'escalier monte, monte, à travers les familles et des familles superposées comme des couches géologiques. On entend ici une mandoline, là un petit chien qui jappe, à droite le poitrinaire qui respire avec tant de peine. Et, déjà, c'est la grosse dame à l'éternelle chanson: « Je t'aime, comprends-tu ce mot ? » Et le tap... tap... du monsieur qui travaille chez lui à des choses incompréhensibles. Et, partout, les machines à coudre et des piétinements d'enfants dans les couloirs, et des voix d'hommes et des femmes qui parlent et se querellent à propos des affaires de leur clan. [...] Et l'on sait ce que l'on mange à toutes les altitudes. L'odeur de l'oignon grimpe comme une bête le long des marches. Elle furète, rôde, s'accroche à toutes les aspérités. Elle va réveiller le vieux garçon qui travaille la nuit durant et qui se lève à 3 heures. L'odeur de l'oignon ! Un trou de serrure lui suffit, une fente, un nœud du bois. On dirait qu'elle fait son chemin à travers la brique et le plâtre. Mais l'odeur du hareng frit est farouche et plus puissante encore. Elle arrive, par paquets, une troupe d'assaut : l'odeur de l'oignon prend peur et lâche pied. L'odeur du hareng frit campera là jusqu'à demain. On ne la respire pas, on la touche (Duhamel, NH, 48-49).

Розгортання текстового мезоконцепту визначається ретроспективним описом будинку відповідно до двох його особливостей. З одного боку, будинок є фортецею (*un donjon, comme une citadelle, notre acropole*), зовнішньою опорою для всіх, хто в ній перебуває, своєрідним захистом від можливих неприємностей: *pierre de taille par-devant, rocailleuse meulière sur les hauts flancs aveugles*. З іншого боку, у переносному смислі – це споруда, що відкрита небесним

силам і таємницям людських переживань (*les espérances, les ambitions, les détresses, les discordes, les chimères, tous les mystères de la famille*), тобто щось суто особисте, майже інтимне, а отже, позбавлене сталості, мінливе й тому підпорядковане ТК ТВОРЕННЯ:

не-СТАЛІСТЬ = МІНЛИВІСТЬ → ТВОРЕННЯ.

В описі будинку основні переваги останнього вбачаються швидше у можливості збереження таємничості, якою покрите життя його мешканців, а не в його масивності: *toutes les choses de nous [...] fermenter, cuire et recuire dans une brûlante moiteur*. Стабільність асоціює з таємничістю (СТАБІЛЬНІСТЬ → ТАЄМНИЧІСТЬ), однак такою таємничістю, яка не закриває від людини якихось якостей, а, навпаки, концентрує їх у певному просторі, а саме в межах конкретної квартири: ТАЄМНИЧІСТЬ → ПРОСТІР. Якщо таємничість утілена у просторовому вимірі, можна теоретично визначити обсяг цього простору, що представлено поліфонією звуків: піснею на мандоліні, скигненням цуценяти, хворобливим шумним диханням хворого на легені, стукуванням інструментів робітника.

Найбільша концентрація звуків досягається у момент переходу даного простору із стану відносної незамкненості (*La porte de la rue est ouverte tout le jour*) до стану абсолютної замкненості (*Le soir elle se referme avec un bruit caverneux*). Таким чином, повністю виключається вірогідність витікання будь-якої інформації щодо мешканців, тобто порушення таємничості. Шляхом залучення дейктиків окреслюється звуковий діапазон замкненого простору.

Наведені у таблиці дейктики (*ici, là, à droite, déjà, chez lui*) імплікують ефект присутності оповідача у всіх просторах одночасно, що підкріплює дейктик узагальнювального плану *partout*. Таким чином, розгортається єдиний семантичний простір.

Таємничі запахи, якими переповнений будинок, утілені, крім запаху цибулі, у ще більш застрашливому запаху оселедця, що завойовує територію приступом, немов фортецю (*campera là jusqu'à demain*). На закріплених за оселедцем позиціях ніде не можна уникнути зіткнення з його запахом (*Elle arrive, par paquets, comme une troupe d'assaut*). Фактично вже йдеться про поглинання інших запахів, що майже тремтливо оберігаються мешканцями будинку, а не про їхнє зіткнення (*l'odeur de l'oignon prend peur et lâche pied*), тоді як замкнений простір будинку перебуває під владою панівного запаху (*Elle est gluante et colle aux doigts*).

Поліфонія запахів і голосів стає тим сутнісним началом, яке сприяє переходу простору, незамкненого для оповідача, у простір, незамкнений для персонажа. Питання осягнення таємниці виходить в іншу площину, а саме у площину ототожнення певного простору з набутими персонажем знаннями: *On entend, l'on sait ce que, On dirait que*. Інакше кажучи, чим більший обсяг простору переходить з імплікованого стану до експлікованого, тим менша кількість інформації залишається під знаком таємничості. Отже,

якщо ВІДКРИТИЙ ПРОСТІР → ЗАКРИТИЙ ПРОСТІР → ТАЄМНИЧІСТЬ,
то ЗАКРИТИЙ ПРОСТІР → ВІДКРИТИЙ ПРОСТІР → ОЧЕВИДНІСТЬ.

Концептуальний простір мезоконцепту ПРОСТОРОВІСТЬ розгортається у процесі переходу ТАЄМНИЧОСТІ в ОЧЕВИДНІСТЬ.

У просторово-часовій моделі художнього тексту поряд з експліцитним світом оповідача існує множинність імпліцитних світів персонажів, у зв'язку з чим на семантичному рівні світ оповідача може бути представленим зовсім іншою інформацією. Очевидно, те ж саме відбувається і з персонажними світами, які, у свою чергу, кореговані цілим комплексом взаємовідношень.

Висновки. Авторський і персонажний світи визначаються внутрішньотекстовими факторами семантики художнього твору. Разом із тим, у семантиці можливих світів слід також виходити з урахування психологічного і соціокультурного світів учасників текстової комунікації. Психологічний світ як оповідача, так і персонажів художнього твору, відрізняється відомою двоїстістю: з одного боку, світ кожного окремого персонажа є його внутрішнім психологічним світом, і останній як незалежна особистість переслідує мету зберегти цей світ

недоторканим, подалі від стороннього погляду. З іншого боку, психологічний світ має бути єдиним для кількох персонажів; йдеться про так званий зовнішній психологічний світ, мета якого полягає в узгодженні ціленастанов оповідача і персонажів, і саме цього вимагають правила прирощення смислу, відповідно до яких *кожний* через взаємодію з *іншими*, шляхом виявлення *себе* в *іншому* (інших) формує *новий* смисл, не зведений до простої суми складників. З точки зору можливості діалогізування з "іншим" показовою є відома формула В. Іванова, яка переносить домінанту в іншу особистість і сутність якої розкривається у ствердженні чужого "я" не як об'єкта, а як іншого суб'єкта – "ти еси" [цит. за: 1, с. 15]. Балансування на межі між численними світами, можливими за одних обставин і неможливими за інших, розгорнутих у просторі й часі, визначає постійне звернення до двоїстості бачення художнього світу – як реального і одночасно опосередкованого у відчуттях. Саме тому проблема "семантичної типології простору й часу" у розгортанні ТК художнього твору набуває загальнотеоретичного значення: "Ми не зрозуміємо спосіб функціонування мови, якщо [...] не розберемося у логіці процесів, шляхом яких ми встановлюємо, відповідають чи не відповідають ті або інші нескінченні образи тому фрагменту світу, якого вони стосуються" [12, с. 54], що пов'язує її з когнітивними засадами семантики можливих світів.

Література

1. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / Михаил Михайлович Бахтин. – Изд. 4-е. – М. : Советский писатель, 1979. – 317 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Михаил Михайлович Бахтин. – 2-е изд. – М. : Искусство, 1986. – 444 с.
3. Бубер М. Я и Ты : Пер. с нем. / Мартин Бубер // Квинтэссенция : Философский альманах, 1991. – М. : Политиздат. – 1992. – С. 294–370.
4. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики / Гюстав Гийом. – М. : Прогресс, 1992. – 224 с.
5. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози : когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики ХХ століття) : дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.05 "Романські мови" / О. М. Кагановська. – К., 2003. – 502 с.
6. Пеньковский А. Б. О семантической категории "чуждости" в русском языке / А. Б. Пеньковский // Проблемы структурной лингвистики 1985–1987 : Сб. ст. – М. : Наука. – 1989. – С. 54–82.
7. Переверзев К. А. Высказывание и ситуация : об онтологическом аспекте философии языка / К. А. Переверзев // Вопросы языкознания. – 1998. – № 5. – С. 24–52.
8. Степанов Ю. С. Французская стилистика / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Высшая школа, 1965. – 355 с.
9. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка : Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Наука, 1985. – 332 с.
10. Степанов Ю. С. Пространства и миры – "новый", "воображаемый", "ментальный" и прочие // Юрий Сергеевич Степанов / Философия языка : в границах и вне границ / Международная серия монографий. – Вып. 2. – Харьков : Око. – 1994. – С. 3–18.
11. Тураева З. Я. Лингвистика текста на исходе второго тысячелетия / Зинаида Яковлевна Тураева // Вісник КЛУ. Серія Філологія. – Т. 2, № 2. – К. : Видавничий центр КДЛУ. – 1999. – С. 17–25.
12. Хинтика Я. Логико-эпистемологические исследования. Логика и методология науки / Я. Хинтика : Сб. избр. ст. : Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1980. – 448 с.
13. Ducrot O. Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique / O. Ducrot. – P. : Hermann, 1972. – 387 p.
14. Leçons de linguistique de Gustave Guillaume. 1956–1957. – Quebec ; Lille, 1982. – 245 p.
15. Ricardou J. Problèmes du nouveau roman / Jean Ricardou. – P. : Editions du Seuil, 1967. – 207 p.
16. Ryan M.–L. Possible Worlds, Artificial Intelligence and Narrative Theory / M.–L. Ryan. – Bloomington : Indiana University, Bloomington and Indianapolis Press, 1991. – 291 p.
17. Petit Larousse illustré. – P. : Larousse–Bordas, 2008. – 1786 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

- Duhamel, NH : Duhamel G. Le notaire du Havre. – Moscou : Radouga, 1983. – 160 p.
- Queneau, OnETBF : Queneau R. On est toujours trop bon avec les femmes. – Collection folio. – P. : Gallimard, 1992. – 221 p.

УДК 81'373.7:(811.11+811.16)

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ-ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМ

Каракевич Р. О.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У пропонованій статті досліджуються фразеологізми-лінгвокультуреми, які на відміну від лінгвокультуреми – комплексної міжрівневої одиниці мови, є одиницею фразеологічного мовного підрівня. Фразеологічна лінгвокультурема – це вербальний репрезентант загальнолюдського чи національно-культурного концептуального образу мовної свідомості, у якій діалектично пов'язаний лінгвальний та екстралінгвальний зміст. Дослідження лінгвокультуреми як мовного явища характеризується багатоаспектністю, різноманітністю взаємовідношень і взаємозв'язків з іншими явищами, передбачає комбінування різноманітних методів дослідження, а саме: методу лінгвокультурологічного поля, який в сукупності дає змогу створити цілісне уявлення про лінгвокультурему, її мовний та позамовний зміст.

Ключові слова: лінгвокультурний концепт, лінгвокультурологічне поле, лінгвокультурема-реалія, культурний код.

В предлагаемой статье анализируются фразеологические лингвокультуреми, которые в отличие от лингвокультурем – комплексной межуровневой единицы языка, фразеологическая лингвокультурема является единицей фразеологического речевого подуровня. Фразеологическая лингвокультурема – это вербальный репрезентант общечеловеческого или национально-культурного концептуального образа языковой сознательности, в которой диалектически связан лингвальный и экстралингвальный смысл. Исследование лингвокультуреми как речевого явления характеризуется многоаспектностью, разнообразием взаимоотношений и взаимосвязей с другими явлениями, предполагает комбинирование различных методов исследования, а именно: метода лингвокультурологического поля, которое позволяет создать целостное представление об лингвокультуреми, её речевом и неречевом смысле.

Ключевые слова: лингвокультурологический концепт, концептополе, лингвокультурема-реалія, ассиметрия, культурный код.

In the given article phraseological linguistic culturemes are investigated. Unlike linguistic culturemes as complex interlevel language units they are units of a phraseological speech sublevel. A phraseological linguistic cultureme is a verbal representant of the universal or national-cultural conceptual figure of linguistic consciousness in which lingual and extralingual contents are dialectically connected. The analysis of a linguistic cultureme as a speech phenomenon is characterized in the article by the multidimensionality, the variety of interrelations and interconnections with other phenomena and involves combining different methods of investigation, namely the linguistic-culturological field method that in totality enables creating a unified image of a linguistic cultureme, its lingual and extralingual contents.

Key words: linguistic cultural concept, linguistic culturological field, linguistic cultureme-reality, cultural code.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. У сучасних мовознавчих працях, присвячених дослідженню лінгвокультурних реалій, останні визначаються як елементарні номінації, що класифікуються в залежності від онтології позначуваного ними об'єкта. Оскільки межі між онтологічними класами рухливі, і в них знаходять відображення елементи як матеріальної, так і духовної культури, до сфери реалій входять, разом із натурфактами й артефактами, ментафакти, що визначають особливості

національної свідомості. У зв'язку з цим у сучасній лінгвістиці широкого поширення набули терміни культура й лінгвокультура (В. Г. Гак, Л. Г. Веденіна та ін.), що є мовним вираженням реалії, яке виявляється в окремій групі знаків мовної картини світу, що містять сукупність ознак культурологічного фонду певного етносу. Нові терміни визначають не тільки назви предметів, але й понять, концептів, що не зустрічаються або зустрічаються в іншому вигляді у представників іншої лінгвокультурної спільноти. Лінгвокультурами, що визначають моральні, інтелектуальні та художні цінності нації, риси її менталітету суттєво розширюють традиційні межі реалікона [7, с. 8].

Актуальність статті зумовлена антропоцентричним спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень на розкриття лінгвокультурологічного смислу фразеологізмів-лінгвокультурем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. "Лінгвокультурологічне дослідження передбачає міжмовне зіставлення" [2, с. 3], а зіставне вивчення фразеології двох чи більше мов в аспекті лінгвокультурології "полягає в поетапному розумінні системи лінгвокультурем – певного роду етномовної матриці семантизації навколишнього світу" [1, с. 161, 165-166], бо культурно-мовна специфіка зіставляваних фразеологічних одиниць зумовлюється тим, що семіотизація життя (надання предметам, подіям та ситуаціям знакової семантики, перетворення їх у джерело інформації) здійснюється, як правило, двома способами кодування соціально ціннісно-смыслові інформації – семантично та семіотично.

Важливим для лінгвокультурологічного дослідження ФЛ є той факт, що в сучасній лінгвістиці існують два підходи до проблеми виявлення національно-культурної специфіки мовних знаків [2, с. 9]. Перший підхід ґрунтується на положенні, що національно-культурний компонент у повному обсязі представлений лише у значенні слів-реалій (напр., укр. *козак, шаровари, галушки*). [8], Однак культура "розчинена" в мові, "пронизуючи" повністю структуру й систему останньої, тому лінгвокультурологічне дослідження не повинно обмежуватися, на наше глибоке переконання, виключно словами-реаліями, оскільки вузьке розуміння національно-культурного компоненту може суттєво викривити результати вивчення взаємодії мови й культури як у межах одного етносу, так і при зіставленні різних етносів. Другий підхід базується на включенні до поняття "національна культура" якомога ширшого кола мовних явищ. Методологічною основою для цього підходу слугують ідеї В. фон Гумбольдта про внутрішню форму мови та втіленні в мові "духу народу" [6]. Суть цих ідей полягає в тому, що освоєння навколишньої дійсності відбувається виключно під впливом рідної мови, оскільки ми можемо мислити про світ лише у формах цієї мови, послуговуючись її концептуальною сіткою, тобто залишаючись у своєму "мовному колі". Відповідно, різні лінгвокультури формують різні картини світу, які є базою для національних культур.

Метою цієї розвідки є розкриття лінгвокультурологічного дослідження фразеологічних лінгвокультурем з погляду на денотативний, сигніфікативний та конотативний компоненти.

Об'єктом дослідження є фразеологічна лінгвокультура-реалія, фразеологічна сигніфікативна, фразеологічна символіко-поведінкова та символіко-предметна лінгвокультури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зауважимо, що В. В. Воробйов разом із лінгвокультурою виокремлює ще й культуру – елемент дійсності (предмет або ситуація), іманентний певній культурі, натомість лінгвокультура – це проекція елемента культури у мовному знаку. Л. Г. Веденіна до лінгвокультурем відносить назви предметів, понять, концептів однієї лінгвокультурної спільноти, яких не можна зустріти (або які зустрічаються в іншому вигляді) у представників іншої лінгвокультури. В. Г. Гак розглядає культуру як певний знак культури, що має мовне вираження. При цьому в культурах мовний знак є позначувальним, реалія – позначуваним (під реаліями в цьому випадку розуміється все, що належить до культури (предмети, функції, звичаї, факти поведінки тощо) [3; 4; 5, с. 72-76].

Тісно переплетені також поняття "лінгвокультурний концепт" та "лінгвокультурема". *Лінгвокультурний концепт* сприймаємо у ціннісному, поняттєвому образі (в цілому), натомість *лінгвокультурема* як вербальний репрезентант загальнолюдського чи національно-культурного концептуального образу мовної свідомості містить культурно значущу інформацію як в цілому, так і в одному з її значень – денотативному, сигніфікативному або конотативному [10, с. 8-9].

Змінивши таксономію А. С. Бухонкіної [2, с. 9], виокремлюємо такі типи фразеологічних лінгвокультурем:

фразеологічна лінгвокультурема-реалія (ФО, яка містить у своїй структурі національний артефакт, присутній лише в одній із зіставляваних культур), напр.: нім. *ein Arbeiterdenkmal machen* (досл.: зображати пам'ятник робітнику) – "стояти без діла; байдикувати" (в основі образно-мотиваційної бази цієї ФО лежить образ пам'ятника робітнику. Такі пам'ятники споруджувались у Німеччині, щоб прославляти простого трудівника); укр. *як вареник у маслі* – "дуже добре, безтурботно або заможнo" (вареник – національна страва українців) [12, с. 20; 15, с. 51];

фразеологічна сигніфікативна лінгвокультурема (характер вираження культурно значущої інформації цими ФО різний), напр.: ФО нім. *alles geht zum Kuckuck* (досл.: все йде до чорта) та укр. "все пропало"; або напр.: нім. *wo der Kuckuck gute Nacht sagt* (букв.: де зозуля на добраніч каже), укр. "у чорта на кулічках", дуже далеко – утворені на основі аналогічної денотативної ситуації, але їхні сигніфікати відрізняються образною основою [18, с. 753, т. 1];

фразеологічна символіко-поведінкова лінгвокультурема (ФО, які виконують функцію етикетних формул (звернення, прохання, порівняння, побажання тощо), що можуть виражати певні ціннісні настанови певної лінгвокультури), напр.: німецька ФО *in die Haseln (Haselnüsse) gehen* – (букв.: піти на горіхи) [19, с. 324] – піти на побачення з дівчиною; вступити в любовні стосунки з дівчиною ще до одруження. Плоди *лісового горіха* здавна вважались символом життя, життєвої сили і плодючості. Як відомо, лісовий горіх квітує ранньою весною ще до розпускання квітів, росте дуже швидко і дає багато плодів (горішків), які часто ростуть спарено. Ця особливість знаходить свій відбиток у цій фразеологічній одиниці.

В українській та російській фразеологічних системах символізм притаманний здебільшого слову *Дерево* (як рослина). В. Маслова стверджує, що "береза, дуб, яблуня, ялина, груша, вишня у слов'ян – це символи доброго начала; калина, горобина, осика – символи нещастя" [9]. Можна не погодитися з тим, що калина є символом нещастя. Її роль – це роль світового дерева: "У моря калина, під калиною дівчина, вона не знала ні шити ні прости, ні золотом гаптувати; тільки уміла й знала од Раба Божого Івана уроки і презори викликати й визивати..." [16, с. 93]. Як зазначалось раніше, калина це – символ жінки, патріотичних почуттів.

Дуб в українській символіці уособлює силу та міць. Образ дуба – образ сили та могутності – виявився основою для низки *символіко-поведінкової лінгвокультури* як в укр. так і в нім. мовах, наприклад: нім. : *er stand fest wie eine Eiche*, (букв.: він стояв міцно як дуб); *er war stark wie eine Eiche*, (букв.: він був сильним як дуб). Дужу людину порівнюють з могутнім деревом. Існує низка інших *символіко-поведінкових ФО*. Порівняймо: *Von einem streiche fällt keine Eiche*, (букв.: від одного удару дуб не падає / одним ударом дуба не зрубаєш); *Чорний кіт пробіг* (символ і поведінка) – слід чекати невдачі [17, с. 77].

фразеологічна символіко-предметна лінгвокультурема (ФО включає до своєї структури певний символ, який передає важливу інформацію про особливості бачення світу тією чи іншою лінгвокультурою), напр.: артефакт *рушник (Handtuch)*, який лежить в основі образно-мотиваційної бази ФО нім. *ein schmales Handtuch* (букв.: вузький рушник) – "1) вузький рушник; 2) струнка людина; 3) вузька довга кімната" та укр. *ставати на рушник* – "одружуватися" [14, с. 309 т. 1; 15, с. 689], має в українській лінгвокультурі багату символіку. Одним із символічних значень рушника є благословення заручин (ним зв'язували руки нареченим, молодих ставили на рушник при вінчанні [7, с. 516]). Ці

символьні кваліфікації рушника сприяли фразеологізації наведеної вище української ФО. Прикладом *символіко-предметної лінгвокультури* може слугувати номен *береза*. *Береза* в слов'янській (російській та білоруській) міфології – не тільки священне дерево, але й символ Батьківщини. Фразеологічні одиниці можуть бути символіко-предметними, тобто символами: *дерево життя* – життя; *дерево пізнання* – пізнання життя, його законів. Можливе також поєднання символіко-предметності з поведінкою. Існує безліч прикмет, пов'язаних з символом *дерева*: коли дерево чорніє – буде відлига, коли влітку на деревах жовтіє і падає листя – буде рання осінь. [13, с. 176]. *Лавровий вінок* вважається символом перемоги, слави, нагороди; *пальма першості* – перевага в чому-небудь; *пальмова гілка* – символ миру; *терновий вінок* – символ мучеництва, страждань [17, с. 55-195], *троянда* – символ кохання, доброзичливості, достатку, асоціюється з кров'ю. Символом подружнього життя, шлюбу, так і атрибутом розлуки з милим може бути *рута*: "*Нема мого миленького, нема його тут: Посходила по слідонькам шевлія та рута*" [16, с. 514-515]. *Рута* – це рослина ритуальна і тому часто використовується у ворожіннях. Призупинення крові прирівнюється до неврожайності на руту: "*В неділю рано Пречиста Діва плугом небо орала, руту сіяла. Рута не зійшла, щоб кров не йшла*" [16, с. 52].

Висновки. Як бачимо, аналіз типів фразеологічних лінгвокультурем засвідчив, що, з одного боку, багато українських ФО є своєрідними й неповторними, вони являють собою віддзеркалення українських традицій та української культури, дають уявлення про особливості способу життя українського народу, багаті історії України. З другого боку, низка німецьких ФО не мають аналогів в інших мовах, бо в основу формування їх образно-мотиваційної бази лягли особливості економічного розвитку країни, традиції та звичаї німців, національно-специфічні реалії, властиві німецькому етносу. Специфіка осмислення німецьким народом різних сторін національного життя знайшла своє втілення в культурному вимірі концепту, який, репрезентуючись у ФО, вносить своєрідність до семантичної системи німецької мови. У зв'язку з цим повна тотожність фразеологічної концептуалізації є надзвичайно рідкісним явищем. Ці типи фразеологічних лінгвокультурем залучаються на матеріалі німецької та української мов.

Перспективи подальших досліджень. Було б доцільно у нашій подальшій розвідці зупинитись більш детально на лінгвокультурологічних засадах вивчення ФО, зазначити етнолінгвістичні та лінгвоконцептологічні витоки лінгвокультурології, а також перспективи становлення зіставної лінгвокультурології.

Література

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке / Николай Фёдорович Алефиренко. – М. : Изд-во Флинта ; Наука, 2005. – 416 с.
2. Бухонкина А. С. Типы асимметрии культурем (на материале французского и русского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 "Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" / Анна Сергеевна Бухонкина. – Волгоград, 2002. – 22 с.
3. Веденина Л. Г. Теория межкультурной коммуникации и значение слова / Людмила Георгиевна Веденина // Иностранные языки в школе. – 2000. – № 5. – С. 72–76.
4. Воробьев В. В. Лингвокультурология : Монография / Владимир Васильевич Воробьев. – М. : РУДН, 2008. – 336 с.
5. Гак В. Г. Языковые преобразования / Владимир Григорьевич Гак. – М. : Школа "Языки русской культуры", 1998. – 768 с.
6. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт ; [пер. с нем. ; общ. ред. Г. В. Рамишвили; послесл. А. В. Гулыги и В. А. Звегинцева]. – М. : ОАО ИГ "Прогресс", 2000. – 400 с.
7. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : Нариси / Віталій Вікторович Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
8. Зырянова М. В. Реноминация лингвокультурных реалий (на материале французских переводов пьес А.П. Чехова): автореф. дис. ... канд. филол. наук / Воронежский государственный ун-т. – Воронеж, 2011. – 23 с.

9. Маслова В. А. Введение в лингвокультурологию. – М.: Наследие, 1997.
10. Медвідь Н. С. Лінгвокультуреми в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Наталія Сергіївна Медвідь. – К., 2009. – 21 с.
11. Муравьев В. Л. Проблемы возникновения этнографических лакун [пос. по курсу типолог. русск. и французск. яз.] / Владимир Муравьев. – Владимир : ВГПИ, 1980. – 106 с.

Словники та довідники

12. Вальтер Х. От «А» до «Zwickmühle» : Историко-этимологические комментарии к немецкой фразеологии / Х. Вальтер, Валерий Михайлович Мокиенко. – Greifswald : Ernst-Moritz-Arndt-Universität, 2008. – 175 S.
13. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / Віталій Вікторович Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
14. НУФС Німецько-український фразеологічний словник [уклад. Віктор Іванович Гаврись та ін.]. – В 2 т. – К. : Рад. школа, 1981. – Т. 1. – 416 с.; Т. 2. – 382 с.
15. СФУМ Словник фразеологізмів української мови [уклад. Віктор Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
16. Українські замовляння / Упоряд. М.Н. Москаленко; Авт. передм. М.О. Новикова – К.: Дніпро. 1993. – 309 с
17. ФСУМ Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. – К.: Освіта, 1998. – 224 с.
18. Das Große Deutsch-Russische Wörterbuch / O. I. Moskalkaja. – М., 2004. – Bd. 1 – 760 S., Bd. 2 – 680 S., Bd. 3 – 364 S.
19. Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten / Lutz Röhrich. – Freiburg; Basel, Wien : Herder, 2001. – Bd. 1 – 348 S., Bd. 2 – 734 S., Bd. 3 – 1106 S., Bd. 4 – 1502 S., Bd. 5 – 1910 S.

УДК 81-115 [811.111+811.161.2]

ДІЄСЛОВА НА ПОЗНАЧЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ШКОДИ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

Клюєва Н.М.

Донецький національний університет

Стаття присвячена вивченню дієслів на позначення фізичної шкоди в германських та слов'янських мовах. Виявляються релевантні ознаки даних дієслів та здійснюється їхня класифікація у зіставлюваних мовах.

Ключові слова: семантика, дієслова, сема, шкода, агресія.

Статья посвящена изучению глаголов нанесения физического вреда в германских и славянских языках. Выявляются основные релевантные признаки данных глаголов и проводится их классификация в сопоставляемых языках.

Ключевые слова: семантика, глаголы, сема, вред, агрессия.

The article is devoted to the research of verbs of physical damage in the Germanic and Slavic languages. Main relevant peculiarities have been pointed out and the classification in the contrasted languages has been carried out.

Key words: semantic, seme, verbs, damage, aggression.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Семантика слова постійно привертала увагу мовознавців. Це зумовлено насамперед тим, що без розробки семантичного аспекту мови неможливо глибоке розуміння його природи, закономірностей його функціонування та розвитку, його зв'язку з мисленням і поведінкою людини. Особливу увагу лінгвістів привертає семантика дієслова як центральної частини мови. Хоча вивченню дієслів присвячена велика кількість робіт [3; 7; 8; 9; 10; 11; 12], але й досі ця категорія слів з їх численними контекстуальними виявами значень залишається широким полем для дослідження.

У пропонованій статті розглядаються дієслова, що позначають дію або поведінку живого організму (людини, тварини, комахи), пов'язані із заподіянням навмисної шкоди іншій істоті (об'єкту), пор.: укр. *бити кого-небудь*; аналогічно: рос. *бить кого-л*; нім. *j-n schlagen*; англ. *to flog*.

Актуальність обраної теми зумовлена її антропоцентричністю, важливістю дослідження суб'єктно-об'єктних відношень, а також недостатньою вивченістю даної дієслівної лексики у зіставному аспекті.

Об'єктом дослідження виступають мовні одиниці на позначення "шкоди", а **предметом** – дієслова на позначення фізичної шкоди (далі ДФШ) у чотирьох мовах – українській, російській, німецькій та англійській мовах.

Пропоноване дослідження спрямоване на виявлення спільних і відмінних ознак у семантиці ДФШ зазначених мов.

Матеріалом дослідження слугувала суцільна вибірка названих лексичних одиниць (ЛО) із тлумачних і синонімічних словників німецької, англійської, української та російської мов. Корпус аналізованих у роботі дієслів становить в німецькій мові 260 одиниць, в англійській – 242 ЛО, в російській – 304 одиниць і в українській мові – 320 ЛО.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- 1) виокремити у семантичній структурі ДФШ суттєві ознаки;
- 2) здійснити семантичну класифікацію ДФШ у зіставлюваних мовах;
- 3) встановити продуктивність виявлених семантичних груп ДФШ у зазначених мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як основні методи дослідження у роботі застосовувалися зіставний метод і методика компонентного аналізу словникового тлумачення ДФШ, що дозволило виявити спільні та відмінні семантичні компоненти в структурі досліджуваних ЛО.

Теоретико-методологічною базою даного дослідження послужили роботи вітчизняних і зарубіжних вчених із лексичної семантики (Ю. Д. Апресян, Ш. Р. Басиров, В. Д. Каліущенко та ін.), соціальної психології (К. Лоренц, Т. Г. Румянцева, З. Фрейд), прагмалінгвістики (Н. Д. Арутюнова, Л. Берковіч, А. Вежицька, М. Л. Макаров, Ф. Г. Фактулліна), психолінгвістики (Л. С. Виготський, О. О. Леонтьєв, О. М. Леонтьєв, А. Р. Лурія) та інші.

У цій роботі семантика шкоди розглядається на лексичному рівні, тобто досліджуються особливості вербалізації шкоди дієслівними одиницями.

Необхідно додати, що у ході аналізу семантики ДФШ у зіставлюваних мовах враховувалася також семантика оцінки аналізованих ЛО. Оціночний компонент міститься в семантиці ДФШ або в його оточенні. У контексті семантика оцінка має особливу структуру, яка містить ряд обов'язкових і факультативних елементів [5, с. 11].

Під час опису семантики ДФШ ми спиралися на їх словникові тлумачення, що дозволило виділити інтегральні і диференційні семи в семантиці цих дієслів і таким чином впорядкували досліджувані ЛО в певні семантичні групи і підгрупи.

Об'єднання ДФШ в певну семантичну групу проводиться з опорою на формулу тлумачення (ФТ), яка являє собою переклад на особливу семантичну мову [2, с. 69]. ФТ семантичних груп і підгруп відрізняється від словникового тлумачення тим, що вона абстрагується від індивідуальних семантичних особливостей кожного дієслова і відбиває характер семантики певної групи дієслів в узагальненому вигляді; вона спирається на лексикографічне тлумачення дієслова, але не тотожна йому.

Під семантичною групою в роботі розуміються низка лексем, що об'єднуються загальною семантичною ознакою, присутньою у значенні кожного з них [4, с. 23].

Для опису ФТ семантичних груп використовуються ядерні (базові) семантичні компоненти і додаткові смислові компоненти, які виділяються за допомогою методу компонентного аналізу семантичної структури дієслова.

Для реалізації агресивної дії суб'єкт ДФШ часто використовує певний інструмент, зокрема:

- 1) зброю (шабля, гармата, пістолет і т. ін.) або його складову частину (снаряд, патрон та ін.);
- 2) предмет чи засіб у цій функції типу *батіг, шибенця, електричний стілець* тощо.

Під час аналізу ДФШ у зіставлюваних мовах були виявлені наступні суттєві ознаки:

- 1) наявність суб'єкта і об'єкта (суб'єктно-об'єктні відношення);
- 2) належність суб'єкта до категорії істот та його активність (суб'єкт виступає звичайно в ролі семантичного агенса);
- 3) належність об'єкта-пацієнта частіше до категорії істот, рідше – до неістот; він зазнає на собі вплив з боку агенса;
- 4) контактний тип суб'єктно-об'єктних відношень;
- 5) наявність інструмента, що використовується агенсом для впливу на пацієнс.

Семантична класифікація ДФШ.

Наявність спільних і відмінних семантичних ознак у словникових тлумаченнях ДФШ дозволило розподілити аналізовані ЛО на 3 семантичні групи.

4.1. Дієслова із ФТ "S (суб'єкт) впливає на частину O-а (об'єкта - тіло людини) за допомогою певного Instr (інструмента) (руки, ноги, палки і т. ін.) та наносить йому тілесне ушкодження".

Наявність фізичної шкоди репрезентована у семантичній структурі ДФШ через відповідні семи типу "рана", "каліцтво" і т. ін., пор.: укр. *шмагати* <бити різками, батоном, канчуком і т. ін.; сікти>, аналогічно: рос. *бить* <ударять кого-л., причиняя боль, нанося увечья, ударять кого-, что-л. чем-л., занося руку, палку или какое-л. другое орудие и опуская его с размахом на кого-, что-л.>; нім. *schlagen* <einen Schlag versetzen; mit Schlägen traktieren, prügeln>; англ. *to whip* <to strike (a person or thing) with several strokes of a strap>.

Цю семантичну групу в німецькій мові складають 58% (153 ЛО), в англійській – 65% (158 ЛО), в українській – 66 % (213 ЛО) і в російській мові 61 % (187 ЛО). Висока продуктивність дієслів даної семантики в українській мові зумовлюється, зокрема, наявністю великої кількості лексем, диференційованих за регіональними та стилістичними ознаками, пор.: *бузувати* <діал. карати, бити>; *бехати* <діал. сильно бити, вдаряти> та ін.

4.2. Наступну семантичну групу з ФТ "S впливає на О, часто за допомогою Instr (зброя, мотузка, отрута і т. ін.) та позбавляє його життя" в німецькій мові складають 31% (78 ЛО), в англійській – 24% (58 ЛО), в українській – 26% (83 ЛО) і в російській мові – 30% (89 ЛО).

Значенням дієслів даної семантичної підгрупи є типова ситуація позбавлення суб'єктом життя живої істоти або групи істот.

Позбавлення життя об'єкта відбувається, як правило, з використанням певного знаряддя, пор.: укр. *розстрілювати* <піддавати смертній карі, що здійснюється пострілом із вогнепальної зброї>; рос. *застрелить кого-л.* <умерщвлять, убивать кого-л. пулей, стрелой, при помощи ружья, лука и т.п.>; нім.: *erdolchen* <mit einem Dolch, einer Stichwaffe töten>; англ. *to shoot* <to hit someone or something with a bullet from a gun>; *to stab* <to kill or hurt someone by pushing a knife or other sharp object into their body>.

Об'єктом дії ДФШ завжди виступає жива істота (людина, тварина).

У німецькій, українській і російській мовах велика кількість дієслів описуваної семантики є префіксальними похідними (нім. – ДФШ із префіксами *er-*, *auf-*; рос. – *за-*, *рас-*, *от-*, *по-*; укр. *ви-*, *за-*, *у-(в-)* (див. приклади вище).

4.3. Третя група дієслів із ФТ "S привласнює певним чином (силою, обманом та ін.) Р (предмет володіння), що належить О-у" поступається за продуктивністю двом попереднім групам та складає в німецькій мові 11% (29 од.), в англійській – 11% (26 од.), в українській – 8% (24 од.) та в російській мові 9% (28 од.).

Значенням дієслів цієї групи є ситуація позбавлення об'єкта його власності та/або матеріальних цінностей. Присвоєння суб'єктом матеріальних цінностей об'єкта відбувається різними способами, часто з використанням сили, обману. До цієї групи входять такі ДФШ: рос. *красть* <похищать что-л., тайно брать что-л. принадлежащее кому-л.>; *грабнуть* <отнимать силой у кого-л. что-л. при разбойном нападении>; *раскулачивать* <отнимать у крестьянина, считавшегося кулаком, богатым собственником и пользовавшегося наемным трудом, средства производства, права пользования землей и политические права в процессе ликвидации кулачества как класса в годы коллективизации сельского хозяйства>; *мародёрствовать* <вести себя безнравственно, грабя население в районе военных действий или стихийного бедствия, а также убитых и раненых на поле сражения>; аналогічно: нім. *stehlen* <fremdes Eigentum, etw., was einem nicht gehört, heimlich, unbemerkt an sich nehmen, in seinem Besitz bringen>; *rauben* <(Eigentum eines anderen) widerrechtlich und unter Anwendung oder Androhung von Gewalt in seinen Besitz bringen>; *entreißen* <unter Gewaltanwendung [mit einer heftigen Bewegung] wegnehmen, aus den Händen reißen>; англ. *to steal* <to take something that belongs to someone else without permission>; *to plunder* <to take valuable things from a place using force, sometimes causing a lot of damage>; *to loot* <to steal (goods, money, or the like) in times of general disorder, such as during a riot, attack, or in the aftermath of a natural disaster>; укр. *викрадати* <забирати потай кого-, що-небудь у когось, звідкись>; *зцуплювати* <вкрасти; поцупити>; *красти* <нишком привласнювати чуже; чинити злочинство>.

Висновки. Методом суцільної вибірки з тлумачних та синонімічних словників німецької, англійської, російської та української мов визначено корпус дієслів агресивної дії у зіставлюваних мовах (нім. – 256 од., в англ. – 250 од., рос. – 225 од., укр. – 239 од.). Аналіз семантики ДФШ проводився спираючись на словникове тлумачення, що дозволило виділити три семантичні групи (див. табл. 1). Для опису семантики ДФШ у зіставлюваних мовах були змодельовані ФТ, які дозволили формалізованим способом представити значення певної сукупності лексичних одиниць, що описують подібну типову ситуацію.

Таблиця 1

Семантичні групи дієслів на позначення шкоди (ДФШ) в англійській, німецькій, російській та українській мовах

№	Семантичні групи ДФШ	Нім.	Англ.	Рос.	Укр.
1.	S впливає на частину О-а (тіло людини) за допомогою Instr (руки, ноги, палка і т.ін.) та наносить йому тілесне ушкодження/біль	58 % (153од.)	65 % (158 од.)	61 % (187од.)	66 % (213 од.)
2.	S впливає на О, часто за допомогою Instr (зброя, мотузка, отрута і т.ін.) та позбавляє його життя	31 % (78од.)	24 % (58од.)	30 % (89од.)	26 % (83од.)
3.	S привласнює певним чином Р (предмет володіння), що належить О-у	11 % (29од.)	11 % (26од.)	9 % (28од.)	8 % (24од.)
	Разом:	100 % (260 од.)	100 % (242 од.)	100 % (304 од.)	100 % (320 од.)

Для семантики ДФШ у зіставлюваних мовах суттєвими ознаками виступають наступні: а) наявність суб'єкта і об'єкта (суб'єктно-об'єктні відношення); 2) належність суб'єкта до категорії істот та його активність; суб'єкт виступає звичайно в ролі семантичного агенса; 3) належність об'єкта-пацієнта частіше до категорії істот, рідше – до неістот; пацієнс зазнає на собі вплив з боку агенса; 4) контактний або неконтактний тип суб'єктно-об'єктних відношень; 5) наявність інструмента, за допомогою якого агент впливає на пацієнс.

Продуктивність виявлених семантичних груп і підгруп дієслів у зіставлюваних мовах неоднакова, хоча їх вага в кожній мові однакова (див. вище табл. 1). Так, найбільш продуктивними у всіх мовах виявилися ДФШ першої семантичної групи, у 2-2,5 рази їм поступаються ДФШ другої групи. Малочисельними у зіставлюваних мовах є ДФШ третьої семантичної групи.

Семантика дієслів певної смислової групи може передаватися переважно певними структурними типами. Так, у німецькій мові дієслова зі значенням позбавлення кого-небудь життя зазвичай містять у своїй структурі префікс *er-* (*erschließen* 'застрелити', *erhängen* 'повісити', *erdrosseln* 'задушити' та ін.), а в російській мові – префікси *рас-*, *у-*, *за-*, (*зарубить*, *расстреливать*, *утопить* та ін.). В англійській мові семантика агресії у сфері дієслів реалізується переважно лексичним значенням основи в поєднанні з післялогами і прийменниковими групами типу *down*, *off* (*to cut down* 'зарубати', *to put down* 'вбивати', *to bite to death* 'закусати до смерті' та ін.).

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні функціонування ДФШ у творах художньої літератури, а також у розширенні мовного простору, тобто залучення до зіставного аналізу ДФШ інших мов (французької, іспанської).

Література

1. Агрессия в языке и речи: сборник статей / Рос. гос. гуманитар. ун-т, Ин-т лингвистики ; сост. и отв. ред. И.А. Шаронов. – М.: РГГУ, 2004. – 288 с.
2. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М.: Наука, 1974. – 367 с.
3. Басыров Ш.Р. Типология глаголов с рефлексивным комплексом в индоевропейских языках. – Донецк, 2004. – 333 с.
4. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. – М.: Высш. школа, 1972. – 614 с.
5. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Е.М. Вольф. – 2-е изд. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 260 с.
6. Зельдович Г.М. Русские активно-безобъектные глаголы: непродуктивная продуктивность // Известия РАН. Серия лит-ры и языка. – 2006. – Т. 65. – № 4. – С.11–17.
7. Карамчанинова О.В. Категорії простору та часу в структурі дієслів агресії // Проблеми зіставної семантики. – Випуск 6. – Київ, 2003. – С. 15-23.
8. Кильдибекова Т.А. Глаголы действия в современном русском языке: опыт функционально-семантического анализа / Т. А. Кильдибекова. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1985. – 160 с.
9. Фактуллина Ф.Г. О деструктивной лексике русского языка // Языковая семантика и образ мира: Тезисы международной научной конференции. – Казань, 1997. – Книга 1. – С. 64–66.
10. Чанышева Г. А. Посессивные глаголы в английском и немецком языках: Дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук (10.02.17) / Науч. рук. Калиущенко В.Д.; Донец. нац. ун-т. – Донецк, 2000. – 213 с.
11. Kaliuščenko, Vladimir D. Typologie denominaler Verben / V.D. Kaliuščenko. – Tübingen : Max Niemeyer Verl., 2000. – 253 S.
12. Zifonun G. Zur Theorie der Wortbildung am Beispiel deutscher Präfixverben. Linguistische Reihe. 13. – München: Hueber Verlag, 1973. – 201 S.

УДК 811.112.2'276.6:351.752.2

ІНТЕРДИСКУРС У ЮРИДИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Коваль Н.Є.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Статтю присвячено дослідженню поняття "інтердискурс" у межах юридичного дискурсу. Інтердискурс розглядається як міждискурсна категорія, пов'язана в процесі функціонування з категоріями дискурсу різних типологій. Визначальні риси інтердискурсу проявляються внаслідок взаємодії мовних структур у різних сферах комунікації.

Ключові слова: дискурс-аналіз, дискурс, інтердискурс, інтертекстуальність, юридичний дискурс.

Статья посвящена исследованию понятия "интердискурс" в рамках юридического дискурса. Интердискурс рассматривается как взаимодействие и взаимопроникновение элементов разных дискурсов с целью создания и функционирования нового типа дискурса. Отличительные черты интердискурса проявляются в результате взаимодействия языковых структур в различных сферах коммуникации.

Ключевые слова: дискурс-анализ, дискурс, интердискурс, интертекстуальность, юридический дискурс.

The article presents the study of the notion of "interdiscourse" in the legal discourse. Interdiscourse is viewed as the interaction of various discourses' elements for creating and functioning of a new type of discourse. The specific features of interdiscourse appear in legal discourse as a result of interaction of lingual structures in different spheres of communication.

Key words: discourse analysis, discourse, interdiscourse, intertextuality, legal discourse.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Дослідження "інтердискурсу", як однієї із категорій дискурсу, останнім часом усе частіше привертає увагу як зарубіжних [6, 7, 8, 13], так і вітчизняних дослідників [2, 5, 10, 12]. **Актуальність** й навіть необхідність вивчення цього явища у світлі сучасної лінгвістичної парадигми зумовлена потребою у з'ясуванні його комунікативних особливостей. Специфіка юридичного дискурсу дозволяє розглядати інтердискурс як органічну сферу реалізації інтердискурсивної та інтертекстуальної взаємодії. Як особливий тип комунікативної діяльності, що реалізується в інституційній сфері й здійснюється з метою вираження, передачі та отримання фахових знань, юридичний дискурс спирається на попередні знання, практичний досвід та культурну пам'ять комунікантів і тим самим передбачає тісну взаємодію з уже існуючими дискурсами.

Мета цієї розвідки – проаналізувати поняття інтердискурс та дослідити прояви інтердискурсивності у сучасному юридичному дискурсі, який виступає **об'єктом** дослідження. **Предмет** вивчення становлять функціональні особливості інтердискурсивних компонентів на рівні його вербальних та екстравербальних ознак.

Виклад основного матеріалу дослідження. Витоки теорії інтердискурсивності сягають праць представників французької школи дискурсного аналізу [4]. Один із засновників цієї школи М.Фуко під дискурсом розумів множинність висловлень, які належать до певної "дискурсивної формації", тобто дискурс – це мовне вираження певної соціальної практики, яка упорядкована та систематизована особливим використанням мови, зумовленим певною ментальністю, що ідеологічно укорінена та історично зумовлена. Для мовознавця одним із

головних було питання про розмежування найбільш значних типів дискурсу, форм і жанрів, які протиставляють один одному наука, релігія, історія, філософія, юриспруденція. Дослідник зазначав, що реконструювати історію думки можна тільки виходячи з певних сукупностей дискурсу шляхом визначення його взаємозв'язків з іншими дискурсами. Дискурсивність, таким чином, "занурюється" у контекст інтердискурсу та знаходить те, що М.Фуко називає "порядком дискурсу", тобто свою конкретно-історичну форму [9].

Послідовники М.Фуко, взявши за основу його ідеї, ввели поняття "*інтердискурс*" на позначення у широкому смислі – зовнішніх щодо дискурсивної практики позавербальних процесів, які, виступаючи як соціокультурний та мовний контекст дискурсивних актів, зумовлюють семантико-гештальтні характеристики – та у вузькому – дискурсивно-лінгвістичних явищ, які виступають щодо дискурсивної цілісності (послідовності) як зовнішні [8, с. 543].

У сучасній лінгвістиці різні підходи до розуміння інтердискурсивності ґрунтуються на різноманітних тлумаченнях самого терміна "дискурс". Так, В. Є. Чернявська під дискурсом розуміє сукупність тематично співвіднесених текстів, тобто комплексний взаємозв'язок багатьох текстів (типів текстів), які функціонують у межах однієї комунікативної сфери [10, с.14].

Інтердискурсивність, на її погляд, характеризує взаємодію між різними типами дискурсу, тобто інтеграцію, перехрещення різноманітних сфер людського знання і практики. Таким чином, розглядаються міжсистемні взаємодії сукупностей текстів, які представляють різноманітні тематичні сфери комунікації в культурі [11].

Ми дотримуємось погляду М.Пеше, котрий вважав, що всякий дискурс, з огляду на те, що існує та функціонує в системі інших дискурсів – відображає у своєму "тілесному" складі, у репертуарі своїх, у тому числі можливих, висловлювань – багато інших дискурсів, і сліди цих відображень ми знаходимо у текстах [7, с. 267-268].

Слід зазначити, що дослідження феномену інтердискурсивності активізувало увагу мовознавців до проблеми співвідношення категорій "інтердискурсивність" та "інтертекстуальність". Деякі дослідники розмежовують їх з огляду на об'єкт дослідження. Якщо об'єктом аналізу є текст, тоді слід говорити про інтертекстуальність, але якщо аналіз проводиться на рівні дискурсу – тоді мова йде про інтердискурсивність. О. А. Гордієвський вважає, що інтертекстуальність підпорядкована інтердискурсивності, так само як текст є складовою дискурсу [2, с.11].

Важливою особливістю дискурсу є наявність у ньому таких складових, як мовна фактура та екстрамовні (інтердисциплінарні) зв'язки. Ці концептуальні ознаки присутні у всіх видах і типах дискурсу, незалежно від гуманітарної сфери функціонування чи галузевої приналежності. Дискурс, таким чином, це організуюча модель чи мобільний конструкт мовної діяльності, спрямований на організацію та презентацію мовно-комунікативних актів різної типології шляхом поєднання глибинних та поверхневих мовних структур з різноманітними структурами екстрамовного змісту. Вербальні та екстравербальні компоненти дискурсу, спосіб їхнього єднання та прояву орієнтовані на пізнання та відповідну екстраполяцію концептуальних картин світу, які оточують людину. У цьому знаходить прояв зв'язок дискурсивної парадигми з парадигмою антропоцентричною, стратегічно орієнтованою на вивчення людинознавчих та суспільствознавчих процесів у системі гуманітарних наук. Як категорія інтердисциплінарна, функціонально динамічна дискурс у цій системі стає своєрідною контактною ланкою, засобом взаємодії наук.

Значення не може бути постійним через нестабільність мови. Жоден дискурс не є завершеним чи замкнутим в собі: він постійно змінюється завдяки контактам з іншими дискурсами [6, с. 22]. Різноманітні дискурси – кожен з яких представляє особливий спосіб спілкування та розуміння соціального світу – перебувають у постійній взаємодії.

Дослідження в українському та зарубіжному дискурсознавстві, зокрема у працях Ю. Н. Караулова, К. Я. Кусько, Г. Г. Почепцова, І. А. Бехти, Т. ван Дейка, Г. Кука, Ч. Філлмора та ін. свідчать про важливість актуалізації в об'ємному дискурсному діапазоні дещо незвичної, але семантично плідної дискурс-типології під назвою: "*інтердискурс*". Важливим для подальшого розуміння проблем дискурсної методології є також адекватне розуміння і тлумачення цього поняття. Термін "*інтердискурс*" не часто зустрічається у текстолінгвістичних наукових працях: дослідники часом його не виділяють серед інших дискурсних типологій. Але воно існує і концептуально присутнє в різних типах і видах дискурсу (аргументативному, спонукальному, соціополітичному, юридичному та інших). Отже, існує потреба в подальшій адекватній термінологізації процесів і явищ з інтердискурсним концептом принаймні на рівні його вербальних та екстравербальних ознак.

К. Я. Кусько визначає *інтердискурс* як міждискурсну категорію, пов'язану в процесі функціонування з категоріями дискурсу різних типологій (аргументативним, спонукальним, соціологічним, політичним, юридичним, рекламним та іншими), котрі містять або набувають в процесі реалізації впливу провідної ознаки – плюралістичного концепту *інтер* (інтердержавний, інтермовний, інтерфаховий та інші), тобто на різних вербальних та екстравербальних рівнях екстраполюють маркери інтерзмісту [5, с. 24]. При цьому під маркером і одночасно концептом *інтер* розуміють ознаку кваліфікативного змісту, наявну в загальній структурі слова. Саме ця ознака актуалізує в текстовій чи комунікативній сфері інтермовний концепт. Спостереження показали, що наявність компоненту *інтер* в інтердискурсі не обов'язкова, якщо вона знаходить прояв у інших суміжних компонентах дискурсу. Ознакою функціонування інтердискурсу в тексті є його певним чином глобалізований зміст, а на мовному рівні – універсальний, міждисциплінарний, узагальнюючий за семантикою лексичний склад.

Інтердискурсні маркери та особливості властиві передусім дискурсам соціально-політичного, психологічного, культурологічного та юридичного змісту. Щодо аналізованого нами юридичного дискурсу, то явні ознаки інтердискурсу в ньому очевидні, що випливає із основної функції та мети цього дискурсу – регулювання суспільно-правових процесів у різних сферах життя. Тобто ознаки інтердискурсу з'являються як наслідок взаємодії мовних структур різних дисциплінарних сфер, наприклад, юриспруденції та економіки, юриспруденції і політології, юриспруденції та психології. Це знаходить підтвердження в ряді наукових праць, зокрема, в дослідженні І.М. Гумовської на базі вживання юридичної термінології в економічних текстах, в терміносистемі ринкових відносин [3, с.24]; О.І. Шейгал говорить про взаємодію юридичного дискурсу з політичним у сфері державного законодавства, та слушно зауважує, що "тексти законів є продуктом дискурсивної законотворчої діяльності як політиків, так і юристів" [12, с. 24].

Сучасний дискурсивний аналіз розвивається паралельно з теорією жанрів. Жанри вивчаються з урахуванням даних аналізу дискурсу і фактично співпадають з підвидами дискурсу. Таким чином, беручи за основу положення про те, що "види дискурсу співвідносяться з функціональними стилями та сферами комунікації й частково характером комунікації, а різновиди дискурсу більшою мірою відповідають жанрам" [1, с.14], виокремлюємо в юридичному дискурсі такі його типи: *законодавчий, усний судовий, письмовий судовий, освітньо-правовий дискурси та дискурс адвокат-клієнт* як різновиди юридичного дискурсу.

Широке і різнопланове тлумачення поняття "дискурс", як в сучасному мовознавстві, так і в різних галузях культури та науки, пов'язано з суттєвими змінами в інтерпретації мовлення, які відбулися передусім під впливом прагматичної функціональності.

Дослідження поняття інтердискурсу в межах юридичного дискурсу є важливим, оскільки це явище реалізується як на міждисциплінарному рівні, так і всередині самого дискурсу. Текстові та дискурсійні корелятивні зв'язки постійно існують між законодавчим та судовим

дискурсами, між законодавчим та освітньо-правовим, усним судовим та письмовим судовим дискурсами (див. рис.1).

Рис. 1. Інтердискурс в юридичному дискурсі

Можливими є різні варіації в межах юридичного дискурсу, що в текстовій та усній комунікації надає відповідній дискурсній типології різного роду просторових кваліфікативних ознак. У структурі юридичного дискурсу, інтердискурсні компоненти надають його текстовій фактурі нової семантики та широкої інтердискурсної орієнтації. При цьому, наявність компоненту *інтер* в інтердискурсі не обов'язкова, вона знаходить прояв у інших компонентах дискурсу.

Договірне право, що є предметом нашого дослідження, імпліцитно передбачає наявність конфліктної ситуації, конфліктуючих аргументів та механізми і засоби їх запобігання чи усунення. Законодавчий дискурс є видом аргументативного дискурсу, який включає мовні одиниці та мовленнєві конструкції, невербальні компоненти та фактори екстралінгвістичного характеру, що використовуються та враховуються аргументатором з метою максимального переконуючого впливу на реципієнта.

За нашими спостереженнями, особливість аргументації у законодавчому дискурсі полягає у жанровій специфіці даного типу дискурсу та його приналежності чи співвіднесеності з офіційно-діловим стилем, якому притаманні такі стильові риси як точність, логічність, недвозначність, послідовність та чіткість викладу, загальність та всеохопленість. Законодавчий дискурс має свою сферу функціонування, особливості реалізації, отже виступає різновидом інституційного дискурсу. У певних стереотипних ситуаціях, що закріплені за тими чи іншими суспільними, політичними, правовими інститутами, існують чітко встановлені ритуальні правила поведінки та рамки, вихід за які обмежений. Таким ситуаціям-сценаріям притаманний високий ступінь передбачуваності, що впливає на організацію аргументації та мовні засоби її реалізації у дискурсі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Інтердискурс – надтекстова, когнітивно-прагматична категорія, яка відображає не тільки й не стільки взаємодію текстів, скільки "взаємонакладання" різноманітних систем знань, культурних кодів та когнітивних стратегій. Обов'язковою передумовою і основним засобом актуалізації інтердискурсних когнітивних взаємодій у свідомості адресата виступає інтертекстуальність як категорія міжтекстової взаємодії. Спостереження над мовними особливостями дискурсних та інтердискурсних категорій свідчать про постійні зміни щодо їхньої структурної організації,

семантичного наповнення, прагматики та функціональних стратегій. Отже, інтердискурс текстової та усної комунікації, як й інтертекст, як і дискурс в цілому існує, функціонує, діє, впливає на рівень, стан, якість, освітньої та наукової інформації. Релевантним компонентом цієї кваліфікативної дискурсної типології є маркер *інтер*, присутній у дискурсі візуально чи відчутний семантично. Разом з іншими складовими дискурсу інтердискурс сприяє зв'язкам складних процесів інформативної, наукової та освітньої діяльності.

Висновки цієї статті відкривають перспективу подальшого дослідження поняття "інтердискурс" та його прагматичної функціональності в юридичних текстах.

Література

1. Белова А.Д. Поняття "стиль", "жанр", "дискурс", "текст" у сучасній лінгвістиці // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Іноземна філологія: Випуск 32-33. – 2002. – С. 11–14.
2. Гордиевский А. А. Категория интердискурсивности в научно-дидактическом тексте (на материале лекций на русском и немецком языке): автореф. дисс. на соискание уч. степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.20 "Сравнительно историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" / А. А. Гордиевский. – Тюмень, 2006. – 19 с.
3. Гумовська І.М. Англійська правнича термінологія в економічному дискурсі // Праці Міжнар. конф. "Прикладна лінгвістика у ХХІ ст." – Львів. – 2003. – 230 с.
4. Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса / [под ред. П. Серио]. – М. : Прогресс, 1999. – 416 с.
5. Кусько К.Я. Интердискурс в концептах науково-освітньої глобалізації // Інформаційний вісник Академії наук вищої школи України. – К., 2005. – Вип. 3(45). – С. 22–30.
6. Луиза Дж. Филлипс и Марианне В. Йоргенс. Дискурс-анализ. Теория и метод / Пер. с англ. – Х.: Изд-во Гуманитарный Центр. – 2004. – 213 с.
7. Пешё М. Прописные истины. Лингвистика, семантика, философия / М. Пешё // Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса. – М. : Прогресс, 1999. – С. 267–268.
8. Серио П. Анализ дискурса во Французской школе (дискурс и интердискурс) / Патрик Серио // Семиотика: Антология / [сост. Ю. С. Степанов]. – М. : Академический проспект, Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – 702 с.
9. Фуко М. Археология знания / М. Фуко. – К. : Ника-Центр, 1996. – 208 с.
10. Чернявская В. Е. Дискурс как объект лингвистических исследований / В. Е. Чернявская // Текст и дискурс. Проблемы экономического дискурса : Сб. науч. статей. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2001. – С. 11 – 22.
11. Чернявская В. Е. Интертекстуальность и интердискурсивность / В. Е. Чернявская // Текст – Дискурс – Стил. – СПб : Изд-во СПбГУЭФ, 2003. – С. 23–42.
12. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. – М.: ИТДГК "Гнозис", 2004. – 326 с.
13. Cook G. Discourse. – Oxford: Oxford : Oxford University Press, 1990. – 165 p.

УДК 811.111'25

МІЖМОВНІ ТА МІЖКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРЕКЛАДУ

Кушина Н.І.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті розглядається важливість вирішення проблем міжмовного та міжкультурного характеру, які виникають у процесі перекладу. Автор доводить, що для забезпечення адекватної міжкультурної комунікації творча діяльність перекладача має спрямовуватися на примирення двох суперечливих тенденцій: збереження мовної норми рецептивної культури в перекладі та її гармонізацію з нормою оригіналу як феномена вихідної культури.

Ключові слова: переклад, міжмовні й міжкультурні проблеми, міжкультурна комунікація.

В статье рассматривается важность решения проблем межъязыкового и межкультурного характера, которые возникают в процессе перевода. Автор доказывает, что для обеспечения адекватной межкультурной коммуникации творческая деятельность переводчика должна направляться на примирение двух противоречивых тенденций: сохранение языковой нормы рецептивной культуры в переводе и ее гармонизации с нормой оригинала как феномена исходной культуры.

Ключевые слова: перевод, межъязыковые и межкультурные проблемы, межкультурная коммуникация.

The article discusses the importance of solving the problems of cross-lingual and cross-cultural nature, which arise in the process of translation. The author proves that to ensure adequate intercultural communication the translator should be directed to reconcile two contradictory tendencies: the preservation of linguistic norms of the target culture in translation and harmonization with the norms of the original as a phenomenon of the source culture.

Keywords: translation, cross-lingual and cross-cultural issues, intercultural communication.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. На сучасному етапі стрімкого розвитку людського суспільства та новітніх інформаційних технологій зростає роль міжкультурного перекладу. Важливість вирішення проблем міжкультурного перекладу тісно пов'язана з експансією електронних, адже мовна глобалізація дуже загострює досить актуальну проблему міжкультурної комунікації.

Різниця культур і мовленнєвих норм потребує від перекладача глибоких трансформацій. Сьогодні переклад не розглядають лише як зміну правил переходу від внутрішньої програми мовлення до її реалізації. Перекладна комунікація "мовець – перекладач – адресат" є подвійною, і, очевидно, перекладач здійснює оптимально дві внутрішні програми як щодо мовця, так і зорієнтовану на адресата: стратегія мовця спрямована на мовноавтентичного перекладача і водночас на адресата.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри труднощі збереження в перекладі культурних своєрідностей, багато вчених стверджують, що мова є частиною культури і вважають, що відтворення культурних реалій у цільовій мові є першочерговим завданням перекладача у міжкультурній комунікації, бо кожна мовна група має власні культурно-специфічні особливості [5, с. 94].

Ідея специфічної ролі мови у мовній моделі світу випливає з учення В. Гумбольдта, яке розвинули О. Потебня, Л. Вайсгербер, Е. Сепір, Б. Ворф, Ж. Мунен, Ю. Найда, Г. Турі, П. Ньюмарк, Р.Зорівчак, О. Чередниченко та інші етнолінгвісти й перекладознавці.

Перегляд і критична оцінка гіпотези Сепіра-Ворфа сприяли виробленню у сучасному перекладознавстві оптимальної стратегії. Оскільки кожна природна мова, як зазначав Ю.Д. Апресян, відтворює певний спосіб сприймання і організації концептуалізації світу, притаманний кожній мові спосіб концептуалізації дійсності є частково універсальним, а частково національно специфічним. Носії різних мов можуть сприймати світ дещо по-різному, що зумовлено особливостями кожної з мов [1, с. 38-39]. Обґрунтовуючи залежність мовленнєвої діяльності від взаємодії тріади "етнос – мова – культура", науковці відзначають, що у процесі перекладу відбувається зіткнення не лише лексичних та граматичних систем, а й комунікативно-прагматичних, лінгвоетнічних, психологічних, соціокультурних компонентів, менталітету мовців.

Дискриптивісти не ставили питання про співвідношення двох культур у перекладі, а зводили його лише до співвідношення двох мовних структур, це питання вперше порушив 1963 року Ж. Мунен у своїй фундаментальній праці в розділі "Переклад і культура" [4]. Він слушно зазначив, що позамовна ситуація культури є тим чинником, який може нейтралізувати розбіжності мовних структур, компенсувати відсутність тих чи тих елементів у мовній картині світу. При цьому розбіжності культур, що контактують, можуть долатися у процесі перекладу в міру інтенсифікації перекладацьких стосунків.

Постановка питання про міжкультурний характер перекладу стала пріоритетною для інтерпретативної теорії, яка розглядає переклад як комунікативний процес, у якому беруть участь три основні учасники, а саме відправник (адресант) вихідного тексту, перекладач та одержувач (адресат) кінцевого тексту, причому останній може бути як індивідуальним, так і колективним. Від типу стосунків між усіма учасниками перекладацької комунікації залежатиме сприйняття перекладеного тексту та його засвоєння у контексті іншої культури [3, с. 173].

Проблема збереження мовної та культурної ідентичності хвилює не тільки лінгвістів, культурологів, а й перекладачів, бо саме переклад як невід'ємний засіб діалогу культур безперечно слугує важливим інструментом захисту власної мови і культури від надмірних іншомовних впливів та розчинення у світовому мовнокультурному просторі: "Нація, яка перекладає і з мови якої перекладають, ніколи не залишиться на узбіччі цивілізаційного процесу" [3, с. 6]. Необхідно лише забезпечити їй право на мовну і культурну відмінність, що становить запоруку примноження духовного багатства європейської і загалом світової цивілізації.

Міжмовні контакти створюють благодатний ґрунт для взаємопроникнення культур, а отже, стимулюють розвиток кожної з них. Ґрунтовно висвітливши діахронію української міжкультурної комунікації та функцій перекладу в сучасному світі, Чередниченко О.І. висловлює впевненість у тому, що "європейська співпраця в галузі вивчення мов і культур надалі сприятиме кращому взаєморозумінню між народами, а в майбутньому – побудові Європи без кордонів" [3, с. 4-5].

Дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень кафедри германських мов і перекладознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка "Переклад в контексті взаємодії національних культур (дискурс, складники, функції)".

Мета статті зосередити увагу перекладачів на міжмовних та міжкультурних проблемах, що виникають у процесі усного й письмового різножанрового перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновизнаною є думка, що різні мови моделюють світ по-своєму, а етнічні мовні картини зараз жваво обговорюються та досліджуються. Етнолінгвальні моделі світу відображають культурні категорії певної групи,

їх поведінкові прояви дозволяють побачити основні розбіжності між культурними групами та їхніми цінностями. Серед етнічно-диференціюючих компонентів на першому місці, зазвичай, ставлять мову. Споріднені культури мають схожі мовні фонди завдяки аналогічному культурному досвіду та його класифікації у мовних категоріях. Несумірність категорій різних культурних спільнот вказує на розбіжності в їх культурному досвіді.

Несумірність категорій різних культур, що зокрема виливається у розбіжності значень, може призводити до неможливості перекладу. Непорозуміння виникає, коли один і той же об'єкт-стимул часто категоризується по-різному, залежно від культурної приналежності, в якій відбувається категоризація. Розуміння "чужого" тексту вимагає виходу за його межі й передбачає включення доступного інокультурному адресату фонду фонових знань іншої культури, до якої належить текст.

Розуміння у міжкультурному контакті регулюється певними умовами, що накладають певні обмеження на протікання комунікативного процесу. Розбіжності у комунікативних каналах різних культур можуть полягати у виборі вербального чи невербального каналу для трансляції певного повідомлення. На відміну від вербальної комунікації, що використовує мовні коди, невербальний канал спрямований на трансляцію емоційних станів.

Інокультурне походження індивіда проявляється у порушенні ним різних категорій комунікативних правил, що входять до складу "автоматизмів" культурного виховання. Дезорієнтуючими в цьому ракурсі можуть бути крос-культурні розбіжності у використанні звертань, формул ввічливості, в послідовності структури розмови, правилах побудови мовного акту і тим самим спричинювати комунікативні ускладнення під час контакту між представниками різних культур.

У сучасному світі, коли народи намагаються визначити власне обличчя, глибше пізнати національний дух, менталітет, культуру, мову, широкі перспективи отримує порівняно нова галузь науки про мову етнопсихолінгвістика – маргінальна лінгвістична дисципліна на межі психолінгвістики, етнолінгвістики та етнології. Об'єктом етнопсихолінгвістики стає етнічна свідомість та її відображення у мові та мовленнєвій діяльності.

Останнім часом етнопсихолінгвістичні дослідження обрали своїм об'єктом також переклад з однієї мови на іншу, поєднавши значну теоретичну спадщину нині актуальних галузей мовознавства: практики перекладу, теорії комунікації з психолінгвістичним аналізом. Тенденція до антропоцентризму сучасного мовознавства, перспективність комунікативно-прагматичних досліджень визначають необхідність етнопсихолінгвістичного аналізу перекладу як форми усної та писемної комунікації.

Проблеми міжмовної та міжкультурної взаємодії особливо гостро постають на зламі століть. Оскільки переклад неминує відбувається принаймні з двома мовами і двома культурними традиціями [7, с. 200], перекладачі, як відзначає Г. Турі, постійно стикаються з проблемою, як трактувати культурні аспекти, притаманні оригінальному текстові і як знайти найдосконалішу техніку, щоб успішно передати ці аспекти мовою перекладу. Ці проблеми, за Ю. Найдою, можуть бути різного обсягу залежно від культурної і лінгвістичної розбіжності між двома (чи більше) мовами, з якими має справу перекладач [6]. Культурні труднощі у процесі перекладу можуть набирати різних форм, починаючи від лексичного значення і синтаксису до ідеологій і способів життя у даній культурі.

Перекладачеві треба зважати на важливість певних культурних аспектів і наскільки необхідно чи бажано перекладати їх цільовою мовою. На переклад накладає певні обмеження мета вихідного тексту, а також його майбутні читачі оригінального та перекладного текстів [6, с. 130]. З огляду на забезпечення міжкультурної комунікації творча діяльність перекладача має спрямовуватися на примирення двох суперечливих тенденцій: збереження мовної норми рецептивної культури в перекладі, з одного боку, та її гармонізацію з нормою оригіналу як феномена вихідної культури, з іншого [3, с. 176].

Перекладам також треба брати до уваги є той факт, що культура оригіналу не може повністю сприйматися реципієнтом, адже існують докорінні відмінності між культурами та мовами світу. Все ж цей факт не є причиною неможливості їхнього перекладу, "а навпаки – це істотно збагачує обидві мови та культури через взаємне самоусвідомлення та пізнання" [2]. На щастя, теорії неможливості перекладу давно канули у вічність і не підтримується сучасним перекладознавством. Удосконалення перекладів з урахування міжмовних та міжкультурних проблем уможлиблює продовжити життя у часі сучасної культури творам представників різних культур – Конфуція, Лао-Цзи, Платона, Аристотеля, Сенеки, Софокла, Шекспіра, Гейне, Байрона та багатьох інших – та висловити впевненість, що ці твори ніколи не зникають з культурного процесу.

Переклад як засіб міжмовної комунікації безпосередньо впливає на стан літературної норми цільової мови, оскільки він виконує функцію своєрідного фільтра, який пропускає все корисне, потрібне і затримує те, що руйнує її національний характер [3, с. 170]. Саме тому серед головних завдань перекладача – посередника між мовами і культурами – є також збагачення власної мови і, таким чином впливаючи на еволюцію літературної норми, не допущення її зникнення у глобальному просторі.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що переклад – це вид діяльності, що стосується не лише двох мовних систем, а й двох культурних полюсів. При цьому результатом діяльності перекладача стає свого роду симбіоз культури оригіналу та перекладу, що сприяє взаємному збагаченню як першого, так і другого. Стосунки між усіма учасниками перекладацької комунікації залежать від сприйняття перекладеного тексту та його засвоєння у контексті іншої культури.

Література

1. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка / Ю.Д.Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – №1. – С.38–39.
2. Горощенко Т.В. Міжкультурна комунікація в перекладі / Т.В. Горощенко. Інтернет ресурс КНУ: Код доступу <http://ua.convdocs.org/docs/index-194154.html>
3. Чередниченко О.І. Про мову і переклад / О.І. Чередниченко – К.: Либідь, 2007. – 248 с.
4. Mounin J. Les problèmes théorétiques de la traduction / J. Mounin. – Paris: Gallimard, 1963. – 387 p.
5. Newmark P. A Textbook of Translation / P. Newmark. – New York: Prentice Hall International, 1988. – 292 p.
6. Nida E. Principles of Correspondence / E. Nida // Venuti L. The Translation Studies Reader. – London: Routledge, 1964. – P. 125–180.
7. Toury G. The Nature and Role of Norms in Translation / G. Toury. // Venuti L. The Translation Studies Reader. – London: Routledge, 1978, revised 1995. – P. 192–223.

УДК 811.161.2'373.611'366

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТИПОВОЇ СЛОВОТВІРНОЇ ПАРАДИГМИ ВІДПРИКМЕТНИКОВИХ КАУЗАТИВНИХ ПАРАМЕТРИЧНИХ ДІЄСЛІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Кушлик О.П.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано структурно-семантичні особливості типової словотвірної парадигми відприкметникових конфіксальних (префіксально-суфіксальних) каузативних параметричних дієслів в українській мові, зокрема: простежено належність дериватів до трьох словотвірних зон – субстантивної, вербальної і ад'єктивної та виявлено ступінь наповнення кожної з них; встановлено набір словотвірних засобів, що експлікують словотвірні значення в межах кожної зони; з'ясовано можливість переходу деяких девербативів до іншого структурно-семантичного типу, зокрема інхоативних і/чи есивних дієслів.

Ключові слова: словотвірна парадигма, словотвірна зона, словотвірний потенціал, словотвірне значення, словотвірний формант, структурно-семантичний тип, десубстантив, девербатив, деад'єктив.

В статье исследованы структурно-семантические особенности типовой словообразовательной парадигмы отадекативных конфиксальных (префиксально-суффиксальных) каузативных параметрических глаголов, в частности: прослежена принадлежность дериватов к трём словообразовательным зонам – субстантивной, вербальной, адъективной и обнаружена степень наполнения каждой из них; установлен набор словообразовательных средств, которые эксплицируют словообразовательные значения в пределах каждой зоны; описаны возможности перехода некоторых девербативов в другой структурно-семантический тип, в частности инхоативных и/или эсивных глаголов.

Ключевые слова: словообразовательная парадигма, словообразовательная зона, словообразовательный потенциал, словообразовательное значение, словообразовательный формант, структурно-семантический тип, десубстантив, девербатив, деадъектив.

This article studies structural and semantic features of typical word-building paradigm of circumfixal causative verbs formed from adjectives with meaning of dimension, namely traces possession of derivatives to the three word-building zones – substantive, verbal, adjectival and finds out the extent of filling in each of them; determines the set of word-building means which explicit word-building meaning within each zone; determines possibility of transition of certain deverbatives into another structural-semantic type, in particular, inchoative or essive verbs.

Key words: word-building paradigm, word-building zone, word-building potential, word-building meaning, word-building formant, structural-semantic type, desubstantive, deverbative, deadjective.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Питання з'ясування ролі мотивувальної основи у словотвірних процесах і пов'язані з цим проблеми передбачуваності творення дериватів з певним словотвірним значенням, встановлення інвентарю словотвірних засобів для експлікації його, окреслення причин нереалізації дериваційної здатності твірних у деяких семантичних позиціях набуває все більшої актуальності в українській дериватології. Розв'язання таких завдань стало можливим в рамках порівняно недавно сформованого основоцентричного підходу, мета якого – виявити й описати словотвірну спроможність різних класів твірних слів, виявити чинники, які детермінують їх семантико-словотвірні трансформації.

Показником дериваційного потенціалу аналізованого (вершинного) слова є його словотвірна парадигма – комплексна системоутворювальна одиниця, що становить сукупність дериватів одного ступеня творення, об'єднаних тотожністю твірної основи [12, 71; 9, 10] і протиставлених словотворчими формантами [5, 29]. В україністиці на основі аналізу структури й семантики словотвірних парадигм уже проаналізовано дериваційний потенціал прикметників [8], іменників [3; 5; 22], окремих лексико-семантичних груп дієслів [10; 26].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвістичні розвідки останніх десятиріч свідчать про зацікавлення науковців питаннями, пов'язаними з різноаспектним дослідженням параметричних прикметників. Так, Т. Щєбликіна окреслила семантичну структуру параметричних прикметників із прямими просторовими значеннями, а також визначила їхнє місце в мовній картині світу, зокрема у формуванні моделі простору [31]. О. Хававкіна комплексно і системно з урахуванням семантичних, граматичних, словотвірних та стилістичних особливостей дослідила різнорівневі назви розміру у площині функціонально-семантичного поля параметричності [29]. Мовознавці Є. Кривченко і В. Любкін розглянули параметричні прикметники з проєкцією у просторі, виокремивши лексеми на позначення вертикального та горизонтального положення [17]. Специфіку семантичної структури, сполучуваності та здатності прикметників на позначення розміру вступати у системні відношення в окремих мовах виявили О. Бублик [4], А. Андрусь [1], Л. Іванова [14], В. Коробейникова [15], Л. Котнюк [16] та ін. Зіставно-типологічний аналіз параметричних прикметників на матеріалі двох (іноді трьох) мов репрезентовано в дослідженнях О. Кшановського [18], Т. Линник [21].

Крім того, параметричні прикметники постають твірними для, по-перше, слів інших лексико-граматичних розрядів, а по-друге, й самих прикметників – з транспозиційним, модифікаційним чи мутаційним значенням. Така мотивованість не могла залишитися поза увагою дериватологів. Мовознавці В. Грещук та О. Шевчук установили дериваційні можливості параметричних прикметників відповідно в українській [8, с. 136–141] та російській мовах [30]. Матеріал, у якому б було проаналізовано словотвірну спроможність відприкметникових похідних, зокрема дієслів, ще не був предметом спеціального наукового дослідження, що і зумовило **актуальність** наукової розвідки. Вершинним словом у словотвірній парадигмі виступатиме відприкметникове параметричне дієслово, тобто словотвірна одиниця, яка на один етап віддалилася від першооснови (параметричного прикметника). Наскільки збережено її словотвірну активність і який вплив матиме те, що твірним у нашому випадку виступатиме дієслово – найскладніший і наймісткіший лексико-граматичний клас слів з потужним набором словотворчих формантів і широкими можливостями для вираження різних словотвірних значень, ми намагатимемося з'ясувати.

Об'єктом дослідження є каузативні відприкметникові дієслова, тобто дієслова зі словотвірним значенням "наділяти ознакою, названою твірною основою".

Відприкметникові каузативні параметричні дієслова формують лексико-семантичну групу, що складається з 29 одиниць. 20 вербативів утворено за допомогою конфіксації (конфікси **ви- ... -и-ти, з- ... -и-ти, під- ... -и-ти, по- ... -и-ти, при- ... -и-ти, про- ... -и-ти, роз- ... -и-ти, у- ... -и-ти**), пор.: *вивищити, видовжжити, вимілити, збільшити, здовжжити, зменшити, змілити, знизити, підбільшити, підвищити, підмілити, подовжжити, поменишити, понизити, приббільшити, применишити, продовжжити, розпросторити, укрупнити, уменшити*, і 9 дієслів постало внаслідок суфіксального способу творення (формант **-и-**), пор.: *взжити, дрібнити, малити, тіснити, товстити, тончити, тоншити, ширити*.

Мета пропонованої статті – установити дериваційний потенціал конфіксальних каузативних дієслів, утворених від прикметників на позначення розміру (параметричних прикметників).

Виклад основного матеріалу дослідження. Твірними для каузативних відприкметникових параметричних дієслів постають параметричні прикметники, семантичній структурі яких притаманні розгалуженість семантики (2-13 лексико-семантичних варіантів); наявність семи "розмір" в основних варіантах цих слів; експлікація вторинними лексико-семантичними варіантами кількісної та якісної оцінки [11, с. 160].

Загалом при творенні дієслів від прикметникових основ виявляємо деякі особливості семантичної структури похідного слова. Одна група дієслів засвоює увесь семантичний обсяг твірного прикметника. Маємо на увазі збігання лексико-семантичних варіантів вихідного і похідного слів. Так, прикметник *вузький* реалізується у трьох лексико-семантичних варіантах, представлених семами "розмір", "кількість" і "якість" [11, с. 162]. Такі ж значення загалом передає утворене відприкметникове дієслово *вузити* (ВТС, 211). Похідних дієслів, які у дещо видозміненому вигляді зберігають семантичну структуру твірного прикметника, небагато, пор.: *підвищити* (від високий), *здовжити*, *подовжити*, *продовжити* (від довгий), *укрупнити* (від крупний).

Більшість же похідних дієслів звужують семантику твірного слова. Наприклад, параметричний прикметник *низький* представлено сімома семами: "розмір", "локація", "кількість", "інтенсивність", "оцінка", "якість", "соціальне значення". Натомість відприкметникове дієслово *знизити* виражає значення, конкретизовані трьома семами: "розмір", "якість", "соціальне значення" (ВТС, 472); *понизити* – "розмір", "локація", "інтенсивність", "соціальне значення" (ВТС, 1048). Прикметник *короткий* репрезентовано трьома лексико-семантичними варіантами, представленими семами "розмір", "час", "кількість". Похідне дієслово *коротити* передає семантику, позначену лише семою "розмір" (ВТС, 577). Проте усі вербативи другої групи, звужуючи значення твірного слова, продовжують виражати основну семантику параметричного прикметника – "розмір".

Третю групу становлять дієслова, семантична структура яких демонструє звуження семантики твірного слова до повного витіснення основної семи "розмір" і заміни її вторинною. До таких дієслів належать: *завищити*, *занизити*, *перебільшити*, *перевищити*, *принизити*. Так, з наведених вище семи значень прикметника *низький* вербатив *занизити* виражає лексико-семантичні варіанти, репрезентовані семами "соціальне значення", "оцінка", "інтенсивність" (ВТС, 1124), а вербатив *занизити* – лише семою "оцінка" (ВТС, 408). Уважати такі дієслова параметричними, очевидно, неправомірно, тому вони залишилися поза нашою увагою.

Типову словотвірну парадигму конфіксальних (префіксально-суфіксальних) параметричних дієслів складають послідовно три зони – субстантивна, ад'єктивна і вербальна. Субстантивну зону репрезентовано похідними зі словотвірними значеннями "опредметнена дія", "об'єкт дії", "місце дії", "знаряддя (інструмент) дії" та "суб'єкт (виконавець) дії". Виразником перших трьох значень є суфікс **-нн(-я) / -енн(-я)**. Цей формант передусім переводить дієслівну основу до іменникової, тобто виконує транспозиційну функцію. При цьому дериват зберігає не лише семантику вихідного слова, а й успадковує його граматичну категорію виду [6, с. 116] (простежуємо регулярність творення від обох компонентів корелятивної видової пари). Суфікс **-нн(-я) / -енн(-я)** з огляду на те, що "виявляє особливу дієслівність" [20, с. 35], є найбільш продуктивним в українській мові. За допомогою нього утворено похідні майже від усіх префіксально-суфіксальних параметричних дієслів, пор.: *вивищення*, *видовження*, *збільшення*, *здовження*, *зменшення*, *зниження*, *підвищення*, *підмілювання*, *подовження*, *поменшення*, *пониження*, *прибільшення*, *применшення*, *продовження*, *укрупнення*, *уменшення*, напр.: *До паропроводу вмикають зігнуті труби – компенсатори, які приймають на себе **видовження** труб паропроводу, пружиняють і тим зберігають цілість паропроводу* (З посібника). *Коливання земної поверхні, її підняття і **зниження** і є причиною змін обличчя нашої планети* (З часопису). Від дієслів *вимілити* та *підбільшити* субстантивів на позначення опредметненої дії не виявлено, хоч потенційно вони можливі.

Крім словотвірного значення "опредметнена дія", деякі субстантиви із суфіксом **-нн(-я) / -енн(-я)**, як засвідчують лексикографічні джерела, набувають також додаткових предметних значень. Тенденційно такий процес в українській мові активізується, коли дериват співвідносний з дієсловом доконаного виду [25, с. 68]. Стосовно твірних основ префіксально-суфіксальних параметричних дієслів це особливо актуально. Від них постають деривати на позначення об'єкта дії, пор.: *видовження*, *продовження*, напр.: *Сила пружності пропорційна абсолютному **видовженню** (стисненню) і протилежна йому за напрямом* (З посібника), та місця дії, пор.:

зниження, підвищення, пониження, напр.: Худорявий і підтягнутий тисяцький Михайло Родько розглянувся..., а тоді впевнено ступив на **підвищення**, поклонився митрополиту і князеві (О. Лупій). У такому випадку є всі підстави кваліфікувати суфікс **-нн-(-я)** / **-енн-(-я)** як транспозиційно-мутаційний.

Деяко меншу групу похідних становлять деривати із суфіксом **-ач**. Характерно, що у словотвірних парадигмах одних дієслів він виражає словотвірне значення "знаряддя (інструмент) дії", а в інших – "суб'єкт (виконавець) дії". Суфікс **-ач** серед словотворчих суфіксів української мови, на думку багатьох мовознавців, відзначається найвищим ступенем реалізації семантико-синтаксичної інструментальної функції [2, с. 79; 24, с. 82]. Цю тенденцію простежуємо і на досліджуваному матеріалі, оскільки лише за допомогою нього постають похідні на позначення знаряддя (інструмента) дії, пор.: *збільшувач, здовжувач, зменшувач, знижувач, продовжувач*, напр.: *Стояки оснащені здовжувачами, які дозволяють регулювати висоту опорних поверхонь від рівня підлоги* (Інтернет-ресурс). Крім того, приєднання суфікса **-ач** до префіксальної основи змінює ступінь абстрактності дії у напрямку до її конкретизації: унаслідок творення постає дериват на позначення предмета (знаряддя), призначеного для виконання дії у конкретному виробничому процесі, а не просто дії, як це відображено в семантиці безпрефіксних дієслів [2, с. 80]. З огляду на те формант **-ач**, за спостереженням В. Пілецького, є активним засобом творення більшості українських фізичних термінів на позначення предметних понять (назв приладів, установок та їхніх складників, ламп) [25, с. 67]. Субстантиви, сформовані від параметричних дієслів, яскраво ілюструють це, напр.: *Фотоапарат і збільшувач-кольороподілювач передають образотворчі сигнали проекційним способом (через об'єктив), що дозволяє змінювати масштаб* (З посібника).

Деривати із суфіксом **-ач** на позначення суб'єкта (виконавця) дії постають, на основі даних лексикографічних джерел, від відад'єктивних дієслів *підвищити, понизити, продовжити*, пор.: *підвищувач* (ВТС, 950), *понижувач* (ВТС, 1048), *продовжувач* (ВТС, 1151). Проте приклади уживання цих похідних у мовленні засвідчують, що за двома з наведених дериватів, зокрема *підвищувач* і *понижувач*, здебільшого закріплено словотвірне значення "знаряддя (інструмент) дії" і лише поодинокі "суб'єкт (виконавець) дії", напр.: *Підвищувач сидіння в авто кріслі Cybex Pallas-fix дозволяє регулювати висоту сидіння відповідно до зросту дитини* (Інтернет-ресурс); *Для дітей від чотирьох місяців подається понижувач сидіння* (Інтернет-ресурс). Очевидно, тут йдеться про т. зв. перегруповання окремих значень всередині словотвірного типу, зумовлене появою великої кількості засобів виробництва, машин і механізмів, що замінили працю людини [24, с. 83; 19, с. 82]. З двох значень деривата – "той, хто виконує дію" і "машина (прилад, пристрій) для виконання дії" – необхідність уживання першого відпала.

Субстантив *продовжувач* натомість виражає словотвірне значення "суб'єкт (виконавець) дії", проте сформоване воно на основі лексико-семантичного варіанта, представленого семою "час", що виводить дериват поза межі параметричності.

Ад'єктивну зону типової словотвірної парадигми каузативних дієслів, утворених від прикметників на позначення розміру, репрезентовано дериватами зі словотвірним значенням "ознака за дією предмета, який призначений для її виконання". Виразником цієї семантики є суфікс **-льн-(-ий)**, причому приєднується він до корелята недоконаного виду аналізованих вершинних дієслів, пор.: *збільшувальний, здовжувальний, зменшувальний, знижувальний, підвищувальний, понижувальний, укрупнювальний*, напр.: *Знижувальні трансформатори можна встановлювати у закритих приміщеннях і на відкритому повітрі* (З довідника); *Укрупнювальний стик з'єднання верхньої частини колони з нижньою розташовують у рівні верха траверси, а передачу зусиль здійснюють за допомогою зварних швів накладок* (Інтернет-ресурс).

Вербальну зону формують лише похідні, утворені за допомогою постфікса **-ся**. Загалом формант **-ся** виконує в сучасній українській мові дві функції: словозмінну, тобто служить засобом вираження пасивного значення у предикатах стану, утворених від предикатів дії, та словотвірну, тобто вживається для утворення дієслів з новим лексичним значенням. Відприкметникові параметричні

дієслова, у яких формант **-ся** є засобом вираження пасивного стану, з огляду на належність граматичної категорії до словозмінних не впливають на дериваційний потенціал вершинних дієслів, тому перебувають поза межами словотвірної парадигми. Натомість деривати з постфіксом **-ся** послідовно представлені у вербальній зоні аналізованих дієслів. Загальне значення, яке властиве усім дієслівним утворенням зі словотвірною, або, за Р. Михайлик, словотвірно-граматичною функцією афікса **-ся**, – це "зосередженість, замкнутість дії на суб'єкті, що виступає носієм предикатної ознаки" [23, с. 8]. А відтак внаслідок приєднання постфікса **-ся** до параметричного дієслова зі словотвірним значенням "наділяти ознакою, названою твірною основою" постає дериват зі словотвірним значенням "набувати ознаки, названої твірною основою" (або "ставати таким, як визначено твірною основою"). Відбувається перехід похідної одиниці зі структурно-семантичного типу каузативних дієслів до структурно-семантичного типу інхоативних. Такі зміни в семантиці виявляють майже усі досліджувані вербативи, пор.: *вивищитися, видовжитися, збільшитися, здовжитися, зменшитися, знизитися, підвищитися, подовжитися, поменишитися, понизитися, продовжитися, розпросторитися, укрупнитися, уменшитися*, напр.: *Його [Бату-хана] тонкі поблідлі вуста видовжились* (О. Лупій); *Під його [сонця] довгим лагідним промінням вивищувався, вершечуючи у саме небо, ліс, розпросторювалася долина...* (Вал. Шевчук).

Висновки. Отже, типову словотвірну парадигму конфіксальних (префіксально-суфіксальних) каузативних дієслів, утворених від прикметників на позначення розміру, формують три словотвірні зони. Кожна з них репрезентує деривати з характерними семантичними позиціями: у субстантивній зоні – "опредметнена дія", "об'єкт дії", "місце дії" "знаряддя (інструмент) дії", "суб'єкт (виконавець) дії", в ад'єктивній зоні – "вияв ознаки за дією предмета, який призначений для її виконання", у вербальній – "набувати ознаки, названою твірною основою". Повністю реалізували свій дериваційний потенціал дієслова *знижити* (*зниження, знижувач, знижувальний, знижуватися*), *підвищити* (*підвищення, підвищувач, підвищувальний, підвищуватися*), *понизити* (*пониження, понижувач, понижувальний, понижуватися*). Відсутність дериватів зі словотвірним значенням "місце дії" спостережено у парадигмах дієслів *збільшити, здовжити, зменшити, подовжити*. У решті словотвірних парадигм бракує вияву двох і більше семантичних позицій. Дієслова *вимілити, змілити* і *підбільшити* не реалізували своєї дериваційної спроможності. Їхні словотвірні парадигми виявилися нульовими.

Загалом типова словотвірна парадигма конфіксальних відприкметникових каузативних дієслів, незважаючи на нечисленність семантичних позицій у словотвірних зонах, засвідчує певну системність і передбачуваність. Натомість для словотвірної парадигми суфіксальних відприкметникових каузативних дієслів, представленої дериватами лише вербальної зони, характерні спорадичність і непослідовність. Поодинокі вияви словотвірного значення субстантивної (*дрібнення, ширення*) та ад'єктивної (*дрібнильний*) зон не дозволяють дійти висновку про типовість вираження.

Література

1. Андрусь А. Ф. Концептуальний простір англійських прикметників *big i large* : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови" / А. Ф. Андрусь. – Чернівці, 2009. – 18 с.
2. Безпояско О. К. Суфікси семантичної предметності // О. К. Безпояско, К. Г. Городенська. Морфеміка української мови. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 26 – 90.
3. Беркешук І. С. Дериваційний потенціал іменників у сучасній українській мові (назви знарядь праці, частин тіла, металів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / І.С.Беркешук. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
4. Бублик О. В. Синонимические ряды прилагательных со значением размера и пути их пополнения (на примере английского языка) : автореф. дис.... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки". – Львов, 1991. – 15 с.
5. Валюх З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : монографія / Валюх Зоя Орестівна. – Київ – Полтава : АСМІ, 2005. – 356 с.
6. Вихованець І. Р. Іменник. Розділ 2 // Іван Вихованець, Катерина Городенська. Теоретична морфологія української мови / за ред. І. Р. Вихованця. – К. : Універ. вид-во "Пульсари", 2004. – С. 44 – 120.

7. Городенська К. Г. Структура відіменних дієслів. Розділ I // К. Г. Городенська, М. В. Кравченко. Словотвірна структура слова (відіменні деривати). – К. : Наук. думка, 1981. – 198 с.
8. Грещук В. Український відприкметниковий словотвір / Василь Грещук – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.
9. Грещук В. Розділ I. Теоретичні засади основоцентричної дериватології / Грещук В. В. // Грещук В. В., Бачкур Р. О. та ін. Нариси з основоцентричної дериватології / за ред. Василя Грещука. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. – С. 6 – 38.
10. Джочка І. Ф. Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта: автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / І. Ф. Джочка. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
11. Дідух Н. Семантична структура параметричних прикметників / Н. Дідух // Вісник Львів. ун-ту. Серія філологічна. – Львів : Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2004. – Вип. 34. – Ч. I. – С. 159 – 167.
12. Земская Е. А. О парадигматических отношениях в словообразовании / Е. А. Земская // Русский язык: Вопросы его истории и современного состояния. Виноградовские чтения I – VIII. – Москва, 1978. – С. 63 – 77.
13. Zubovskaya N. K. Специфика прилагательных размера и способы экспликации их семантических свойств (на материале русского, немецкого и французского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 "Теория языка" / Н. К. Zubovskaya. – Минск, 1990. – 17 с.
14. Иванова Л. И. Полисемия русских прилагательных линейного пространственного измерения (Категориальная специфика, семная организация, семантические процессы) : дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 "Русский язык" / Л. И. Иванова. – Воронеж, 1981. – 185 с.
15. Коробейникова В. А. Лексико-семантическая группа прилагательных с пространственным значением (К проблеме системности лексики): автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 "Русский язык" / В. А. Коробейникова. – Саратов, 1980. – 18 с.
16. Котнюк Л. Г. Выражение градуальности признака в семантике прилагательных со значением размера : автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки". – К., 1986. – 23 с.
17. Кривченко Е. Л. Системная организация прилагательных размера в современном английском языке // Е. Кривченко, В. Любкин. Вопросы романо-германского языкознания. – Саратов, 1977. – Вип. 5. – С. 27 – 40.
18. Кшановський О. Ч. Прикметники з просторово-кількісною семантикою в сучасних українській та перській мовах (зіставно-типологічний аналіз лексичних значень): дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.17 "Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство" / О. Ч. Кшановський. – Львів, 2001. – 213 с.
19. Ландер М. А. Взаємодія словотворчих засобів із семантико-синтаксичною функцією інструменталія / М. А. Ландер // Новітня філологія: науковий журнал Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили, № 3 (23). – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – С. 77 – 92.
20. Лесюк М. П. Транспозиція, мутація та модифікація значення твірного слова / М. П. Лесюк // Мовознавство. – 1987. – № 3. – С. 34 – 39.
21. Линник Т. Г. Параметричні прикметники і їх становлення / Т. Г. Линник. – К.: Наук. думка, 1982. – 200 с.
22. Микитин О. Д. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм іменників у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / О. Д. Микитин. – Івано-Франківськ, 1998. – 20 с.
23. Михайлик Р. П. Семантико-граматична структура дієслів на -ся в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / Р. П. Михайлик. – К., 1995. – 16 с.
24. Олексенко В. П. Словотвірні категорії іменника / В. П. Олексенко. – Херсон: Айлант, 2005. – 336 с.
25. Пілецький В. І. До типології словотвірної структури українських фізичних термінів / В. І. Пілецький // Мовознавство. – 1991. – № 6. – С. 66 – 68.
26. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Н. М. Пославська. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
27. Родніна Л. О. Суфіксальний словотвір іменників у сучасній українській мові / Л. О. Родніна // Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 228 – 284.
28. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / С. О. Соколова. – К. : Наук. думка, 2003. – 283 с.
29. Хавкіна О. М. Функціонально-семантичне поле параметричності в українській мові: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / О. М. Хавкіна. – Запоріжжя, 2008. – 264 с.
30. Шевчук О. М. Словообразовательный потенциал имён прилагательных с пространственным значением и его реализация в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 "Русский язык" / О. М. Шевчук. – К., 1992. – 18 с.
31. Щєбликіна Т. А. Роль параметричних прикметників із просторовою семантикою у формуванні лінгвального образу світу : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / Т. А. Щєбликіна. – Харків, 2001. – 16 с.

Довідкова література

ВТС – Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2009. – 1736 с.

УДК 81-115 [811.111+811.161.2]

МЕТАФОРИЧНІ МОДЕЛІ НАЙМЕНУВАНЬ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ (на матеріалі німецької, англійської та української розмовних мов)

Куц Ю.В.

Донецький національний університет

Стаття присвячена процесам метафоризації найменувань транспортних засобів у різноструктурних мовах; розглядається анімалістична метафора, в рамках якої виділено 8 основних метафоричних моделей та 6 субмоделей, які підкріплюються відповідними прикладами.

Ключові слова: лексико-семантична група, транспортний засіб, анімалістична метафора, метафорична модель.

Статья посвящена процессам метафоризации наименований транспортных средств в разноструктурных языках; рассматривается анималистическая метафора, в рамках которой выделяются 8 основных метафорических моделей и 6 субмоделей, которые подкрепляются соответствующими примерами.

Ключевые слова: лексико-семантическая группа, транспортное средство, анималистическая метафора, метафорическая модель.

The present article is devoted to the process of metaphorization of the vehicle nomination in the languages with different structure. The author deals with the animalistic metaphor. Within the investigation she singles out 8 main metaphoric models and 6 submodels, which are supported with examples.

Key-words: lexico-semantical group, vehicle, animalistic metaphor, metaphoric model.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок з науковими завданнями. Стаття присвячена метафоричним моделям найменувань транспортних засобів (далі НТЗ), тобто пристроїв для перевезення, транспортування людей, вантажу та ін. на матеріалі літературно-розмовної та нестандартної мов (сленгу, аргю та ін.) типу: нім. *Amöbe*, т. 'маленький автомобіль'; англ. *beast* 'маленький швидкий автомобіль'; укр. *собака* 'електричка' та ін.

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується підвищенням інтересом до одного з явищ лексичної семантики – метафоризації. Метафора завжди була об'єктом дослідження зарубіжних та вітчизняних лінгвістів (А. Ричардса, Х. Ортега-І-Гасета, М. Блека, Д. Лакоффа; В. Г. Гака, А. Вежбицької, Ю. Д. Апресяна, В. П. Москвіна та ін.).

Із багатьох існуючих сьогодні в лінгвістиці дефініцій метафори за основу береться визначення Н. Д. Арутюнової, на думку якої, метафора – це "троп или механизм речи, состоящий в употреблении слова, обозначающего некоторый класс предметов, явлений, для характеристики или наименования объекта, входящего в другой класс, либо для наименования другого класса объектов, аналогичного данному в каком-либо отношении" [2, с. 296].

Приймаючи до уваги те, що це дослідження здійснюється на основі розмовної мови, а також сленгу, аргю, слід додати, що метафоричний перенос розглядається в роботі як універсальний спосіб, характерний для системи будь-якої мови, в тому числі й для лексичної підсистеми стандартної та нестандартної мов.

Актуальність запропонованого дослідження визначається підвищеним інтересом сучасних лінгвістів до проблеми метафоризації різних лексико-семантичних груп (далі ЛСГ), у тому числі й найменувань транспортних засобів (далі НТЗ), а також відсутністю спеціальних досліджень НТЗ у зіставному аспекті.

Мета роботи полягає у вивченні особливостей процесів метафоризації НТЗ у різноструктурних мовах.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- визначити корпус НТЗ у німецькій, англійській та українській розмовних мовах;
- виявити основні метафоричні моделі в зазначених мовах;
- розкласифікувати НТЗ за номінативно-мотивуючими ознаками;
- встановити продуктивність цих моделей.

Об'єктом дослідження є НТЗ у німецькій, англійській та українській розмовних мовах, а **предметом** – метафоричні моделі НТЗ у цих мовах.

Матеріалом дослідження слугувала суцільна вибірка НТЗ із тлумачних словників розмовної та нестандартної мов. Корпус досліджуваних в роботі НТЗ складає в німецькій мові 604 од., в англійській – 190 од, в українській – 115 од.

Елементи навколишнього середовища (тваринний та рослинний світ, організація побуту, соціальне середовище та ін.), їх осмислення різними народами на основі життєвого та культурного досвіду, формуються в мовній свідомості цих соціумів в певні комплекси уявлень. Національно-культурна специфіка мови відображається в оціночній лексиці, яка часто виникає в результаті образного мислення та переносу значення на основі певних номінативно-мотивуючих ознак.

У зв'язку з цим особливе місце в мові займає анімалістична метафора, тобто вторинні найменування тварин, птахів, комах та ін. для експресивно-оціночної характеристики НТЗ.

Анімалістична метафора як один з основних видів метафори знаходить широке розповсюдження в сфері НТЗ. Серед даних номенів часто зустрічаються лексичні одиниці, первинне значення яких пов'язане з тваринним світом. Аналіз НТЗ та номінативно-мотивуючих ознак (далі НМО) дозволив попередньо встановити наступний набір метафоричних моделей, субмоделей та покладених в їх основу НМО.

2. НТЗ із параметричними ознаками (маса, розмір, вага)

Розглянемо першу групу метафоричного переносу, до якої належать НТЗ з параметричними ознаками. В рамках даної групи в якості НМО використовуються маса, розмір та вага. Саме вони є ключовими для характеристики транспортних засобів (далі ТЗ) і слугують базою для зіставлення з певними властивостями тварин, птахів або комах. У результаті метафоричного переносу ТЗ приписуються такі властивості представників фауни як великий (або малий) розмір/вага/маса, пор.: нім. *Walfisch*, m <Schlachtschiff>, букв. кит, тобто 'бойовий корабель', *Mücke*, f <kleines Flugzeug; Leichthubschrauber>, букв. комар, тобто 'маленький літак, вертоліт'; англ. *cow* <transport aircraft, outfitted with pumps and large rubberised drums>, букв. корова, тобто 'транспортний літак, обладнаний насосами та великими гумовими барабанами'.

Семантичний аналіз НТЗ дозволив виділити в рамках досліджуваної групи такі метафоричні моделі.

2.1. Метафорична модель "Велика тварина → НТЗ великого розміру, просторий ТЗ" є однією з найпродуктивніших семантичних моделей даної групи в зіставляваних мовах. В основі цієї метафоричної моделі знаходяться такі параметричні ознаки як велика маса, розмір, вага тварини. НТЗ часто порівнюються з такими великими тваринами як слон, бик, кінь, бегемот, пор.: нім. *Blechelefant* <geräumiger Wohnwagen>, букв. слон з бляхи (сталі), тобто 'просторий житловий автомобіль'; *Bulle*, m <Lastkraftwagen>, букв. бик, тобто 'вантажівка'; укр. *бегемот* 'автомобіль марки "Toyota" Land Cruiser; Модель "BMW" 7 серії'; *слон* 'автомобіль "Mersedes" S-класу' та ін.

2.2. Наступна метафорична модель "Комаха → ТЗ маленького розміру" зустрічається також доволі часто в зіставлюваних мовах. В якості комах під час номінації ТЗ часто виступають мураха, кліщ, блоха, клоп та ін., пор.: нім. *fliegende Ameise*, f <Kleinauto>, букв. літаюча мураха, тобто маленький автомобіль; *Blechmilbe* <Kleinauto, Moped>, букв. бляшаний кліщ, тобто 'маленький автомобіль'. Наступні приклади також достатньо наглядно демонструють маленькі габарити автомобіля, який порівнюється з блохою, клопом, пор.: нім. *Floh*, m <Kleinauto>, букв. блоха, тобто 'маленький автомобіль', *Wanze*, f <Kleinauto>, букв. клоп, тобто 'маленький автомобіль'.

В одному з прикладів в основі метафоричного переносу лежить не комаха, а інфузорія-туфелька – одноклітинна тварина, відома своїм маленьким розміром, пор.: нім. *Pantoffeltierchen*, n <Kleinauto>, букв. маленька тварина у вигляді черевичка, тобто 'маленький автомобіль'. Розглядаючи даний приклад, можна говорити про подвійний метафоричний перенос. З одного боку, в біології інфузорія-туфелька отримала свою назву через характерну форму клітини, яка нагадує черевичок, а з іншого боку, в транспортній справі – для номінації малого розміру ТЗ. В лексичній одиниці нім. *Schmetterling*, m <Leichtschrauber>, букв. метелик, тобто 'легкий вертоліт' метафоричний перенос ґрунтується на подібності ваги комахи та ТЗ.

3. Форма як ознака НТЗ

Основою для метафоричного переносу другої групи НТЗ виступає схожість ТЗ з формою певної тварини, птаха, комахи (форма тіла, голови, плавників, забарвлення та ін.).

Часто ознака, на якій базується номінація, є очевидною. Це можна простежити в наведеному прикладі, пор.: нім. *Aal*, m <Torpedo, Lufttorpedo>, букв. вугор, тобто 'торпеда, авіаторпеда'. В даному випадку підкреслюється, що торпеда має таку ж видовжену форму, як і вугор. Цікавим представляється також наступний приклад: нім. *fliegender Fisch* <Torpedo-Flugzeug>, букв. летюча риба, тобто 'літак-торпедоносець'. У цьому прикладі метафоричний перенос здійснюється завдяки зовнішній схожості літака-торпедоносця (наявність у нього крил) з летючою рибою, яка має незвично великі грудні плавні, які дозволяють їй вистрибувати з води та здійснювати нетривалий ширяючий політ. Слід також додати, що літак-торпедоносець не випадково порівнюють саме з представниками водних тварин (летючими рибами), тому що одне з призначень даного ТЗ є поразка торпедами бойових кораблів у морі. До аналізованої групи належать також такі НТЗ, пор.: нім. *Flunder*, f <breites, flaches Ruderboot>, букв. камбала, тобто 'широка, плоска веслувальна шлюпка, яка порівнюється з плоскою формою камбали; *Gummiadler*, m <Fahrrad>, букв. гумовий орел, тобто 'велосипед, кермо якого нагадує широкий розмах крил орла'; *Adler*, m <Flugzeug>, букв. орел, тобто 'літак, який порівнюється з орлом завдяки наявності крил'; *Hirsch*, m <Fahrrad, Motorrad>, букв. олень, тобто 'велосипед, мотоцикл, кермо якого нагадує форму рогів оленя'; англ. *bird* <an aeroplane>, букв. птах, тобто 'аероплан'; укр. *баран* 'трамвай'.

4. Швидкість переміщення тварини – швидкість руху ТЗ

Третя група НТЗ, яка була виокремлена в ході дослідження, побудована на базі НМО "Швидкість переміщення тварини → швидкість руху ТЗ". Характерною особливістю номенів даної групи є швидкість руху ТЗ, яка порівнюється зі швидкістю руху того або іншого представника фауни. У рамках даної групи виділяються наступні дві моделі: "Повільний рух тварини/комахи/птаха → повільний рух ТЗ", "Швидкий рух тварини/комахи/птаха → повільний рух ТЗ".

4.1. Метафорична модель "Повільний рух тварини/комахи/птаха → повільний рух ТЗ" базується в першу чергу на порівнянні достатньо повільної швидкості пересування певної тварини з відповідною швидкістю ТЗ, пор.: нім. *Benzinschnecke*, f <langsames Auto>, букв. равлик на бензині, тобто 'автомобіль, який повільно пересувається (як равлик)'. У цьому прикладі повільна швидкість, з якою природно пересувається равлик, порівнюється з повільною швидкістю ТЗ, завдяки чому й відбувається метафорична номінація ТЗ. Сюди також

відносяться такі НТЗ, пор.: нім. *lahme Ente* <langsames Fahrzeug>, букв. паралізована качка, тобто ‘повільний ТЗ’; *Sportkrähe*, f <langsam fliegendes Privatflugzeug>, букв. спортивна ворона, тобто ‘приватний літак, який повільно летить’ та ін.

4.2. В основі наступної метафоричної моделі лежить порівняння швидкого руху тварини/комахи/птаха зі швидкістю руху певного виду ТЗ, пор.: нім. *Windhund*, m <Schnellboot>, букв. вітер-собака (= собака, який біжить так швидко, як дує вітер), тобто ‘швидкий катер’; англ. *speedy dog* <a Greyhound bus>, букв. швидкий собака, тобто ‘автобус марки "Грейхаунд"’. Собака – це одна з тих тварин, яка нерідко асоціюється в людській свідомості зі швидким рухом пересування, що й відображено у вищенаведених прикладах.

5. Спосіб руху тварини / комахи / птиці – спосіб руху ТЗ

Спосіб руху є ще однією характеристикою, на якій будується метафоричний перенос. У межах цієї групи, яка представлена єдиною семантичною моделлю, метафоричний перенос здійснюється на основі порівняння способу руху тварини/комахи/птаха зі способом руху ТЗ. Під способом руху розуміється те, як саме ТЗ здійснює своє пересування (середовище, поверхня та ін.). Прикладами метафоричної моделі, що розглядається, можуть слугувати наступні найменування ТЗ, пор.: нім. *Biene*, f <Flugzeug; Kampfflugzeug; Sturzkampfbomber> букв. бджола, тобто ‘бомбардувальник, літак-винищувач’ (бойовий літак асоціюється з літаючою бджолою, яка здатна жалити); *Benzinferkel*, n <Motorrad>, букв. бензинове поросся, тобто ‘мотоцикл’ (під час швидкої їзди уздовж мокрих та брудних доріг він часто обприскує перехожих брудом, та нагадує поросся).

6. Функціональні властивості тварин – функціональне призначення ТЗ

В якості основи метафоричного переносу виступають функціональні властивості тварин, тобто функціональне призначення тварин порівнюється з використанням людиною ТЗ з певною метою, пор.: нім. *Benzinpferd*, n <Schlepper, Trecker>, букв. бензиновий кінь, тобто ‘тягач, який використовується в сільському господарстві замість коня як тяглова сила’; *Hund*, m <Begleitflugzeuge einer Bomberstaffel>, букв. собака (наприклад, охороняючи кого-небудь або супроводжуючи кого-н. куди-н., наприклад, на полювання, прогулянку та ін.), тобто ‘літак, який супроводжує бомбардуючу ескадриль’. У наведених прикладах тяглова сила коня та використання собаки з метою охорони або супроводження порівнюються з відповідними функціями ТЗ. У наступних НТЗ спостерігається порівняння функціональних особливостей павука та шуліки, пор.: нім. *Spinne*, f <Polizeifunkwagen>, букв. павук (членистоногий хижак, який ловить видобуток за допомогою павутиння), тобто ‘поліцейський автомобіль з радіостанцією, за допомогою якої він отримує інформацію для затримання правопорушника’; *Autobahngeier*, m <Abschlepper, der die Notlage eines verunglückten Autofahrers rücksichtslos ausnutzt>, букв. автомагістральний шуліка (шуліка – хижий птаха сімейства соколіних, основа видобутка яких є риба, але сам він її не ловить, а підбирає хвору або снулу), тобто ‘буксир, який безцеремонно забирає постраждалий після ДТП автомобіль водія, подібно тому, як шуліка підбирає хвору та снулу рибу в якості свого видобутка; англ. *mule* <car used for tests and practice>, букв. мул (витривала тварина), тобто ‘автомобіль, який використовується для тестування та практики’ (витривалість тварини порівнюється з витривалістю ТЗ).

7. Спосіб управління тварини – спосіб приведення ТЗ у рух

У досліджуваному матеріалі виокремлена ще одна семантична група НТЗ на основі ознаки "Спосіб управління тваринами", пор.: нім. *Drahtesel*, m <Fahrrad> букв. осел з дротяними спицями, тобто ‘велосипед’: подібно тому, як наїзник поганяє осла ударами ніг по його бокам, мотоцикліст прискорює рух мотоцикла шляхом перемикування ногою швидкісної педалі; пор. інший аналогічний НТЗ: нім. *Esel*, m <Fahrrad. Verkürzt aus „Drahtesel“ oder „Tretesel“>, букв.: осел, тобто ‘велосипед’. У наступних прикладах спосіб управління такими тваринами, як кінь, метафорично переноситься на спосіб управління ТЗ, пор.: нім. *Drahtroß*, n <Fahrrad>, букв.

кінь з дротяними спицями, тобто ‘велосипед’; *Gaul*, m <Fahrrad>, букв. кінь, тобто ‘велосипед’; *Stahlroß*, n <Fahrrad>, букв. сталевий кінь, тобто ‘велосипед’.

8. Звуки тварин – звуки (шум) ТЗ

У ході семантичного аналізу емпіричного матеріалу була виявлена ще одна група метафор, яка базується на порівнянні звуків, які видають тварини, та ТЗ в процесі їх руху. Прикладами можуть слугувати НТЗ, які порівнюються з такими літаючими комахами, як джміль, пор.: нім. *Hummel*, f <Flugzeug>, букв. джміль, тобто ‘літак’; *Pubertätshummel*, f <Moped> букв. змушнілий джміль, тобто ‘мопед’: в обох прикладах дзижчання джмеля переноситься на характерний звук, який видається двигуном літака або мопеда; в другому прикладі спостерігається також асоціація з шумом ТЗ та віком його водія. Цікавим є й той факт, що німецьке НТЗ *Hummel*, f в значенні <Hubschrauber>, тобто вертоліт, виявляє паралель в українській мові, пор.: укр. *джміль* <армейський вертоліт>, тобто ‘джміль’. До даної групи також відносяться НТЗ, звуки яких в процесі метафоричного переносу порівнюються зі звуками птахів та тварин, пор.: нім. *Knatterbiest*, n <Motorrad>, букв. тварина, яка видає шум, тобто ‘мотоцикл’; *Knallvogel*, m <Düsenflugzeug, Raketenflugzeug>, букв. птах, який видає шум, тобто ‘реактивний літак, літак з реактивним двигуном’. У номінації даного ТЗ шум реактивного літака одночасно асоціюється зі швидкістю його руху.

9. НТЗ із комбінованими ознаками

До наступної групи метафоричного переносу відносяться НТЗ з комбінованими ознаками. Сюди входять номени, які об’єднують в своїй номінативній структурі одночасно декілька ознак.

9.1. До першої моделі цієї групи належать НТЗ, які, з одного боку, охоплюють деякі параметричні ознаки (наприклад, малий розмір), а з іншого боку, локативні ознаки (поверхня/місце, де курсує ТЗ), пор.: нім. *Asphalt*, m ‘асфальт’ + *Wanze*, f ‘клоп’ → *Asphaltwanze*, f <Kleinauto> букв. асфальтовий клоп, тобто ‘маленький автомобіль’, *Chassee*, f ‘шоце’ + *Floh*, m ‘блоха’ → *Chasseeefloh* <Fahrrad; Motorrad; Kleinauto> букв. шосейна блоха, тобто ‘велосипед’; ‘мотоцикл’; ‘маленький автомобіль’, *Stadt*, f ‘місто’ + *Floh*, m ‘блоха’ → *Stadtflor* <Kleinauto im Stadtverkehr> букв. міська блоха, тобто ‘маленький автомобіль в міському русі. У наведених прикладах спостерігається комбінований метафоричний перенос, в основі якого лежить локативна ознака, тобто місце, де саме здійснюється рух ТЗ (*Asphalt*, m ‘асфальт’, *Chassee*, f ‘шоце’, *Stadt*, f ‘місто’) та параметрична ознака, тобто маленький розмір комахи (*Wanze*, f ‘клоп’, *Floh*, m ‘блоха’), перенесений на відповідний розмір ТЗ. У наступному прикладі в результаті метафоричного переносу номінативна структура ТЗ нарівні з локативною ознакою (*Pflaster*, n ‘мостова’, *Piste*, f ‘велосипедна доріжка’) набуває також й параметричної ознаки, яка називає розмір великої тварини (*Hirsch*, m ‘олень’), з яким порівнюється ТЗ, пор.: нім. *Pflaster*, n ‘мостова’ + *Hirsch*, m ‘олень’ → *Pflasterhirsch*, m <Auto>, букв. олень, який рухається по брукувці, тобто ‘автомобіль’, *Piste*, f ‘велосипедна доріжка’ + *Hirsch*, m ‘олень’ → *Pistenhirsch*, m <Fahrrad>, букв. олень, який рухається по велосипедній доріжці, тобто ‘велосипед’.

9.2. НТЗ другої метафоричної моделі включають певні параметричні ознаки (маса, розмір, вага) та перцептивні (вплив ТЗ на органи почуттів людини: нюх, слух, зір та ін.). Так, композит *Dampfroß*, n <Dampflokomotive>, ‘паровоз’ складається з двох компонентів: *dampf(en)* ‘випускати пар’ + *Roß*, n ‘кінь’ буквально означає ‘кінь, який випускає пар’. Цей метафоричний перенос базується перш за все, на перцептивній ознаці: ‘Вплив ТЗ на нюх та зір людини’, яка виражається означаючим компонентом (*dampfen* ‘випускати пар’). Необхідно також відмітити, що параметрична ознака в наведеному прикладі асоціативно пов’язана з великою вагою та розміром коня, які успадковуються похідним ТЗ (*Roß*, n ‘кінь’ → *Dampfroß*, n ‘паровоз’). Цікавим є також наступний приклад: нім. *dicke Hummel*, f <Hubschrauber des Typs „Sikorsky CH-53 D>, букв. товстий джміль, тобто ‘вертоліт типу Sikorsky CH-53 D’. У номінативній структурі цієї лексичної одиниці також доволі чітко простежуються комбіновані НМО досліджуваної

метафоричної моделі. З одного боку, в основі переносу лежить параметрична ознака великого розміру комахи (*dick* ‘товстий’ + *Hummel*, f ‘джміль’ → *dicke Hummel* букв. ‘товстий джміль’), а з іншого боку, очевидним є перцептивна ознака "Вплив ТЗ на слух людини" – глухе гудіння мотора вертоліта нагадує дзижчання джмеля. Щодо перцептивної НМО "Нюх", наведемо такий приклад: нім. *Stinkwanze*, f <qualmendes Auto mit Diesel-Antrieb>, букв. клоп, що пагано пахне, тобто ‘автомобіль з дизельним двигуном, який випускає багато диму’. У цьому прикладі метафоричний перенос базується на порівнянні маленького розміру ТЗ з маленьким розміром комахи (*Wanze*, f ‘клоп’). Перцептивна ознака виражена дієсловом *stink(en)* ‘смердіти, погано пахнути’.

9.3. Третя метафорична модель об’єднує в собі параметричні ознаки та спосіб переміщення. Спосіб переміщення є однією з важливих ознак ТЗ, в матеріалі дослідження зустрічаються наступні приклади даної моделі, пор.:

нім. *Ente*, f <Segelflugzeug>, букв. качка, тобто ‘планер, який плавно розгойдується під час польоту (подібно качці, яка розгойдується під час руху); *Entlein*, n <Kleinauto>, букв. качечка, тобто ‘міні-авто’, яке під час їзди сильно розгойдується зі сторони в сторону, нагадуючи маленьку качку. Ще однією твариною, спосіб пересування якої лежить в основі метафоричного переносу ТЗ, є собака, пор.: нім. *Automoppel*, m <unmodernes Auto>, букв. автомобільний мопсик, тобто ‘немодний автомобіль, який повільно та важко рухається подібно мопсу’.

Висновки. Аналіз семантики іменників, які позначають транспортні засоби в зіставлюваних мовах, дозволяє зробити наступні висновки: Номінація – це багаторівневе та різнопланове поняття, яке відображає життєвий досвід людини та його пізнання в різних сферах діяльності. До функцій номінації відносять функцію ідентифікації, яка відображає субстанціональний чуттєвий образ, функцію предикації, яка називає ознаки, якості, стан, процеси, а також імена абстрактних понять, які конструює людська свідомість. У сфері номінації транспортних засобів на базі зоонімів у германських та слов’янських мовах виявлено 8 основних метафоричних моделей та 6 субмоделей. У номінації зоонімних ТЗ зіставлюваних мов задіяні, як правило, універсальні номінативно-мотивуючі ознаки, які пов’язані з такими властивостями мешканців тваринного світу (птахів, комах, тварин та ін.) як швидкість, спосіб та середовище переміщення, їх розміри, голосові властивості, морфологія тіла. Часто ці ознаки виступають у структурі НТЗ у комбінованому вигляді. У деяких випадках НТЗ обумовлюються функціонально-цільовими властивостями представників тваринного світу (наприклад, їх використання людиною в якості тягової сили – осел, кінь та ін.). Найбільш активно процес номінації ТЗ у зіставлюваних мовах здійснюється з використанням атрибутивних ознак (розмір, форма, маса, вага) та їх комбінацією з іншими ознаками (швидкість/спосіб руху, локальними та перцептивними властивостями). Переважна більшість проаналізованих лексичних одиниць у досліджуваних мовах мають негативну конотацію, пов’язану з поганим зовнішнім виглядом транспортного засобу, його низькими технічними характеристиками та ін. Іноді негативне оціночне значення викликано усталеними стереотипами носіїв мови по відношенню до того або іншого транспортного засобу. Під час дослідження НТЗ були встановлені спільні та відмінні риси в семантиці аналізованих лексичних одиниць. Головними факторами, які впливають на семантику іменників на позначення ТЗ та їх продуктивність є:

- а) наявність певних соціальних, економічних, суспільних факторів, які сприяють, або навпаки, перешкоджають розвитку та використанню певних видів транспорту;
- б) особливості менталітету того або іншого народу, який визначає стереотипи та переваги носіїв мови відносно певних видів транспорту;
- в) оціночно-емоціональна забарвленість іменників (найчастіше жартівлива, іронічна), яка ґрунтується на сталих в мовній свідомості стереотипах відносно певного транспортного засобу (його зовнішньому вигляді, марці виробника або технічних характеристиках та ін.).

Література

1. Азнаурова Э. С. Стилистический аспект номинации словом как единицей речи. Языковая номинация. Виды наименований. – М.: Просвещение, 1977. – С. 21–37.
2. Арутюнова Н. Д. Метафора // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Большая российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
3. Замалетдинов Р. Р. Проблемы номинации в сопоставительном аспекте // Русская и сопоставительная филология: состояние и перспективы: Международная научная конференция, посвященная 200-летию Казанского университета: Труды и материалы / Под общ. ред. К.Р. Галиуллина. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2004. – С. 144–145.
4. Земская Е. А. Русская разговорная речь. – М. : Проспект, 1968. – 99 с.
5. Сиротинина О. Б. Разговорная речь // Вопросы социальной лингвистики. – Л., 1969. – С. 373–391.
6. Ставицька Л. О. Аргумент, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови. – К. : Критика, 2005. – 464 с.
7. Ставицька Л. О. Проблеми вивчення жаргонної лексики: Соціолінгвістичний аспект // Укр. мова. – 2000. – №1. – С. 55–69.
8. Тарасова В. В. Лексико-семантичне поле “Засоби пересування” у світлі когнітивної лінгвістики / В. В. Тарасова // Вісник Житомирського державного університету. – 2006. – № 28. – С. 205–208.
9. Шафиков С. Г. Структурно-семантические параметры английской номинации и её системный анализ (уч. пособие). Уфа: Изд-во Башкирск. ун-та, 1993. – 82 с.
10. Шмелёв Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. – М. : Наука, 1973. – 280 с.
11. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка). – М. 1962. – 287 с.
12. Уфимцева А. А., Азнаурова Э. С., Кубрякова Е. С. Лингвистическая сущность и аспекты номинации // Языковая номинация (Общие вопросы). – М. : Наука, 1977. – С. 7–98.

УДК 811.111'371

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ЕМОТИВНОСТІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Марчишина А. А.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

У статті представлено результати дослідження взаємозв'язку між емотивним забарвленням художнього тексту під впливом актуалізації гендерної ідентичності його персонажів. Прояви соціокультурної реалізації біологічної статі слугують специфічним ракурсом розгляду емоційної напруги оповіді.

Ключові слова: емоція, емотивність, гендер, маскуліність, фемінність.

В статье представлены результаты исследования взаимосвязи между эмотивной окраской художественного текста под влиянием актуализации гендерной идентичности его персонажей. Проявления социокультурной реализации биологического пола служат специфическим ракурсом рассмотрения эмоционального напряжения повествования.

Ключевые слова: эмоция, эмотивность, гендер, маскулинность, феминность.

The paper presents the investigation how the emotive colouring of the literary text depends on its characters' gender identity actualization. Social and cultural expression of biological sex is viewed as a specific perspective to analyse the narrative's emotional tension.

Key words: emotion, emotivity, gender, masculinity, femininity.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Людина – істота, яка за своєю природою є емоційною. Поєднання духовності й матеріальності, що є складниками антропоморфності, відрізняють людське буття від інших проявів життя, та з іншого боку, зумовлюють нерозривну єдність сенсорики й мислення у людському існуванні. Людина та її емоції, з одного боку, є частиною самої дійсності, тобто відображуваними об'єктами реальної картини світу, а з іншого боку – беруть участь у формуванні мовної картини світу: людина є активним суб'єктом процесу відображення, а мова – його засобом, емоції – одна із форм відображення об'єктивної дійсності. Вчення про взаємодію етосу, логосу й пафосу, де останній апелює до емоцій [6, с. 66], засвідчує невіддільність почуттів від будь-якого мовлення. Розуміння ж резонансу людських емоційно-експресивних чинників [2] дозволяє зараховувати гендерні особливості до маркерів емотивності художнього тексту.

Метою статті бачиться встановлення співвідношення між гендерною ідентичністю персонажів та відображення їх емоційних проявів у сучасному англomовному романі.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**: встановити вплив лінгвальних та позалінгвальних факторів, що впливають на емотивне забарвлення змісту тексту; виявити сутнісні ознаки прояву гендерної ідентичності особи в мовленні; прослідкувати залежність емоційної реакції від статі персонажа та її опредметнення в тексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емоції завжди забарвлюють відображений у свідомості зміст. Те, що мислиться, відчувається, сприймається, загалом, пізнається людиною, входить у структуру свідомості вже у відображеному емоційною призмою вигляді. Можна припустити: якщо ментальне відображення – це своєрідне дзеркало сприйняття людиною навколишнього світу, то емоції – це товщина його скла, що переломлює факти через особистісне ставлення.

Емоції невіддільні від особистості як складник її внутрішньої неповторної сутності. Художній текст наділений широкими можливостями для реалізації емотивної функції мови. Об'єктивний зміст та осмислений характер реакцій суб'єкта на внутрішні й зовнішні подразники опредмечуються в тексті, структуруючи оповідь та насичуючи її емоціогенними елементами.

Відображені в тексті вияви емоцій та емоційних станів персонажів є наслідком різних лінгвальних та позалінгвальних чинників, що склали багатопланову структуру емотивного змісту тексту.

Художній текст за своєю природою концентрує в собі безліч відношень, що спостерігаються як всередині його, так і такі, що виходять за його межі – у сферу культури, соціуму, етносу, що робить його невичерпним джерелом наукових пошуків. Одним із таких векторів, який спрямовує дослідницький інтерес, вважаємо гендерну ідентичність персонажів художнього твору. При цьому об'єктом дослідження виступає як мовленнєва поведінка чоловіків і жінок, так і представлена оповідачем форма їх соціокультурного існування, виражена елементами дискурсу. Такий підхід вважаємо логічним і цілком поділяємо думку А. П. Мартинюк: "... з одного боку, мовленнєва поведінка індивіда являє собою продукт процесу соціалізації, у тому числі й гендерної; з іншого боку, оскільки соціалізація – невинний процес, гендерна мовленнєва взаємодія сама по собі є процесом конструювання гендерної ідентичності індивіда" [4, с. 305].

Природна властивість бути емоційним притаманна кожній людині, незалежно від статі. Однак діапазон емоцій, їх осмислення, способи вияву корелюють із статевою приналежністю та її соціокультурним втіленням. Так, трансформація емоційного стану в діяльність з метою зміни, впливу чи "приглушення" емоційної напруги відрізняється в чоловіків і жінок, на думку одного з персонажів роману "The Men's Room" – на користь останніх:

'Women are so lucky. Did you know that? They're lucky because they always have things to do. Look at you just now. You busied yourself with food, with preparing and cooking a meal. I've just been sitting and watching you/ I have nothing to do. My life is empty. Yours has structure: you produce things. You look after people. Women have the meaning of their lives given to them. Whereas men have to find it out for themselves.' He beyond her with a frightening emptiness on his face. [8, с. 71].

Чоловічі емоції спричиняються переважно зовнішніми чинниками, що свідчить про невіддільність гендеру від інших соціальних параметрів особистості (чи їх проявів у певних обставинах):

Mark walked away from Oxford Street down Wimpole Street. It was comforting to feel the traffic accompanying, rather than contradicting, his ambulations, for Wimpole Street was one-way in the direction in which he was walking [8, с. 97].

Аналогічним чином (залежністю від зовнішніх подразників) можна пояснити відсутність емоційних проявів чи якихось чуттєвих реакцій у тих випадках, коли емоціогенність не обходить жінок:

He had never been to her house before, and it would also be the first meal she had cooked for him, a fact which apparently meant something to her, although it meant nothing to him. He didn't really care what he ate, or who cooked it, so long as it stopped him feeling hungry [8, с. 106].

Біологічне підґрунтя чоловічих емоцій превалює в почуттєвому спектрі навіть тоді, коли стосунки пов'язані взаємністю:

His wish to invade and provoke her body was a measure of his feeling for her. For he no more desired to hurt her than to clip a butterfly's wings, or tame the light in the eyes of a cat [8, с. 86].

Точкою відліку в розвитку будь-якого емоційного стану є поява власне емоції як відповіді на безпосередню та опосередковану оцінки емоціогенної ситуації, у результаті якої з'являються відчуття, почуття та афекти, причому останні загострюють сталі риси особистості та зумовлюють імовірний перехід певного емоційного стану в інший емоційний

чи психічний стан. Такий розвиток у роздвоєність емоційного стану можна спостерігати на прикладі:

Two conflicting sets of feelings struggle for ascendancy in the limited empire that is his soul. One set tells him what an idiot he was to allow that Biot summer to condition everything he's done since. The other set of feelings informs him of the huge hole that continues to occupy his life: he has no family of his own [7, с. 146].

В умовах тексту стає можливим використання одночасно кількох способів об'єктивації емоції: називання (номінація), опис, вираження.

Актуалізація емотивності в аналізованому тексті через сукупність текстових елементів (систему емотем) опредмечують фрагменти знань про світ і створює емотивний код тексту [1, с. 328] із гендерним забарвленням, що окреслює тип знань і необхідність інтерпретувати певну змістово-концептуальну інформацію.

Емоції не тільки відчуються, вони маніфестуються зовнішніми проявами, поєднуючи у такий спосіб стан свідомості та матеріальний (тілесний) відгук на нього, який почасти є симптоматичним і неконтрольованим:

She disappears with a flourish [7, с. 131]; *Steven's face is tight with curtailed emotion, like the portcullis gates at Tower Hill when a queen is about to be beheaded* [7, с. 112].

Неконтрольовані рухи тіла і його частин та відповідна міміка не лише виявляють, а й функціонально зміщують емоційний стан, що уможлиблює його метонімічну концептуалізацію – неконтрольовані рухи замість емоції, що спостерігаємо, наприклад, у такому фрагменті:

Her fingers go tensely to the dip of her pearl necklace; he watches her playing with it [7, с. 92] – стан напруги вербалізується дериватом від назви емоційного стану (tension – tensely) та діями протагоністки, що слугують акціональними маркерами емотивності.

Провокування соматичних реакцій на емоційний поштовх відрізняється у чоловіків та жінок, а оскільки "... в основу вираження емоцій людини покладені рефлекторні й інстинктивні механізми" [4, с. 31], то їх спонтанні зовнішні втілення можна вважати найбільш правдоподібними. В уривку, поданому нижче, для закоханої жінки суттєвим є зовнішній вигляд колишнього коханця, його постава, яку вона пам'ятає до дрібниць, запах його тіла, а також якою на дотик є тканина його костюма:

As her foot touches the pavement, she sees Mark coming out of the crowd. He wears a look of anguish and a creased suit. His hands, stuck in his pockets, push his shoulders up in a familiar attitude of suppressed resignation. Soon he will stand in front of her, so she will become aware of the smell of him, now and long ago. Without touching it, she can feel the material of his jacket, can predict the temperature and condition of the skin beneath [8, с. 308].

Чоловік, навпаки, сприймає жінку цілісно, зіставляючи постать, яку бачить перед собою, з образом, закарбованим у його пам'яті. Емоційним відгуком на душевний щем є бажання повернути собі те, що колись йому належало. Незалежно від того, на який об'єкт спрямовані емоції у певний конкретний момент, вони "... включені в структуру свідомості" [5, с. 32], а тому онтологічно прогнозовані. Почуття власності, пробуджене емоційним спалахом, вважаємо природною (біологічною) та водночас гендерною особливістю чоловічої статі:

He looks at her. She is the same Charity. He can see himself placing a hand on her shoulders in a gesture intended to claim her [8, с. 308].

Висновки та перспектива подальших досліджень. Протиставлення чоловічого й жіночого емоційних станів в однакових позалінгвальних обставинах створює емоційну напругу текстового уривку, окреслюючи простір для реалізації категорії емотивності. Неможливість відокремлення гендеру від інших соціальних параметрів зумовлює вплив як на матеріальні форми гендерних відносин у суспільстві, так і на символічні репрезентації маскулінності й фемінності, що знаходить вияв, зокрема, й у такий суспільно зумовленій комунікативній події, як текст. Емотивність художнього твору будується й укладається як наслідок емоційного

напруження [3, с. 241] в усьому смисловому континуумі тексту з урахуванням специфіки його адресного характеру. Таким чином гендерна ідентичність персонажів аналізованого роману конструює специфічний ракурс вписаної в художній текст програми його інтерпретації [там само], а гендерно марковане мовлення (дійових осіб та оповідача) сприяє осмисленню авторського задуму. Перспективним вважаємо вивчення форм вияву емоційного стану (власне емоції, почуття та афекти), у яких віддзеркалюються внутрішні та зовнішні фізіологічні реакції організму, стан психіки особистості та її емоційних переживань.

Література

1. Болотнова И. С. Коммуникативная стилистика текста: словарь-тезаурус / И. С. Болотнова. – Флинта : Наука, 2009. – 394 с.
2. Воробйова О. П. Ідея резонансу в лінгвістичних дослідженнях / О. П. Воробйова // Мова. Людина. Світ : До 70-річчя професора М. П. Кочергана : зб. наук. ст. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 72–86.
3. Воробьёва О. П. Эмотивность художественного текста и читательская рефлексия / О. П. Воробьёва // Язык и эмоции. – Волгоград : Перемена, 1995. – С. 240–246.
4. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : монографія / [під заг. ред. І. С. Шевченко]. – Харків : Константа, 2005. – 356 с.
5. Шаховский В. И. Эмотивная семантика слова как коммуникативная сущность / В. И. Шаховский // Коммуникативные аспекты значения. – Волгоград: Волгоградская правда, 1990. – С. 29–40.
6. Leith S. You Talkin' To Me? Rhetoric from Aristotle to Obama / S. Leith. – L. : Profile Books, 2012. – 296 p.
7. Oakley A. Matilda's Mistake / Ann Oakley. – L. : Flamingo, 1991. – 167 p.
8. Oakley A. The Men's Room / Ann Oakley. – L. : Flamingo, 1991. – 312 p.

УДК 811.112.2-42

МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ АСОЦІАТИВНОГО КОМПЛЕКСУ ОБРАЗІВ FAMILIE В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ЕТНОПРОСТОРИ

Осовська І. М.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

В статті в контексті дослідження концепту FAMILIE розглядається мовна репрезентованість асоціативного комплексу образів, що формують його етноспецифічний стереотип.

Ключові слова: асоціація, асоціативний експеримент, концепт, етнопростір.

В статье в контексте исследования концепта FAMILIE рассматривается языковая репрезентированность ассоциативного комплекса образов, которые формируют его этноспецифический стереотип.

Ключевые слова: ассоциация, ассоциативный эксперимент, концепт, этнопростор.

Language representation of the associative complex images, which form its ethno-specific stereotype, is considered in the article in the context of the concept FAMILIE research.

Key words: association, the association experiment, concept.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Актуальність концептологічної проблематики в сучасних лінгвістичних дослідженнях спричинена усвідомленням того, що "функції мови як інструменту комунікації та як інструменту пізнання світу пов'язані нерозривно. Мова є за своїм призначенням когнітивно-комунікативною системою" [9, с. 51].

Оскільки "концепт – це скоріше посередник між словами і екстралінгвістичною діяльністю і значення слова не може прирівнюватися виключно до утворюваного ним концепту" [3, с. 90-92] та, з іншого боку, "концепт безпосередньо не виникає із значення слова, а є результатом об'єднання словникового значення слова з особистим і народним досвідом людини [5], саме орієнтація на "досвід людини" із застосуванням методики експериментального психолінгвістичного аналізу на основі спрямованого асоціативного експерименту є одним із важливих сегментів аналізу прошаркової структури моделі концепту [8, с. 46-56]. Відповідно, стаття представляє результати дослідження асоціативного блоку концепту FAMILIE на тлі сучасного німецькомовного сімейного дискурсу як мовленнєвої практики етнокультурної спільноти. **Метою** дослідження визначаємо окреслення асоціативного комплексу образів зазначеного концепту, **об'єктом** – концепт FAMILIE, а **предметом** – засоби мовної репрезентації асоціативного комплексу асоціацій та стереотипів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що крім власне семної організації семантичної структури слова, що на рівні поняття представлено його відповідними ознаками, певна одиниця загальноновживаної мови має свій асоціативний ореол, розкрити який можна шляхом психолінгвістичних експериментів (вільного та спрямованого). Апелюючи до інтуїції учасників етнокультурного простору, вони допомагають віднайти психологічно релевантне, "життєве" значення слова, яке демонструє певне смислове довантаження лексичного значення.

Слово може активізувати будь-яку інтелектуальну або сенсорну інформацію, пов'язану із відповідною одиницею внутрішнього лексикону (іконічні образи конкретних подій, сцен,

предметів, відношень, що зберігаються в структурах епізодичної пам'яті; сценарії, прототипові уявлення предметів та їхніх ознак, що перебувають на вищому рівні абстрагування; фрейми з їхніми слотами, які виводяться за допомогою пропозицій, як одиниці семантичного рівня), оскільки слово викликає не ізольовану, обмежену реакцію, а певну систему зв'язків, що має вибіркового характер і утворює тло будь-якого пізнавального процесу [пор. 1]. Асоціативні зв'язки між словами не є випадковими, вони детерміновані всією пізнавальною діяльністю людини й залежать від того, які фрагменти концептуальної структури потрапляють у поле зору респондента [4, с. 162-164].

Методика спрямованого асоціативного експерименту дала змогу отримати реакції респондентів на запропоновані напрями асоціювання, встановлені компонентним аналізом ("обсяг / приналежність до сім'ї", "наявність офіційного оформлення стосунків", "тривалість співіснування", "підстави для створення сім'ї", "суспільний та соціальний статус сім'ї", "функції сім'ї", "необхідність народження дітей", "важливість генетичної спорідненості батьків та дітей", "покоління, що спільно мешкають", "джерело утримання сім'ї", "почуття та емоції, які викликає сім'я" [6]), від однієї до кількох реакцій.

Вибір спрямованого експерименту для дослідження асоціативного поля лексеми *Familie* обґрунтований тим, що розподіл за напрямками асоціювання включає значно більше реакцій, ніж їх виявляє вільний експеримент, який дає можливість виявити різні типи відношень між асоціаціями, що базуються як на позамовних, так і на внутрішніх зв'язках слів, а також глибше пізнати національну специфіку асоціювання [1, с. 14; 10, с. 12-13].

В експерименті взяли участь 400 респондентів, що за гендерними, віковими та демографічними параметрами рівномірно презентували всі можливі конфігурації. Загальний обсяг асоціативного поля становить 1432 реакції. Аналіз основних типів одержаних асоціацій, спираючись на розроблені в психолінгвістичних дослідженнях принципи класифікації типів асоціацій (див. огляд [11]), свідчить про наявність асоціацій:

1. семантичних: абстрактних (*Motivation, Grundgerüst, Wir-Gefühl, Verbundenheit, Verlässlichkeit, Gemeinsamkeit, Verständnis, Akzeptanz, Begleitung, Freiraum, Stärke, Zusammenhalt, Basis, Privatheit, Weisheit, Vertrauen, Ehrlichkeit, Treue, Ideenreichtum, Probleme, Sorgen, Kummer*); конкретних (*wir, Familienangehörige, Kinder, Enkelkinder, Alleinerzieher, auch ein Elternteil, Patchwork, Mamas Märchen, Kinderaugen, Familienalbum, Haushalt, Hausfrau, Familienhaus, Zuhause, unser Ort, Erlebnisse, Essenschlacht, Kinderlachen, Lebensgefährte, Wurzeln, Schizophrenie, Geschichte, daheim, nicht alleine, nur nicht langweilig, Trauungszeremonie, keine Ehe, ohne Kinder*); парадигматичних (*Mama, Papa und ich; ich und Hoa; mein Freund und ich; wir und unser Häuschen; Mama, Kind, Hund und Kaninchen; gross und klein; Eltern, Schwiegereltern, Geschwister, Schägerinnen und Schwager, Neffen, Nichten etc.; Zusammenhalt, Liebe und Vertrauen; Geborgenheit und Fürsorge und Zusammenhalt und ganz viel Liebe; lachen, weinen, sich balgen, sich vertragen, voneinander zu lernen, aufeinander achtgeben; unterschiedliche Interessen, Wünsche, Meinungen; Mut zu Vertrauen, Kraft zu Verzeihen, Sinn zu Verstehen*); синтагматичних (*alle Menschen, die zusammengehören; das Zusammenleben verschiedener Generationen; was mit dem Beruf vereinbar sein muss; meine immer unterstützenden Eltern; der gemeinsame Besitz; gemeinsames Budget; der kleine Frieden; Patchwork als Herausforderung und eine super-Schulung; gemeinsam durch dick und dünn; am schönsten beim Picknick im Grünen; die ersten Kritzeleien; seine Werte weitergeben*); предикативних (*lässt mich jeden Tag überraschen; ist immer da; sich gegenseitig den Rücken stärken; über Grenzen gehen; die Welt entdecken; richtig herzlich lachen; gemeinsam kuscheln unter einer Daunendecke; am Sonntag in alten Fotos schwelgen; gut gelaunt in den Tag starten; Kinder am Matschen und Experimentieren; Tage und Nächte am Krankenhausbett verbringen und hoffen; mit Eigenheiten, Stärken und Schwächen angenommen werden; immer kleine Schwester haben; viel diskutiert und gestritten; um seinen Nachwuchs kümmern; das geht niemand an; kein Standesamt nur Kirche; Kinder willkommen aber nicht unbedingt; ich darf seine Bankkarte haben*); хронотопних (*wenn kleine Kinder gross werden; wenn oben die Oma und unten die Tante*

wohnt; wo man auch mal nicht perfekt, sondern müde, traurig und ungekämmt sein darf; wenn nach streiten immer alles gut ist; wo ich herkomme und da wo ich hingehe; solange die Liebe da ist; solange er mich will); цитатних (einer für alle und alle für einen; bis der Tod scheidet); порівняльних (wie eine grosse prallgefüllte Wundertüte; wie eine Schachtel Pralinen – man weiß nie, was man kriegt; je größer die Krise, desto mehr Zusammenhalt); позасистемні (Menge von Gerüchen, Tratsch und Klatsch);

2. прагматичних (емоційно-оцінних): асоціації-оцінки (імпліцитні, репрезентовані переважно атрибутивними синтагмами (позитивні – *kompletter Satz; die heile Welt; eine grosse Entdeckungsreise; Heimat, wo man sich niederlassen kann; wo jeder jeden zu schätzen weiss; wo man getragen wird; wo man sich gegenseitig stärkt; Anarchie mit Küssen; gelebte Liebe; Zeit zum Kuscheln; eine große Wundertüte; eine bunte Mischung; echtes Sinn; ein eingeschworenes Team; verklebte Küche; persönliches selbstgemachtes Glück; Weg zum Glück; Luft zum Atmen; alles nur nicht Standesamt*; негативні – *ewige Anstrengung; verrückte Welt; Scheißbande; die Seinen; Wäscheberge; ewiger Streit; ein Nichts*; енантіооцінні – *Wahnsinn mit Methode, immer dasselbe, nichts Neues*); експліцитні, виражені переважно якісними прикметниками (позитивні – *immer wieder neu und nie gleich; unglaublich; unkonventionell, unzertrennlich; lebenswert; lehrreich; lustig; faszinierend; schön; nie mehr alleine; situationselastisch*; негативні – *stressig; chancenlos; alltäglich, böse; wütend; ärgerlich; nervenaufreibend; schlafrraubend, nervös*; енантіооцінні – *egal welche, Hauptsache deine*; експресивні – *das schönste Abenteuer der Welt; die schönste Zeit des Lebens; unbeschreiblich schön; die grösste Herausforderung und Verantwortung unseres Lebens; total verrückte Dinge; das anstrengendste, geduldigste, schönste, lustigste, nervenaufreibendste, liebevollste Abenteuer; nerven bis zur Belastungsgrenze; die beste Schule fürs Leben*); емотивні асоціації, виражені іменниковими номінаціями, атрибутивними словосполученнями, предикативними конструкціями (почуття – *Zusammengehörigkeitsgefühl, Wohlgefühl, Geborgenheit, Verantwortung, Traum, Liebe, Schutz, Highlight, Heimweh, Herzenswunsch, Genuss, Donner und Blitz und ganz ganz viel Regenbogen, den Bauch voller Schmetterlinge haben, das Salz im Essen, Sprungbrett für den Lebensweg, bis man die Nase voll davon hat*; емоційні стани – *Chaos und Zufriedenheit, gemeinsam auf den Wellen des Lebens reiten, will gar keine haben, brauche nicht, tragisch, gerade am Überlegen*); інші ментальні структури, репрезентовані на мовному рівні ускладненими словосполученнями (*Kinderzimmerfußböden freiräumen und sich dafür einen Bulldozer wünschen; durch Kinderaugen auch die kleinen Dinge des Lebens wieder in den Mittelpunkt zu rücken; aus der Vergangenheit der Generationen zu lernen, sich gemeinsam in der Gegenwart zu unterstützen und sich dann zusammen auf die Zukunft der Kinder und Enkel zu freuen; wenn Momente des Ärgers schnell Momenten unbeschreiblicher Freude weichen müssen; kein Porsche, keine Villa, kein Managergehalt steht nachts an unserem Bett und sagt : Mama und Papa ich hab Euch lieb*).

Вважаємо, що представлені результати психолінгвістичного експерименту демонструють амбівалентний, нещільний характер асоціативного поля лексеми *die Familie* в наївно-буденному уявленні носія німецької етнокультури. Сформоване воно взаємно інтегрованими ядерно-периферійно структурованими підсистемами, представленими різними асоціативними напрямками.

У реакціях на запропоновані напрями асоціювання прослідковується певна стереотипність, представлена найбільш частотними асоціаціями. Стереотипи розуміємо як усталені ментально-мовні структури, готові сталі образи в свідомості мовця, стійкі фіксовані структури свідомості, узагальнені культурно-національні уявлення про щось типове, впорядковані, детерміновані культурою "картини світу", фрагменти концептуальної картини світу [1, с. 210-218; 2, с. 176-180; 5, с. 108-112; 7, с. 247]. Зосередившись на стереотипах немовних, виокремлюємо найбільш адекватний для нашого дослідження стереотип-уявлення (що ним вважається фіксована ментальна картинка як результат відображення в свідомості особистості "типового" фрагмента реального світу, визначеного через набір асоціацій та мовних форм їх вираження [2, с. 176-

180]), а саме стереотип-образ як еталон сім'ї в уяві сучасного німця, намагаємось експлікувати його через набір основних напрямів асоціювання, який має слово-стимул *die Familie*. Найбільш частотні асоціації розподіляємо за напрямками стереотипізації, отримуючи :

1. Архетипно-прототиповий образ сім'ї. Результати експерименту засвідчують найбільшу представленість асоціативного напрямку "почуття, які викликає сім'я" (456 реакцій), що свідчить, очевидно, про пріоритетність фактору чуттєвої сімейної близькості, вираженого в таких мовних стереотипах: *kleine Welt, in der sich der Mensch wohl, geschützt, authentisch fühlt* (36 реакцій), *die sich auf der Verantwortung/ Liebe/ Treue/ Unterstützung basiert* (30 реакцій), *die nie gleich ist* (19 реакцій), *unbedingt mit Kindern* (12 реакцій), *nicht unbedingt offiziell* (10 реакцій) (менш частотні реакції не наводимо), які експлікують архетипно-прототиповий образ сім'ї. Відповідно, одним із найвиразніших стереотипних є метафоризовані образи родини як *Familienhaus, Familienalbum, Generationen unter einem Dach, Kinderlachen, Mamas Märchen* та ін.

2. Емоційний образ-стереотип. Наступним за кількістю реакцій є емоційний образ (236 реакцій). У мовній свідомості німців образ сім'ї здебільшого асоціюється із почуттями *Treue* (19 реакцій), *Liebe* (12 реакцій), *Ehrlichkeit* (10 реакцій), *Akzeptanz* (10 реакцій), *Vertrauen* (9 реакцій), втілюючи як позитивний, так і негативний потенціал (*keine Freiheit* (10 реакцій), *Stress* (8 реакцій), *Gebundenheit* (6 реакцій), *will keine haben* (5 реакцій), *Gott sei dank nur am Wochenende* (2 реакції).

3. Функціональний стереотип. Образ родини як власне стереотип мислення супроводжує його функціональний стереотип, об'єднаний тематичними асоціаціями "призначення та функції сім'ї" (118 реакцій). У мовній свідомості німців існує більш-менш усталений асоціативний зв'язок "основна функція сім'ї – *Unterstützung / Hilfe* (28 реакцій), *Kindererziehung* (19 реакцій), *Alleniseinsgegenstand* (12 реакцій), *Haushalt* (10 реакцій).

4. Соціально-оцінний стереотип. Асоціативне поле лексеми *Familie* засвідчує існування в мовній свідомості німців стереотипу "Familie gehört zum positiven Image der Persönlichkeit" (38 реакцій), вираженого через асоціати *die muss man haben* (10 реакцій), *leider keine* (5 реакцій), *Wohlstand* (6 реакцій), *Sprungbrett für den Lebensweg* (3 реакції), *wohlhabend* (3 реакції). Попри позитивну оцінку фіксуємо й нечастотні негативно-оцінні асоціації *heutzutage ist unwichtig / verliert von Bedeutung* (5 реакцій), *wichtig sind persönliche Eigenschaften* (4 реакції), *den anderen ist es egal, ob du die hast* (3 реакції).

5. Складовий стереотип. Стереотипним є й уявлення про склад сім'ї, яке, однак, демонструє наявність паралельно існуючих стереотипів (традиційного (67 реакцій) та альтернативного (23 реакції)), утілених у лексемах та словосполученнях: *wir und Kinder* (16 реакцій), *ich und mein Freund/ Lebensgefährtin* (7 реакцій), *das ganze Team* (3 реакції), *Mama, Papa und ich* (7 реакцій), *unser Patchwork* (3 реакції), *die Meinigen und die Seinigen* (2 реакції).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, зберігаючись у різних формах, знання про сім'ю, що їх частково розкриває асоціативний експеримент, організовують складну когнітивну структуру, в якій поряд із епізодичними асоціатами співіснують і образи, представлені архетипом, прототипом та стереотипами – емоційно-оцінним та соціальним. Сім'я сприймається як група, заснована, насамперед, на чуттєвій близькості, що викликає, як правило, позитивні емоції, однак не позбавлена й негативних, існує як у традиційних, так і в альтернативних формах, має певне призначення та функції. Найменша кількість реакцій отримана на напрями асоціювання "наявність офіційного оформлення стосунків", "тривалість співіснування", "необхідність народження дітей" та "джерело утримання сім'ї", що свідчить, очевидно, про невизначеність респондента або найвищий ступінь приватності такої інформації. Перспективним у ракурсі досліджень представленого концепту вважаємо розгляд його метафоричної репрезентованості.

Література

1. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : [монографія] / В. Л. Іващенко. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
2. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология : [курс лекций] / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
3. Кубрякова Е. С. Концепт. Концептуализация / Е. С. Кубрякова // Краткий словарь когнитивных терминов ; [под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : МГУ, 1996. – С. 90–94.
4. Мартинек С. В. Концептуальная организация и семантическая структура имен существительных со значением "водный объект" в сознании носителя русского языка : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.02 "Русский язык" / Мартинек Светлана Вадимовна. – Л., 1998. – 201 с.
5. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика : учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2004. – 266 с.
6. Осовська І. Зовнішня структура концепту Familie як метаконцепту концептополя Familienbeziehungen / І. Осовська // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Германська філологія. – Чернівці : Рута. – 2012. – Вип. 630-631. – С. 253–263.
7. Селіванова О. О. Концептуалізація просторової орієнтації в українських фраземах / О. О. Селіванова // Мовознавство. – 2004. – № 1. – С. 17–25.
8. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Школа "Языки русской культуры", 1997. – 824 с.
9. Сусов И. П. Введение в языкознание : [учебник] / И. П. Сусов. – М. : АСТ : Восток-Запад, 2007. – 379 с.
10. Терехова Д. І. Психолінгвістичні особливості сприйняття семантики соматичної лексики в українській та російській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 "Загальне мовознавство" / Терехова Діана Іванівна. – К., 1997. – 18 с.
11. Ульянов Ю. Е. Лексическая семантика словесного стимула и структура ассоциативного поля (психолингвистическое исследование фрагментов лексики на материалах "Латышско-русского ассоциативного словаря") : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 "Теория языка" / Ю. Е. Ульянов. – Минск, 1989. – 200 с.

УДК 372.461:378

МОДЕЛЬ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА: МЕТОДИКА ОПИСУ

Палиця Г.С.

У статті схарактеризовано особливості педагогічного мовлення, потенційні можливості педагога як мовної особистості. Репрезентована структура моделі мовної особистості педагога та продуктивні аспекти і методи її дослідження, серед яких ретроспективний, проспективний і синхронний. Окремо розглянуто анкетування як ефективний метод опису "живого" мовлення педагога.

Ключові слова: педагогічне мовлення, мовна особистість педагога, ретроспективний, проспективний, синхронний аспекти, анкетування, "живе мовлення".

В статье охарактеризовано особенности педагогической речи, потенциальные возможности педагога как языковой личности. Репрезентирована структура модели языковой личности педагога и продуктивные аспекты и методы её исследования, таких как ретроспективный, проспективный и синхронный. Отдельно рассмотрено анкетирование как эффективный метод описания "живой" речи педагога.

Ключевые слова: педагогическая речь, языковая личность педагога, ретроспективный, проспективный и синхронный аспекты, анкетирование, "живая" речь.

The article deals with the peculiarities of pedagogical speech, potential abilities of a teacher as a language personality. The structure of a language personality model and productive aspects and methods of investigation have been represented. The following aspects have been represented: retrospective, prospective and synchronous. Questionnaire has been analyzed as an effective method of description of a "live" speech of a teacher.

Key words: pedagogical speech; language personality of a teacher; retrospective, prospective, synchronous aspects; questionnaire; live speech.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасному суспільстві педагог посідає ключову позицію, оскільки йому відведена важлива роль щодо формування молодого покоління, готового до викликів і випробувань, що диктує час. Це вимагає від нього обізнаності в усіх сучасних тенденціях і процесах, що активно діють у суспільстві. адже педагог стоїть на службі в держави, що є замовником освітніх послуг, тому своєю професійною діяльністю він повинен пропагувати її ідеї та цінності. Крім цього, будучи членом суспільства, педагог і сам піддається впливам останнього, воно формує його як особистість, визначає світогляд і поведінку.

Педагог реалізує завдання, що ставить перед ним суспільство, за допомогою різних засобів, серед яких найважливішим є мова. У педагогічному процесі вона виконує пізнавальну, естетичну та виховну функції, розкриваючи перед тим, хто навчається, красу думки, красу мислення як радість людського буття [9, с. 457], тому слово (мовлення) стає найважливішим (якщо не головним) інструментом діяльності вчителя, головним засобом реалізації всіх завдань власне методичного та дидактичного характеру [2, с. 77]. Саме спілкування набуло з розвитком інформаційних технологій різноманітних форм, вимагаючи від педагога володіння новими, ефективними тактиками та стратегіями, що відповідають вимогам часу. Ці фактори змусили лінгвістів по-новому інтерпретувати поняття "мовна

особистість педагога" (далі МО педагога), враховуючи вплив епохи, культури, суспільних умов на її формування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема МО, основи якої були закладені ще В. Виноградовим та розвинуті Ю. Карауловим, на сьогоднішній день отримала висвітлення з різних позицій, зокрема психолінгвістики (С. Сухих, М. Ляпон, К. Сєдов, Л. Лисиченко, Т. Скорбач, І. Павлова та ін.), з урахуванням комунікативної компетенції особистості (Т. Кочеткова, О. Сиротиніна, К. Сєдов та ін.), етнолінгвістики (Ю. Караулов, Т. Снітко, В. Маслова та ін.), соціолінгвістики (О. Бакумова, Г. Беспям'янова, Т. Космеда, Т. Нікітченко, А. Гафарова та ін.) тощо. У рамках соціолінгвістичного напрямку вивчення цієї проблеми, можливо, найбільш фрагментарно досліджена МО педагога, з іншого боку, на сьогодні практично цілком не розроблена методика її опису, саме тому частковому вирішенню цього питання присвячено дану наукову розвідку, в чому вбачаємо її **актуальність** і новизну.

Мета статті полягає в розкритті продуктивних аспектів і методів аналізу МО педагога.

Окреслена мета вимагає виконання таких **завдань**:

- 1) схарактеризувати навчально-виховний процес як специфічну сферу використання мови;
- 2) дати визначення понять "абстрактна МО педагога" і "конкретна МО педагога";
- 3) описати ретроспективний, проспективний і синхронний аспекти аналізу МО педагога та анкетування як ефективний метод дослідження "живого" мовлення.

Не викликає сумніву те, що вимоги до МО у різних сферах людської діяльності специфічні. Це зумовлене ключовими параметрами кожної окремої сфери. У навчально-виховному процесі мова слугує не лише засобом комунікації, каналом передачі інформації, але й засобом навчання та виховання: "без слова людина залишилася б дикуном серед найвитонченіших витворів мистецтва, серед машин, карт і т. ін., хоча б бачила на ділі застосування цих предметів, тому що важко вчити нічим прикладом навіть наукам, які потребують наочності, як передати без слів такі поняття, як наука, істина та ін.?" [7, с. 155]. Мабуть, саме тому дослідники завжди приділяли велике значення зазначеним проблемам і продовжують загострювати свою увагу на питаннях іміджу вчителя, зосереджуючись при цьому на його риторичності, на формуванні риторичної культури особистості в школі нового типу, формуванні риторичної культури особистості у сфері вищої школи, у процесі відродження національної школи красномовства тощо [8, 167]. Інформація, яку передає адресант, за допомогою найефективніших мовних засобів, повинна не тільки бути донесена до адресата, але й засвоєна ним. Вона повинна збагачувати його духовно, інтелектуально, що, без сумніву, вимагає наявності відповідних знань і умінь у педагога. Саме тому вчитель / викладач повинен досконало володіти не лише знаннями з конкретного предмета, але й мовою, за допомогою якої він передаватиме ці знання. Зазначена вимога в усі часи була однією з найголовніших [1, 52]. На думку Н. Голуб, мова "забезпечує стійку мотивацію, творчий характер, переконання і результативність навчально-виховного процесу" [3, с. 99], що надає їй нового – навчально-педагогічного – статусу, який визначається умовами та цілями навчально-виховного процесу, його специфікою та характеристиками учасників.

МО педагога характеризується набором типових психологічних і мовленнєвих рис, притаманних представникам цієї професії, а також індивідуальних рис, що роблять кожну МО педагога неповторною, хоча кожна вишукана МО є неповторною. Вичерпний аналіз МО педагога повинен відбуватися з огляду на певні критерії, до найважливіших із яких зараховуємо: 1) проміжок часу і територію проживання МО (хронотоп); 2) психологічний портрет досліджуваної МО; 3) суспільне тло, що здійснювало (-є) вплив на її формування; 4) характеристика властивих йому вербальних і невербальних засобів спілкування. Як бачимо, більшість компонентів, що лежать в основі МО педагога, відносяться до екстралінгвальних факторів, містяться за межами мови. Це засвідчує їх важливість у формуванні педагога як МО. Саме тому дослідження МО загалом базується на міждисциплінарному підході, з

урахуванням досягнень не лише мовознавства, але й психології, соціології, етнолінгвістики, педагогіки.

МО педагога може виражатися не лише через тексти, засоби, що використані в них, але й у конкретних мовленнєвих ситуаціях, тобто через "живе" мовлення. МО педагога можна розглядати як конкретне та абстрактне поняття, дослідження яких, вочевидь, різняться підходами та принципами аналізу. Абстрактна модель МО педагога – збірний образ, що характеризується сукупністю типових рис і ознак, властивих представнику цієї професії, відповідає найбільш поширеному уявленню про нього та репрезентує типове для своєї сфери діяльності мовлення.

Конкретна модель МО – це реальна особа, педагог, що характеризується конкретним хронотопом, з індивідуальним, неповторним "набором" психологічних рис і рівнем комунікативної компетенції. Опис кожної конкретної МО педагога відбувається в кожному разі індивідуально, але з подальшою проекцією результатів на "шаблон", що існує у свідомості людства стосовно представника цієї професії з метою виокремлення типових та індивідуальних, неповторних рис досліджуваної МО.

Наукова методологія та методи мовознавства, як відомо, обирають з огляду на предмет, об'єкт, мету та специфіку використання конкретного дослідницького матеріалу. Жодне явище природи і суспільства, зокрема й мова (мовлення), не може одночасно існувати і функціонувати у трьох хронологічно розмежованих планах – минулому, сучасному і майбутньому, тому сучасна лінгвістична методологія, спроектована на вивчення функційного розвитку окремих мов з урахуванням їх прагматики, повинна базуватися на ретроспективному, синхронному, порівняльному і проспективному аспектах. Саме така єдність підходів забезпечує всебічність, комплексність, багатогранність і послідовність дослідження [6, 31].

Ретроспективний аналіз використовується для характеристики МО, професійна мовленнєва діяльність якої відноситься до минулого, близького чи далекого. Ретроспекція як методологічна основа дослідження опрацьована Т. Космедою у проекції на "живе" мовлення Івана Франка. В її основу дослідника ставить факти, "щаслива зустріч" з якими в автора монографії "Комунікативна компетенція Івана Франка" відбулася тричі: по-перше, з виданням, праці, де досить повно (з урахуванням попередніх збірників) репрезентовано спогади про письменника широкого кола громадських і культурних діячів, спогади рідних, близьких, приятелів, добрих знайомих і учнів, спроектовані як на вербальну, так і на невербальну комунікативну поведінку письменника; по-друге, з фактологічним матеріалом (документами, власними спогадами письменника тощо); по-третє, з теоретичними дослідженнями щодо мови творів письменника [6]. Ретроспекція як метод аналізу МО, можливо, найбільш піддається "ризикам", оскільки, базуючись на фактах, що не завжди підлягають перевірці, може з'явитися суб'єктивне сприйняття матеріалу, його суб'єктивна інтерпретація. Для дослідника важливо відмежувати об'єктивну інформацію від суб'єктивної, правильно, без упередженості чи, навпаки, прихильності, інтерпретувати той чи той факт з метою отримання адекватного опису МО.

Проспективний аналіз, на відміну від ретроспективного, має на меті прогнозування мовленнєвої поведінки майбутнього педагога. Особливість його полягає в тому, що він здійснює синхронний зріз мовлення особистості з метою проекції на майбутню професійну діяльність. У цьому ракурсі предметом дослідження може стати мовлення студента на заняттях з методики викладання предмету, що лежить в основі його майбутньої кваліфікації, чи практиканта під час педагогічної практики, що дає можливість виявити не лише рівень володіння навчальним матеріалом, але й рівень його комунікативної компетенції, психологічний портрет, характер, тому врахування всіх цих складових корисне для корекції (якщо в цьому є потреба) певних аспектів, що складають мовленнєвий і психологічний портрет майбутнього педагога. Оцінка МО майбутнього педагога, безумовно, повинна бути обов'язковою складовою в підборі кадрів як у середні, так і вищі навчальні заклади з метою визначення їхньої професійної придатності.

На сьогоднішній день такий підхід не опрацьований взагалі, тому може стати об'єктом майбутніх наукових пошуків у галузі проспективної лінгвістичної персонології з метою його подальшого впровадження в повсякденну практику.

Синхронний аналіз "живого" мовлення сучасників відрізняється від усіх інших тим, що враховує вплив соціальних чинників на функціонування мови, більше уваги приділяє свідомому впливу суспільства на мову. "Живе" мовлення людини..., як і кожне мовне явище, вимагає інтерпретації, а тому однією з найважливіших проблем мовознавства є проблема методології та методів дослідження такого явища [6, с. 32]. Синхронний аналіз, як і проспективний, має перевагу в тому, що спостерігати за МО можна безпосередньо, тому він може бути кваліфікований як найбільш об'єктивний, оскільки дає змогу найточніше схарактеризувати особистість педагога-сучасника.

Ефективним методом ретроспективного, а особливо синхронного і перспективного, аналізів МО є анкетування. Для ретроспективного дослідження воно має сенс у разі характеристики МО, що відноситься до недалекого минулого за умови наявності адресатів, на яких була спрямована її професійна мовленнєва діяльність. У цьому ракурсі дослідження розгляду підлягає мовлення, що вже склалося й було апробоване в професійній діяльності МО в певний проміжок часу, що відноситься до минулого. Саме цим відрізняється анкетування в ретроспективному аналізі від синхронного та проспективного аналізу МО, де предметом дослідження стає, відповідно, "живе" мовлення педагога-сучасника чи майбутнього педагога. Метою анкетування при проспективному аналізі є прогнозування мовленнєвої поведінки майбутнього педагога у тій чи тій педагогічній ситуації, вдосконалення та корекція певних аспектів МО.

Висновки. Педагог – дзеркало суспільства, представник певної епохи та певної культури, що здійснюють свій відбиток на його становленні та розвитку, а відтак, – і на професійній діяльності. Оскільки ці чинники передбачають різний матеріал дослідження, то він повинен підлягати аналізу за допомогою різних аспектів, серед яких найбільш продуктивними є ретроспективний, проспективний і синхронний аналізи. Ефективним методом аналізу "живого" мовлення як з огляду на ретроспекцію, так і на проспекцію, як діахронічного, так і синхронного дослідження МО, є анкетування.

Подальші перспективи дослідження. Проблема МО педагога може бути доповнена цінним матеріалом за рахунок вивчення досвіду передових українських і зарубіжних педагогів сучасності.

Література

1. Вдович С. Красномовство викладача – передумова успіху його діяльності / С. Вдович // Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки: [збірник наукових праць за матеріалами наукового семінару / за ред. Т. А. Космеда]. – Львів : ПАІС, 2007. – С.51–61.
2. Голуб Н. Б. Самостійна робота студентів з риторики: [навчально-методичний посібник] / Н. Б. Голуб. – Черкаси : Брама Україна, 2008. – 232 с.
3. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі : [монографія] / Ніна Борисівна Голуб. – Черкаси : Брама, 2008. – 400 с.
4. Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри / Тетяна Космеда. — Львів : ПАІС, 2006. – 328 с.
5. Космеда Т. Ретроспекція як методологічна основа дослідження "живого" мовлення Івана Франка // Мовознавство. – № 6. – 2008а. – С. 28–33.
6. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К. : СИЭНТО, 1993. – 192 с.
7. Сагач Г. М. Риторика: [навчальний посібник для студентів середніх і вищих навчальних закладів], вид. 2-е, переробл. і доповн. / Г. М. Сагач. – К. : Ін. Юре, 2000. – С.165–209.
8. Сухомлинський В.Ю. Вибрані твори у 5 т. / Василь Олександрович Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т.1. – 654 с.

УДК 811.111'42

РЕАЛІЗАЦІЯ ФАТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ У СИСТЕМІ ЧАТ КОМУНІКАЦІЇ

Поваляєва Г. С.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглядаються особливості реалізації фатичної функції у мовленні користувачів Інтернет-чатів на фазах встановлення, підтримки та розмикання контактів.

Ключові слова: фатична функція, інтернет чати, віртуальна комунікація.

В статье рассматриваются особенности реализации фатической функции в речи пользователей Интернет-чатов на фазах инициализации, поддержки и прекращения контактов.

Ключевые слова: фатическая функция, интернет чаты, виртуальная коммуникация.

The article deals with the distinctive features of phatic function realization in the speech of Internet chat users in the initial, maintenance and final stages.

Key words: phatic function, internet chat, virtual communication.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Звернення в наші дні до феномену фатичної Інтернет-комунікації викликане збільшеним інтересом до когнітивних і прагматичних аспектів мовленнєвої інтеракції. Незважаючи на те, що фатичній комунікації були присвячені численні дослідження М. Д. Арутюнової, Т. Г. Винокура, В. В. Дементьєвої, Є.В. Ключова, А. Мартіне, Т. Д. Чхетіані, Т. В. Шмельової, Дж. Каспера, Б. Малиновського, В. Г. Гак, Г. Г. Почепцова, актуальним є вивчення функціонування фатичних засобів у віртуальній комунікації на матеріалі іспаномовного чату як особливого комунікативного жанру.

Об'єктом даної статті є фатичні висловлювання в комунікативних актах Інтернет-чатів.

Предмет дослідження – прагматичні особливості реалізації фатичної функції у мовленні користувачів іспанських чатів.

Мета полягає у вивченні фатичної функції у віртуальній комунікації користувачів іспанських Інтернет-чатів.

Матеріалом для дослідження представлені тексти іспанських чатів, з полілогу яких нами були виділені діалогічні єдності, що складаються з спонтанних, непідготовлених висловлювань Інтернет-комунікантів.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше на матеріалі жанру чату були досліджені функції мови та їх відображення в мові чатів як сфери використання іспанської мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Віртуальна комунікація Інтернет-чатів розгортається в ізолюваному від зовнішнього світу просторі і справляє враження вільного, безцільного спілкування, в якому обмін репліками здійснюється для підтримки контакту. Користувачі мережі активно шукають реципієнта для продовження "бесіди", щоб задовольнити свою потребу в спілкуванні. Подібна комунікація стає фатичною і використовується з метою підтримки самого процесу спілкування, в результаті якого народжується електронний текст [7, с. 23].

У нашій статті основна увага приділяється готовності і вмінню партнерів по комунікації співпрацювати, створювати невимушену атмосферу взаємного задоволення спілкуванням,

психологічної комфортності. Саме такі навички комунікантів найбільш потрібні для успішної взаємодії в чаті, який на сьогоднішній день виступає прототиповим зразком фатичного спілкування.

Початок філософського пояснення терміна "фатика" впроваджений Людвигом Вітгенштейном, який запропонував теорію "мовних ігор". В його книзі "Філософські дослідження" вчений описує мову як систему конвенційних правил, в яких бере участь мовець. Пояснення правил використання мовних одиниць та відхилення суперечностей й складає завдання філософії. З того часу багато вчених (Т. Г. Вінокур, Б. Малиновський, Г. Г. Почепцов) зробили свій внесок у наукову розробку категорії фатика, але пріоритет все ж таки надається Дж. Остину, який прочитав у 1955 році в Гарвардському університеті цикл лекцій під назвою "Як за допомогою слів робити речі" ("How to do things with words"). Російською мовою ця книга, складена учнем Дж. Остина Сергієм, яка вийшла під назвою "Слово як дія". Остин розглядає фатичний акт, як не акт взаємодії, а лише "вимовлення певних вокабул, або слів" [3, с. 34].

Слід зазначити, що розуміння спрямованості фатичного спілкування в сучасному мовознавстві неоднозначне. Для одних вчених фатична функція має за мету встановлення контакту. Інші – стверджують, що сутність фатичної функції полягає у встановленні і підтримці контакту. Більш прийнятне для нас представляється розуміння фатичного спілкування Р. О. Якобсона, Г. Г. Почепцова, І. Н. Горелова, К. Ф. Седова, як засобу організації інтеракції, тобто використання в процесі комунікації мовних засобів для початку, підтримки та припинення контакту [6, с. 35].

Б. Малиновський вводить поняття "фатичне спілкування", визначаючи його як такий різновид мови, який відображає закладене в самій природі людини прагнення до створення "уз спільності" між людьми і часто виглядає як простий обмін словами.

Р. Якобсон, спираючись на термін Малиновського "фатична функція", виділяє "повідомлення, які призначаються для того, щоб встановити, а потім або продовжити, або перервати спілкування, тобто перевірити чи працює канал зв'язку, а також для того, щоб привернути увагу співрозмовника і утримати його в разі потреби" [4, с. 37–38].

Що стосується фатичної функції саме у віртуальному спілкуванні, то ми поділяємо точку зору Л. Ф. Компанцевої, яка стверджує, що інтернет-комунікація – "це особливе місце реалізації мови, що ніколи раніше не існувала" і тим самим особливо цікава для лінгвістів [7, с. 67]. Одним з основних кодів чат-комунікації, що визначають її специфіку, може бути названий код невимушеного, поверхневого спілкування заради спілкування, в якому домінує фатична функція мови. Чат-комунікація, що розвиває поверхневий стиль спілкування заради задоволення і з метою розслаблення, уподібнюється таким формам легкого проведення часу, як "cocktail party", вечірка в кафе. На думку Г. Райнгольда, "вхід в on-line служби або чат кімнати нагадує візит в бар, в кафе, для того щоб подивитися, хто там сидить, щоб зрозуміти, чи хочете ви там залишитися". С. Геррінга звернула увагу на дещо інший аспект "cocktail party", що дозволяє уподібнити цю практику до чат-спілкування. В обох ситуаціях має місце хаотичний обмін репліками, в якому бере участь велика кількість людей, які зачіпають різні, не пов'язані одна з одною теми; кожен прагне звернути на себе увагу, іноді ігноруючи запитання [8, с. 18].

Комунікація в Інтернет-чаті здійснюється за тією ж схемою, що і звичайна комунікація: адресант (відправник повідомлення) вступає в мовленнєвий контакт (взаємодія) з адресатом (одержувач повідомлення) за допомогою коду (мови) [1, с. 54]. Як "мовець", так і "слухач" підтримують мовленнєвий контакт, виходячи з так званих гедоністичних мотивів. О. С. Іссерс пояснює суть гедоністичної концепції таким чином: "всяка діяльність підпорядковується максимізації позитивних і мінімізації негативних результатів" [7, с. 31]. Вважаємо, що мовна комунікація як вид людської діяльності безумовно підпорядковується цьому мотиваційному принципу. Підтвердження тому знаходимо в публікаціях І. Біскуб, яка стверджує, що "людині подобається говорити. Цей факт доведений не тільки психологами, психіатрами, а й лінгвістами"

[2, с. 6]. Функція мови, яка забезпечує реалізацію такої комунікативної установки, називається фатичною.

Фатичні засоби в мові користувачів комп'ютерної мережею протягом усього мовного спілкування функціонують на стадіях: а) встановлення, б) підтримання та в) розмикання мовленнєвого контакту. Основне призначення фатичних засобів – встановити, продовжити або перервати основну комунікацію, перевірити, чи працює канал зв'язку, привернути увагу співрозмовника. Відсутність однієї з фаз спілкування може призвести до прагматично неповноцінного повідомлення як в аспекті прийняття (можлива часткова або повна втрата адресатом змісту повідомлення), так і в соціальному аспекті, тобто може свідчити про деяке напруження у взаємостосунках комунікантів [5, с. 66].

а) Встановлення мовленнєвого контакту, або ініціююча фаза діалогу є визначальним в успішності процесу комунікації. Ініціююча фаза є своєрідним індексатором рівня володіння комунікантами формами мовленнєвого етикету. Апарат мовленнєвих одиниць є найбільш стандартизованим, багатим на шаблони і кліше [8, с. 89].

Серед засобів початку діалогічного тексту виділяється ряд специфічних типів ініціальних реплік:

- 1) звернення: *amigos mios, oye muchacho*;
- 2) вітання: *¡buenas días¡, ¡hola!, ¡qué tal!*;
- 3) ініціальні спонукання : *escucha, mira, háblame*;
- 4) самопредставлення : *soy Carlos , me llamo Clara*;
- 5) вираження ввічливості : *pido perdón , discúlpame*.

Для багатьох користувачів комп'ютерною мережею не має значення той факт, ким є їх співрозмовник. Отже, на мовному рівні це пов'язано з компіляцією форм вітання і вживанням клішованої ініціальної репліки – *¡Hola a todos!* Поряд з даною реплікою з тією ж прагматичною функцією вживаються: *¡Hola gente! ¡Hola amigos! ¡Hola a todo el mundo!*

Характер мовної поведінки користувача залежить від того, як часто він спілкується в чаті, наскільки добре знайомий з іншими користувачами і може ідентифікувати їх по нікам. Так, користувач, для якого спілкування в чаті є звичним, як правило, націлений на продовження комунікації зі знайомими чартерами. Для мови таких користувачів характерно вживання реплік питання-привітання. Питання-привітання належить до контактовстановлюючих засобів мови і є універсальним компонентом будь-якого комунікативного акту, інтродукцією до подальшої розмови [8; с. 95]: *¿Hay conocidos aquí? ¿Hay alguien vivo? ¿Qué hay de nuevo?*

Залежно від інтенціональної спрямованості спілкування в якості ініціальних використовуються різні групи реплік. Так, нами виділяються типи ініціальних мовних засобів, які визначають напрямок розвитку комунікативної ситуації:

1. Репліки з прагматичною функцією – знайти комунікативного партнера за тендерними і (або) віковими ознаками, наприклад:

X : *muchachas ¿quién quiere comunicar?*

X : *¡chis, chicos de edad 18!*

X : *Hola, soy un ladrón, y estoy aquí para robar tu corazón.*

2. Репліки з прагматичною функцією – знайти комунікативного партнера за територіальними ознаками ("пошук земляка"), наприклад:

X : *¿Madrid dónde estás?*

X : *¿hay alguien de Barcelona?*

X : *¿alguna valenciana?*

3. Репліки з прагматичною функцією – знайти комунікативного партнера за певними зовнішніми або внутрішніми характеристиками, наприклад:

X : *¡busco a las chicas bonitas y tiendas!*

X : *estoy buscando a los chicos inteligentes.*

4. Репліки з прагматичною функцією – знайти комунікативного партнера для обговорення конкретних тем, наприклад:

X: gente, ¿quién va a comunicar de fútbol?

X: Me gusta tocar al guitarra, ¿puedo enseñaros?

5. Репліки с прагматичною функцією – ініціювати розмову у приваті, тобто режимі, що дозволяє приховати повідомлення від інших користувачів, наприклад:

X: abrid me un privado, por favor.

X: ¿estoy cachondo alguna chica??priva2

Таким чином, будь-яка мовленнєва взаємодія передбачає стадію встановлення мовленнєвого контакту між комунікантами та ініціальні засоби, що використовуються на цій фазі здебільше стереотипні формули, шаблони та кліше.

б) У певних умовах чат-комунікації стає необхідним вживання реплік з метою підтримки контакту. Мовленнєва реалізація контактозберігаючих засобів фатичного спілкування багато в чому визначається особливостями того комунікативного середовища, в якому розгортається обмін репліками [1; с. 58].

Перш за все, відзначимо, що у мовній ситуації спілкування в системі чату комунікативні партнери знаходяться в умовах поліфонії: друкований текст являє собою полілог, який членується на кілька діалогів в залежності від кількості користувачів мережі. Незважаючи на технічні можливості системи і чітку структурованість діалогічних реплік, в чаті нерідко трапляються комунікативні збої – порушується узгодженість реплік, користувачі втрачають зв'язок один з одним. Для усунення розриву комунікативного ланцюга використовуються ті чи інші засоби налагодження контакту [7; с. 63]. Наприклад: *¿Estás bien? no pasa nada ?????* ☺((((((respóndeme, estás aquí?

На відміну від безпосереднього спілкування комунікативний акт у віртуальному середовищі дозволяє чаттеру на певний час покинути мережу, при цьому всі відправлені та отримані повідомлення зберігаються у пам'яті комп'ютера. Такий тимчасовий вихід із комунікації супроводжується, як правило, репліками, за допомогою яких користувач намагається зберегти контакт зі своїм комунікативним партнером. Наприклад:

X: espérame, regreso en seguida.

X: Voy para fumar 1 minuto.

До фатичних засобів електронної комунікації можна віднести репліки – повідомлення про повернення у віртуальний світ з метою продовження спілкування. Наприклад: *estoy aquí de nuevo.*

Контактозберігаючу роль у процесі комп'ютерного спілкування грають мовні засоби з такими приватними установками:

1) підтвердити розуміння, знання, точність спогадів, тобто обізнаність, компетентність у предметі розмови:

X: te comprendo...

X: Francamente, no me sorprende en absoluto...

2) співпереживати емоційно:

X: qué triste, lo siento mucho...

X: ¡Qué lástima!

3) активізувати мовні контакти з іншими користувачами:

X: me siento solo.

X: me aburroooooooooooooooooooooooooooooooooooooo.

4) висловити згоду, схвалення:

X: Sin duda, él es el mejor candidato para tú.

5) змінити тему бесіди, ухилитися від відповіді:

X: NO contestaré mas privados... gracias espero ke lo comprendáis.

Контактозберігаючі засоби не відрізняються стереотипністю використання, навпаки – вони різноманітні за своїм мовним оформленням. Виняток становить набір статусів у системі чату (*como, salgo, no moleste* та ін.), які користувачі можуть встановити.

Таким чином, за нашими спостереженнями, більшість користувачів чату, вступаючи в Інтернет-комунікацію, прагнуть до збереження і підтримки контактів з комунікативними партнерами, уникають протиріч і мовленнєвих конфліктів, націлені на розширення кола співрозмовників. У зв'язку з цим контактозберігаючі засоби фатичного спілкування різноманітні за мовним оформленням та прагматичними функціями, визнаються нами одними з найбільш активно вживаних одиниць спілкування в чаті.

в) Етап розмикання мовленнєвого контакту значною мірою є ритуалом, в якому певний набір етикетно закріплених елементів оновлює ситуацію прощання. Ситуації припинення мовного контакту в природному і віртуальному спілкуванні багато в чому збігаються: 1) розставання; 2) невдоволення партнером по комунікації і в зв'язку з цим переривання контакту; 3) закінчення бесіди, розмови; 4) пізній час; 5) технічні причини (відключення електрики, виявлення вірусу в комп'ютері) та інші.

Серед стратегій позитивної ввічливості в ситуації прощання найбільш вживаними є такі: *nos vemos, adiós, hasta mañana, hasta luego, beso* тощо. Стратегії позитивної ввічливості слугують для встановлення спільності інтересів комунікантів, підкреслюють кооперативний характер, зміцнюють взаємодію та у цілому виступають як засіб свідомого стимулювання спілкування [5; с. 67-68].

Серед стратегій негативної ввічливості відзначаємо такі: *hasta la vista, baby* (з відповідної тональністю іронії); *hablamos tarde* і т.п.

У віртуальному спілкуванні формули припинення контакту можуть бути як аналогічні формули природної мови, так і відрізнятися від них: використанням графічних зображень (zzzzzz – добраніч).

Об'єктивними причинами виходу користувача з інтернету і відповідного завершення комунікативного акту є технічні умови функціонування електронної системи (відсутність достатньої кількості коштів на балансі, закритий порт, технічні неполадки і т.д.). Наприклад: *maaaaaaan echao [del chat]!!!, ups me caí*.

У ролі завершальних фактичних одиниць функціонують етикетно закріплені за цим етапом формули, які здійснюють широкий спектр регулятивних дій організаційного порядку: завершальні мовні одиниці трактуються як формальні канонізовані показники закінчення повідомлення. З одного боку, вони інформують співрозмовника про завершення інтеракції, з іншого боку, за допомогою формул прощання співрозмовники створюють платформу для майбутніх інтеракцій [8, с. 100].

Завершальним компонентом структури контакторозмикаючої фази спілкування є інтерактивний блок, який знаходить свою реалізацію у формулах прощання: ¡*Hasta pronto!* ¡*Adiós! Gracias para atención* (означає тимчасову межу розлуки); ¡*Basta!* ¡*Fin! Cállate, no quiero oírte* (семантизує прощання назавжди); *hasta mañana, hasta lunes* (є точним конкретизаторами терміну розлуки); *buenas noches* (вживається як прощальна репліка у пізній час, увечері та перед тим, як лягають спати).

Таким чином, на завершальному етапі розмикання мовленнєвого контакту відбувається обмін стереотипними формулами прощання. Основним завданням цього етапу спілкування є чітка фіксація будь-яких змін в індивідуально-особистісних та соціальних стосунках, які пов'язують партнерів зі спілкування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Інтернет-чат – це не тільки акт обміну інформацією, але й спілкування заради спілкування, самовираження і процес заради процесу. Структура і рамки Інтернет-діалогу припускають вживання реплік, за допомогою яких діалогічне спілкування відкривається, закривається або координується. Певна частина засобів

вираження початку, кінця і загального змісту процесу мовної взаємодії приходить саме на фатичні мовні засоби. Їх пряме призначення – служити певними організуючими ланками мовленнєвого ланцюга. При цьому функції фатичних одиниць зводяться до встановлення контакту (ініціальні), до його підтримки в процесі комунікації, а при необхідності й припинення мовної взаємодії (фінальні).

Існування розглянутих фатичних мовних засобів складають своєрідний механізм, лише за допомогою якого може відбуватися ефективна комунікація. Знання функцій фатичного спілкування та вміння ними користуватися являє собою один з важливих аспектів в інтеракції і формує комунікативну компетенцію мовця та слухача, що полегшує мовленнєву взаємодію та усуває комунікативні невдачі. Важливим, на наш погляд, є подальший ґрунтовний аналіз фатичних засобів у межах окремих мовленнєвих жанрів, визначення характерних конструкцій та розмежування їхнього функціонування згідно правил мовленнєвого етикету.

Література

1. Азнабаева Л. А. Коммуникативно-прагматические функции фатических высказываний / Лилия Анатольевна Азнабаева // Филологические науки. – М., 1992. – № 5–6. – С. 54–60.
2. Винокур Т. Г. Информативная и фатическая речь как обнаружение разных коммуникативных намерений говорящего и слушающего / Т. Г. Винокур // Русский язык в его функционировании : коммуникативно-прагматический аспект. – М., 1993. – С. 5–29.
3. Витгенштейн Л. Философские исследования / Л. Витгенштейн // Избр. философские работы. – М., 1994. – Ч. 1. – С. 34–42.
4. Дементьев В. В. Фатические и информативные коммуникативные замыслы и коммуникативные интенции: проблемы коммуникативной компетенции и типология речевых жанров / В. В. Дементьев // Жанры речи : Сборник науч. ст. – Саратов : Изд-во ГосУНЦ "Колледж", 1997. – Вып. 1.
5. Косенко Ю. В. Реалізація мовленнєвого етикету в англомовному художньому діалогічному дискурсі прощання / Ю. В. Косенко // Лінгвістичні та методологічні проблеми навчання мови як іноземної. – Полтава : АСМІ, 2006. – С. 65–68.
6. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – К. : "Ваклер", 2001. – 656 с.
7. Реконвальд Н. В. Англomовний чат як різновид комп'ютерно-опосередкованої комунікації (прагмалінгвістичне дослідження) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Наталія Валеріївна Реконвальд. – Одеса, 2008. – 20 с.
8. Самойленко Л. В. Фатические средства в речи пользователей компьютерной сетью (на материале жанра чата) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / Лариса Викторовна Самойленко. – Астрахань, 2010. – 20 с.

УДК 811.111'27:155.940

ОСОБЛИВОСТІ СТРАТЕГІЙ МОВЛЕННЄВОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК

Приходько Г. І.

Запорізький національний університет

Статтю присвячено розгляду гендерних відмінностей стратегій комунікації чоловіків та жінок. Особливу увагу приділено лексичним і стилістичним особливостям мови чоловіків та жінок.

Ключові слова: гендер, комунікативні стратегії, мовленнєва поведінка, стереотип.

Статья посвящена рассмотрению гендерных различий стратегий коммуникации мужчин и женщин. Особое внимание уделено лексическим и стилистическим особенностям речи мужчин и женщин.

Ключевые слова: гендер, коммуникативные стратегии, речевое поведение, стереотип.

The article is devoted to the consideration of gender differences in communication strategies for men and women. Particular attention is paid to the lexical and stylistic features of the language of men and women.

Key words: gender, communication strategies, speech behaviour stereotype.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Гендер являє собою великий комплекс соціальних та психологічних процесів, а також культурних установок, породжених суспільством і які впливають на поведінку національної мовної особистості. Гендер конструюється через певну систему соціалізації, що виконує класифікуючу роль у побудові світу. У гендері відбувається складне переплетення культурних, психологічних і соціальних аспектів. Він є компонентом індивідуальної і колективної свідомості, виявляється в стереотипних уявленнях про мужність і жіночності, в мовленнєвій поведінці і фіксується в мові.

Поряд із загальновідомими відмінностями між чоловіками і жінками, як, наприклад, відмінності в одязі, русі, голосі тощо, все частіше називають відмінності у використанні мовних засобів. Хоча обом статям надана однакова мова, використовується вона різним чином. До недавнього часу лінгвісти, вивчаючи особливості чоловічої і жіночої мовленнєвої поведінки, не приділяли особливої уваги аналізу культурної складової поняття "гендер", обмежуючись лише психологічними і соціальними аспектами. Мовленнєва поведінка гендерів будується на базі історично сформованих стереотипів, зафіксованих у мові. Існування розбіжностей було характерно ще для мов первісного суспільства. Н.Б. Мечковська пише, що чоловічі і жіночі мови розрізнялися, насамперед, словником [4, с. 145]. Мисливську або будівельну лексику, наприклад, знали чоловіки, а лексику домоводства – жінки.

Мета запропонованої статті полягає у виявленні основних відмінностей у мовленнєвій поведінці чоловіків і жінок. Так як чоловік і жінка є представниками різних соціальних груп і виконують у зв'язку з цим різні соціальні ролі, то суспільство чекає від них певних моделей мовної поведінки. Стиль виховання, згідно з очікуваннями суспільства, вимагає від мовної особистості й відповідної мовної поведінки. Можна припустити, що відмінності в комунікативних стратегіях сягають корінням в глибоке дитинство: починаючи з раннього віку, створюються різні світи, в яких живуть дорослі чоловіки й жінки. Тому не дивно, що жінки і чоловіки, які прагнуть до гармонії у своїх відносинах, часто виявляють, що їхні партнери не розуміють їх і навіть критикують.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чоловіки і жінки в рамках однієї культури є представниками різних субкультур, що тягне за собою виникнення комунікативних промахів. На думку А. Вежбицької, вони по-різному бачать і сприймають навколишній світ через відмінності в їх мовній поведінці. Відмінності способів мовної поведінки глибокі й утворюють систему, що відображає різні цінності [1, с. 159]. Так, Е. Сепір і Б. Уорф встановили, що мова, мислення і сприйняття тісно взаємопов'язані. Яким чином це відбувається? Ряд дослідників, таких як Дж. Лакофф, З. Тремело-Плетц, К. Оперман, вважають, що це результат виховання хлопчиків і дівчаток, заснованого на очікуваннях суспільства щодо чоловіків і жінок. Мовна соціалізація дитини починається з раннього віку. Далі, у віці від п'яти до п'ятнадцяти років, спілкуючись в основному з однолітками своєї статі, діти набувають навички мовної поведінки, копіюючи при цьому дорослих відповідної статі. Придбання "специфічної культури" забезпечується саме за рахунок гомогенності групи, в якій спілкується дитина. В результаті один і той же мовленнєвий акт має для хлопчиків і дівчатка різне значення. Хлопчики отримують схвалення за свій натиск, силу, дівчинки ж – за ніжність, слабкість, охайність, старанність.

Набуті або закладені в дитинстві зразки мовної і мовленнєвої поведінки визначають їх подальшу реалізацію. Як часто можна чути в мовах культур вирази, типу *"не ний"*, *"дай здачі"* (укр. мова) *"not whine"*, *"fight back"* (англ. мова). та інші, які батьки кажуть у певній ситуації своєму синові. Але "відхилення від поведінкових норм" тягне образливі *"дівчисько"*, *"мазуха, пестуха"*. В якості недооцінки віку, гідності молодого людини або в якійсь мірі образи в українській мові використовується усмішливий вираз *"молоко ще на губах не висохло"*. Тому, задаючись метою відповідати очікуванням оточуючих і соціуму, в період дорослішання хлопчики проходять стадію грубої, нечемної мовленнєвої поведінки, в той час як серед дівчаток така поведінка засуджується.

Дівчаток навчають спеціальним лінгвістичним правилам, засвоєння яких повинно тримати їх в існуючих рамках "жіночої мови", що дозволяє їм приймати рішення щодо дрібних, незначних проблем, орієнтуватися на групу (team), вносити пропозиції у питальній формі. Засвоєння особливого мовленнєвого стилю послужить пізніше, виправданням для інших, щоб тримати її в принизливому положенні і не сприймати серйозно.

Дослідники встановили, що у чоловіків і жінок різні і стратегії поведінки, і стратегії мовленнєвої комунікації. У результаті досліджень вченими було виявлено низку особливостей в мовленнєвій стратегії чоловіків і жінок на рівні лексики, граматики, стилістики, фонетики. Чоловічий тип комунікації – це менш гнучка, але більш динамічна і менш орієнтована на співрозмовника комунікація, для чоловіків характерний прямий мовленнєвий стиль; жіночий тип орієнтований на співрозмовника, на діалог, на підпорядковану роль у спілкуванні. Найбільш розповсюджений тип комунікації у чоловіків – бесіда-інформація, у жінок – приватна бесіда, орієнтована на встановлення контакту і довірчих відносин з співрозмовником. Причину такого стилю вбачають у щоденній звичці чоловіків говорити так в процесі трудової діяльності, діловому спілкуванні і переносити цей тон на особисте життя.

Як показують спостереження В.А. Маслової та інших дослідників [2; 3], в лексичному плані чоловіки більш сприйнятливі до нового в мові, в їх мовленні більше неологізмів і термінів. Жіноча мова набагато емоційніша, емпатична, тобто, чутлива по відношенню до партнера. Це виражається в більш частому вживанні вигуків, метафор, порівнянь, епітетів, образних слів, зменшувально-пестливих форм і евфемізмів. У жінки більш ввічливий характер реплік, вона більш схильна до висловлення вимог, *"що мають вигляд прохань"*. Н.Б. Мечковська наступним чином описує стратегії жіночої та чоловічої комунікації: "Жіноча мова більш консервативна (невипадково діалектологи прагнуть спостерігати саме мову жінок, особливо, вивчаючи синтаксис). У словнику жінок більше емоційно-оцінних слів, насамперед зменшувально-пестливих, більше евфемізмів; в їх мові частіше звучать слова з м'якими приголосними; для жіночої фонетики характерна більш виразна участь губ. У стилістичному плані чоловіча мова більше книжкова, ніж жіноча, складніша з точки зору синтаксису і більш насичена інтелектуально (проте не емоційно) [4, с. 145 – 146].

Відзначаються відмінності і в плані граматичних феноменів. Жінка у своїй промові частіше використовує пасивний стан, а чоловік – активний. Це пояснюється більш активною життєвою позицією чоловіків. Так, жінки частіше використовують модифікатори невпевненості, твердження часто залишаються не уточненими. Особливо яскраво виявляються у вимогах і закликах відмінності в мовленнєвій поведінці з виразом свого "Я". Жінки обережніші в пропозиціях, твердженнях, вимогах, чоловіки ж ствердні, навіть якщо їх твердження невірні. Для чоловіків характерно інтерпретувати мову співрозмовника, особливо, якщо співрозмовник – жінка. Чоловікам більш властиво частіше дискутувати і оскаржувати думку співрозмовника. Чоловік, як правило, намагається домінувати в бесіді, управляти її розвитком, свої наміри він висловлює прямо, не використовуючи при цьому коректні і надто ввічливі форми слів.

У зв'язку зі стереотипним уявленням самих жінок вони більш критичні до себе, шукають причини невдач у власному мовному поведінці, коли чоловіки намагаються знайти помилку в іншому. Причинами вище названих відмінностей у стратегіях є такі чинники. Як вже було зазначено, чоловіки ставлять у центр уваги інформаційний аспект, і тому користуються швидше прагматичним діловим стилем. Це забезпечує їм рішення проблем та затвердження в ієрархії. Чоловіки віддають перевагу домінуванню в розмові, виявленню впевненості, навіть якщо вони не переконані на 100 відсотків. Для жінок, навпаки, важливий аспект встановлення відносин, тому їх мова характеризується емоційністю, довірливістю. Жінки частіше виправдовуються і критику приймають як суто особисте, в той час як чоловіків критика тільки мотивує. Зменшувальні форми і евфемізми використовуються жінками для того, щоб підтвердити свою жіночність, м'якість. Використання коротких, еліптичних речень допомагає чоловікам висловити основне, в той час як для жінок важлива думка оточуючих, альтернативні шляхи вирішення проблем. Чоловіки ж не залишають шансу для інших, приймаючи самостійне рішення.

Однак з підвищенням рівня освіти розбіжності в мові стираються. Тому мовленнєвий стиль успішної жінки сьогодні не відрізняється від чоловічого стилю спілкування. Більшість жінок вчаться переключатися з жіночої мови на нейтральну, стаючи білінгвами. Але, як і багато білінгвів, жінка не може опанувати обома мовами досконало. Одна (перша) мова все ж залишається для неї природною або рідною, а друга придбаною, чим і пояснюються деякі відмінності, які мають місце в мовленнєвих стилях гендерів. У той же час, якщо в діловому спілкуванні визнають успішність жінки, то в особистому житті вона вважається, щонайменше, агресивною, а агресивна жінка виглядає непривабливо. Звідси і зворотній взаємозв'язок: жінка не сприймається, згідно зі стереотипним мисленням суспільства як жінка, її аргументи не беруться до уваги взагалі, її дискримінують як співрозмовника. Жінки змушені придушувати в собі агресію і в своїй мові демонструвати слабкість, чутливість. Чим впевненіше виступають емансиповані жінки, тим шовіністичніше реагують на них чоловіки.

Висновки. Мовленнєва поведінка гендерів будується на базі історично сформованих стереотипів, зафіксованих у мові, можна сказати, що гендерні стереотипи – це система уявлень про те, як повинні поводитися чоловік і жінка. Наведені відмінності в мовленнєвій поведінці можуть послужити підтвердженням тому, що, чоловіки і жінки дійсно використовують різні мови комунікації (або говорять на різних мовах), що, в свою чергу, служить створенню певного "комунікативного бар'єру". Оскільки мова, мислення і сприйняття – це нерозривні процеси, то логічно і твердження про те, що, будучи представниками різних культур, чоловіки і жінки відповідно живуть в різних світах, отже, вони по-різному сприймають те, що відбувається в оточуючому середовищі.

Література

1. Вежицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / А. Вежицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.
2. Гендерные исследования: Сб. научн. тр. / гл. ред. И. Жеребкина. – М.: Человек & карьера. – 2000. – № 5. – 388 с.
3. Маслова В.А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
4. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика / Н. Б. Мечковская. – М. : Аспект пресс, 1996. – 206 с.

УДК 808. 2: 801. 563. 1

СЕМАНТИКА ПОЧАТКУ ДІЇ В УКРАЇНСЬКИХ, РОСІЙСЬКИХ ТА ПОЛЬСЬКИХ ВІДДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКАХ ДІЇ

Пчелінцева О. Е.

Черкаський державний технологічний університет

У статті досліджено теоретичні питання віддієслівної деривації іменників, вплив аспектуальної семантики дієслова на його продуктивність щодо іменників дії в українській, російській та польській мовах. Проведено суцільний кількісний аналіз продуктивності морфемно-характеризованих фазових початкових дієслів у досліджуваних мовах.

Ключові слова: віддієслівний іменник дії, аспектуальна семантика, фазове значення початку дії.

В статье рассматриваются теоретические вопросы отглагольной деривации существительных, влияние аспектуальной семантики глагола на его продуктивность по отношению к девербативам в украинском, русском и польском языках. Проведен сплошной количественный анализ продуктивности морфемно-характеризованных фазовых начинательных глаголов в исследуемых языках.

Ключевые слова: отглагольное имя действия, аспектуальная семантика, фазовое значение начинательности.

The next questions were analyzed in the article: theoretical aspects of verbal derivation of nouns, the role of aspect semantics of a verb in forming the semantic structure of a derivative in Russian, Polish and Ukrainian languages. The entire quantitative analysis of productivity morphemic marked phasal verbs with a meaning of the action begin in the languages mentioned above was provided.

Key words: verbal noun, aspectual semantics, phasal meaning of the beginning of action.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Традиція чіткого розмежування категорій іменника та дієслова бере початок ще у давньоіндійських та античних граматиках. Однак для сучасного мовознавства більш характерна ідея неправомірності їх абсолютного протиставлення, що підтверджується, зокрема, фактами мов Північної Америки, в яких часто відсутня формальна різниця між іменником і дієсловом [2; 5; 9]. У руслі такого підходу виконано дослідження, присвячені наслідуванню дієслівності похідними іменниками. Гібридний характер цього розряду слів породжує питання щодо категоріальної семантики: чи є девербатив дієслівною формою, які дієслівні категорії зберігає, а які втрачає, як впливає редукція дієслівності на функціональні властивості іменників тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Віддієслівні іменники в російській, українській і польській мовах, як і всі інші іменники, мають граматичне значення субстанціональності, стандартний набір граматичних категорій і синтаксичних функцій, але водночас зберігають ряд граматичних диференційних ознак мотиватора. Вітчизняних і зарубіжних мовознавців цікавить здатність девербативів зберігати значення стану [5; 15], часу [10], видові значення [8], виражати таксисні відношення [7]. Останніми роками в численних наукових розвідках, зокрема А. Залізняка, А. Г. Пазельської, Д. Миронова, розглядалась проблема аспектуальності імен дії у функціональному, семантичному, формальному аспектах [6; 16; 13]. Дієслівність українських девербативів була предметом дослідження в роботах Г. Н. Рацинської, І. Марван

[17; 11]. Особливості репрезентації дієслівних ознак у польських віддієслівних дериватах з'ясовують у своїх роботах R.Grzegorzczukowa, Ja. Puzynina, E. Jędrzejko, G.Vetulani [26; 27; 28; 29].

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливий інтерес викликають збереження і репрезентація віддієслівним іменником семантичних ознак, що утворюють семантичну категорію аспектуальності: якщо в дієслові аспектуальні значення регулярно виражаються за допомогою видових опозицій, часової парадигми, а також способів (родів) дієслівної дії, то у похідному іменнику семантика виду, як правило, різною мірою нейтралізована, значення дієслівного часу повністю втрачено. Тим не менше, як у словнику, так і в мовленні віддієслівний іменник дії в російській, українській і польській мовах проявляє свій "аспектуальний характер".

Вибір цих мов не випадковий: вони демонструють три ступені збереження дієслівності у віддієслівних іменниках. Різницю між девербативами у досліджуваних мовах можна сформулювати так: у російській мові утворення віддієслівних іменників дії, по-перше, нерегулярне, по-друге, супроводжується втратою важливих семантичних компонентів. В українській мові девербативи більш "дієслівні", ніж у російській, і утворюються значно регулярніше. У польській мові більшість дієслів (але не всі!) можуть бути номіналізовані, при цьому значна частина їх категоріальних значень зберігається.

Тривіальним є факт, що російські віддієслівні іменники практично втратили формальні видові показники – і як наслідок функціональну видову диференціацію. З приблизно 5500 російських віддієслівних іменників лише 414, за нашими підрахунками, зберегли формальні корелятивні видові двійки типу *накапливание – накопление*, при цьому в мовленні така диференціація – скоріше виняток.

В українській мові ситуація інша: за даними Г. Н. Рашинської, більша частина українських віддієслівних іменників зберегли формальну і семантичну корелятивність з обома членами видової дієслівної двійки (*вивчання – вивчення*) [17]. І хоча українські граматики не відносять іменник дії до парадигми дієслова, не виділяють категорії виду у віддієслівних іменниках, але в будь-якому сучасному підручнику з науково-технічного або ділового мовлення обов'язково знайдуться рекомендації щодо вживання віддієслівних іменників – відповідно до виду дієслова-мотиватора. Наприклад, в одному з найбільш вдалих і затребуваних довідників для вчених – "Сам собі редактор" Н. Ф. Непийводи – читаємо: "Коли ідеться про сприймання як процес, що ще не закінчився, вживають термін, який походить від дієслова недоконаного виду – *сприймання*, коли ж характеризується процес у цілому, як цілісне явище, віддають перевагу іменникові *сприйняття*" [14], тобто йдеться, власне, про послідовну диференціацію девербативів за видовим показником. Така ж тенденція діє при виборі девербативів і в українських художніх текстах, пор.: "*Я малюю їй найбільш безнадійні хмарні картини, які доводять мене самого мало не до щирого роздратовання*" (Винниченко) – "*Це не життя, а безпотрібне, безладне витрачання часу і постійне дратування*" (Винниченко).

У польській мові віддієслівні імена зберігають більше дієслівних значень: вид, зворотність, основне дієслівне керування, здатність мати обставини. Їхні прагматичні параметри виражені менш яскраво: оскільки девербативи в польській мові більш регулярні, ніж в українській та російській, вони більш звичні, більш "нормальні" в мовленні, пор.: *Kto wydał rozkaz strzelania?* – *Кто приказал стрелять?* – **Кто отдал приказ стреляния (стрельбы)?* Це підтверджується і кількісним аналізом перекладів польських текстів, що містять віддієслівні іменники дії: за даними Ю. Н. Федорової, тільки половина польських девербативів (47,4 %) перекладається російською мовою аналогічними утвореннями. В інших випадках перекладач обирає інфінітив (20%), особові форми дієслова (6%), дієприкметники та дієприслівники (5%), інші способи перекладу [22].

У зв'язку з таким розходженням в утворенні та функціонуванні девербативів у досліджуваних мовах, видається важливим таке: згідно з новітніми зіставними дослідженнями семантики та функціонування дієслівного виду, граматичне значення доконаного виду в західних та східних слов'янських мовах не ідентичне: у західнослов'янській підгрупі основним значенням доконаного виду є просте поняття цілісності ("totality"), у східнослов'янській – значення часової визначеності ("temporal definiteness"). До цього висновку доходить С. Дікі [25], така ж ідея висловлюється в роботах амстердамської аспектологічної групи під керівництвом А. Барентсена: аналіз поведінки різних груп слов'янських мов при вираженні повторюваності дії вказує на "експансію" доконаного виду в західнослов'янських мовах у порівнянні зі східнослов'янськими [24]. Це означає, що, незважаючи на спільну історію формування цієї дієслівної категорії, семантичний простір доконаного виду в західнослов'янських мовах ширший, ніж у східних. Це цікаве спостереження безпосередньо стосується питання номіналізації дієслів, адже саме в західнослов'янських мовах віддієслівні іменники дії мають практично регулярну видову співвідносність. Можливо, цілісність не перешкоджає утворенню імен дії, у той час як часова визначеність є несумісною зі стабільним в часовому плані характером іменників. Оскільки з'ясування таких тонких семантичних відмінностей між видовими значеннями в споріднених мовах – це завдання, що вимагає чималих спільних зусиль цілої групи дослідників, то в цій статті ми ставимо перед собою більш скромну мету: з'ясувати, чи може аспектуальне фазове значення початку дії наслідуватися віддієслівним іменником дії (тобто чи можлива транспозиція цього значення з дієслова в іменник).

Згідно з думкою авторів "Теорії функціональної граматики" [21], у складі категорії аспектуальності виділяються семантичні ознаки кратності, тривалості, інтенсивності, фазовості, лімітативності, перфектності, а також відмінності між власне дією (акціональністю), станом (статальністю) і відношенням (реляційністю). Важливими засобами формування аспектуальної семантики у досліджуваних мовах є аспектуальні розряди – способи (роди) дієслівної дії. Їхня семантика – це істотна ознака семантичної структури девербативів, яка до цього часу мало враховувалася при дослідженні віддієслівних імен. Але навіть за нашими попередніми підрахунками, від дієслів морфемно-характеризованих способів (родів) дії в російській мові утворено понад 2000 іменників зі значенням дії, а в українській – понад 3000! У польській мові їхня кількість ще більша. Це видається достатньою підставою для того, щоб взяти до уваги цей рівень аспектуальної семантики при дослідженні девербативів.

В основі нашого аналізу – словотвірно-семантична співвіднесеність похідних іменників з дієсловами певних способів (родів) дії. Ми спиралися на класифікацію способів дії, запропоновану М. А. Шелякіним [23]. Безумовно, релевантними для формування аспектуальної семантики девербативів є і видова характеристика, і аспектуальний клас дієслова-мотиватора, його граничність / неграничність (див., наприклад, в [16]). Але в цьому випадку ми досліджували вплив семантики способу (роду) дії дієслова-мотиватора: спочатку було виділено класи імен, мотивовані дієсловами певних способів (родів) дії, а потім отримані групи було об'єднано за основною семантичною ознакою. Далі ми зіставили отримані аспектуальні групи віддієслівних імен дії і відповідні дієслівні розряди, встановивши таким чином словотвірні лакуни і семантичну ознаку, що їх об'єднує. Для досягнення максимальної об'єктивності результатів було проведено суцільний кількісний аналіз дієслів морфемно-характеризованих способів (родів) дії з погляду їхньої продуктивності щодо імен дії.

Однією з важливих складових категорії аспектуальності є фазовість. Існує дві концепції фазовості: одна з них виділяє три основні фази перебігу дії: початкову, серединну і кінцеву [21, с. 153], інша визначає фазову семантику як відношення неграничного процесу до його початку або завершеності, протиставляючи початок дії та його завершеність [19, с. 129]. Друге – бінарне – розуміння фазовості видається нам більш універсальним, оскільки дозволяє більш чітко класифікувати дієслова за ознакою фазової характеристики. Виходячи з нього,

виділяють три основні типи значень: початкове (початок – процес), завершальне (процес – завершення) і цілісне синхронізоване фазове значення (інтервал між початком і закінченням дії мінімальний або відсутній). Далі ми розглянемо репрезентацію в іменниках дії першого типу фазового значення – початкового.

Фазові значення початку дії в українській, російській і польській мовах мають свої особливості, причому відмінності полягають не стільки в їх кількості, скільки в дистрибуції [20, с. 133]. В українській мові початкові значення внутріслівно виражаються префіксами *з-* і *роз-*, префікс *по-* має обмежену дистрибуцію: значення початку він реалізує тільки в перфективах, утворених від дієслів зі значенням різноспрямованого руху; префікс *с-* (*з-*) не має вираженого значення початку дії [19]. У російській мові початковість виражається за допомогою префіксів *за-*, *по-*, *вз-* (*воз-*), *раз-*. У польській мові значення початку дії також може бути репрезентовано за допомогою префіксів *za-* і *po-*, але частіше виражається аналітично. Незважаючи на ці розбіжності, при аналізі продуктивності фазових дієслів щодо іменників дії в аналізованих мовах виявляються ідентичні тенденції: визначальну роль відіграє тип фазового значення – еволютивний або нееволютивний. У першому типі наявний перехідний період, протягом якого йде поступове накопичення властивостей, що ведуть до появи якісно нової ситуації. Нееволютивне (контактне) значення початку дії не позначає "частини дії", воно називає тільки сам момент її появи, до якого дія не існувала, позначає реальну межу початку дії [21, с. 185–186].

Як свідчить кількісний аналіз даних словників [30; 31; 32; 33], віддієслівні іменники дії в українській та в російській мовах утворюються тільки від дієслів з еволютивним фазовим значенням. Порівняйте, наприклад, отримані нами дані, що стосуються фазових дієслів з префіксами *по-* (*po-*) і *за-* (*za-*), наведені в таблиці нижче:

Таблиця 1.

Кількісне співвідношення фазових дієслів зі значенням початку дії та утворених від них іменників зі значенням дії

Префікси зі значенням початку дії	Українська мова		Російська мова		Польська мова		
	Кількість дієслів	Кількість віддієслів. іменників дії	Кількість дієслів	Кількість віддієслів. іменників дії	Кількість дієслів	Кількість віддієслів. іменників дії	Кількість вживань у корпусі НКJP
ЗА- / ЗА-	849	43	898	16	64	54	1
ПО- / РО-	64	-	95	-	21	19	-

Як бачимо, від дієслів з префіксом *по-* в українській та російській мовах девербативи не утворюються взагалі. Іменники дії, які теоретично могли б виражати це значення, не реалізують очікувань: це фактично імена ситуацій, в яких втрачено значення початку дії (наприклад, укр: *побіженькі, побіганькі, побігашки, поїздка, політ, похід*; рос.: *поскачка, погоня, поползновение* і т.д.), або ж вони співвідносяться з дієслівним ЛСВ з кратнопом'якшувальним значенням (*посвист, поскакування*). І хоча за словниковими даними українські девербативи *поринання, поринення, похиляння, похилення* реалізують весь комплекс значень мотиватора, серед яких є і значення початку (наприклад, *поринути* "побігти, кинутися, почати лити (про дощ)", *похиляти* (разг.) "піти понуро"), однак аналіз контекстів переконує, що в мовленні вони репрезентують тільки просторове результативне (пряме або переносне) значення, наприклад:

(1) *Музика TOOL чудово підходить для зняття напруження, поринення у роздуми і куріння кальяну* (режим доступу: <http://livedxela.livejournal.com/55586.html>).

У той же час, від деяких дієслів з префіксом *за-* іменники дії все ж таки утворюються (укр.: *зажовтіння, зажадання, загоряння, займання*; рос.: *зацветание, запевание, задремывание*,

закуривание і т.д.), і, що важливо, значення початку дії регулярно виражається цими девербативами у мовленні, див. типовий приклад (2):

(2) *Молоді матки використовуються в отводках, і до зацвітання липи кожна з них дає близько 2 кг додаткових бджіл* (режим доступу: http://tentorium-ukraine.lviv.ua/period_narashhivaniya_pchel/3.html).

Але усі ці девербативи утворено від еволютивних дієслів. Отже, саме по собі значення початку дії не забороняє транспозицію українських чи російських дієслів в іменник. Причина полягає у типі фазового значення: всі дієслова з початковим префіксом *po-* в українській і в російській мовах – нееволютівні (інгресивні), а от серед дієслів з префіком *za-* є еволютівні (інхоативні), і якраз від них і утворюються ці поодинокі іменники.

У польській мові ситуація, на перший погляд, інша: згідно з [34; 35], більшість наявних у мові фазових початкових дієслів утворюють девербативи (хоча для польської мови загалом не дуже характерне внутрислівне вираження семантики початку). Але суцільний аналіз даних Національного корпусу польської мови (NKJP) [36] показав цікаві результати: переважна більшість "початкових" девербативів, поданих у словниках, у корпусі взагалі відсутня. Слова типу *zawrzenie, zalsnienie, zaklekotanie, zakukanie* тощо (їх більше 20 лексем) не зустрічаються в жодному контексті!

Девербативи, що їх утворено від багатозначних дієслів, які поєднують з початковим результативне, дистрибутивне або інші аспектуальні значення (типу *zatluczenie - od zatluc* – 1. "o sercu, tętnie: zacząć bić, zacząć pulsować". 2. *pot. "tłukąc, bijąc, uderzając mocno, zapamiętane, zabić kogoś, coś; utłuc"*) [34], було знайдено у корпусі, іноді навіть у величезній кількості, але в інших аспектуальних значеннях: результативному, дистрибутивному тощо:

(3) *Podczas patrolu w Tczewie można było się przekonać jak często mieszkańcy skracają sobie drogę lub nie czekają na zapalenie się zielonego światła* (Gazeta Tczewska 2008-03-17) (більше 5000 входжень, усі – в результативному значенні) – ...як часто мешканці скорочують собі шлях і не чекають, поки загориться зелене світло (тут і далі переклад наш).

(4) *...że zatluczenie na śmierć znanego w całej okolicy działacza podziemnej „Solidarności”, niedaleko jego własnego domu, nie było niczym więcej niż zwykłym napadem rabunkowym* (Ziemkiewicz R.A. 2008) (9 входжень) – ...то, що забили до смерті відомого в усій околиці активіста...

Найбільш "фазовим" і "початковим" виявився іменник *zagadywanie*, який було виявлено в двох контекстах (5) і (6):

(5) *Chodzi o nieustanne mówienie, zagadywanie do ludzi, więc ważne jest, aby nie być nieśmiałym* (Agata Papierzyńska, Manko 2010-01-05) – йдеться про постійне спілкування, звертання до людей...

(6) *Magda nie odpowiadała na zagadywania i nie głaskała otyłych jamników* (E.Nowacka. Małe kochanie, wielka miłość. 1997) – Магда не відповідала, коли з нею заговорювали...

Але зверніть увагу: у прикладі (5) йдеться про узувальну, повторювану дію, у прикладі (6) – про багатократні дії. Тобто, в жодному прикладі не біло виявлено реалізації фазового значення початку конкретної дії.

Ситуація з девербативами від початкових дієслів з *po-* ще більш очевидна: більшість таких лексем зафіксована тільки у словнику, але відсутня у корпусі (*pozaświecanie się, pozapalenie się, polubienie się, pozasiadanie, pozaczynanie, poweselenie* тощо). Кілька іменників було знайдено, але не в початкових значеннях, як, наприклад, у (7):

(7) *Jego dewizą na osiągnięcie sukcesu jest pokochanie pracy. – Przede wszystkim robię to, co lubię* (Edyta Hanzke, Trybuna Śląska, 2000-12-15) – таємницею його успіху є любов до праці – робить, перш за все, те, що любить.

Отже, та тенденція, що її в українській та російській мовах ми виявили на рівні словника, у польській мові знаходить реалізацію на рівні узуса, що підтверджується суцільним аналізом корпусних даних.

Висновки. У зв'язку з цим вважаємо за можливе зробити наступне припущення. Еволютивне значення вказує на більш чи менш тривалу дію (або її частину). Нееволютивне значення позначає не саму дію, а момент її виникнення (або припинення), часову точку початку або кінця, кількісно-часову межу дії. Віддієслівний іменник може актуалізувати переважно саме значення дії, процесу, незалежно від його часових параметрів, але не може вказувати на її кількісно-часову межу. Ці висновки певною мірою корелюють з наведеними на початку статті ідеями С.Дікі та А.Барентсена про відмінності у семантиці доконаного виду у східно- та західнослов'янських мовах. І хоча поки що залишається відкритим питання, чому в українській і польській мовах набагато більш регулярні "видові" двійки віддієслівних імен, є підстави припускати, що причина – у більш м'якій семантиці доконаного виду в цих мовах (особливо, у польській) і, можливо, меншому ступені прояву часової визначеності (кількісно-часової межі) дієслівної дії.

Література

1. Авилова Н. С. Вид глагола и семантика глагольного слова / Н. С. Авилова. – М. : Наука, 1976. – 326 с.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 448 с.
3. Бондарко А. В., Буланін Л. Л. Русский глагол / А. В. Бондарко [та ін.]. – Л. : Просвещение, 1967. – 192 с.
4. Бондарко А. В. Семантика предела / А.В. Бондарко // Вопросы языкознания. – 1986. — №1. – С. 41–47.
5. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1958. – 400 с.
6. Зализняк А. А. Связь отглагольных существительных на –ние, –тие с глагольным видом / А. А. Зализняк // Terra balkanica. Terra slavica : К юбилею Т. В. Цивьян. (Балканские чтения; 9). – М. : 2007. – С. 43–51.
7. Золотова Г. А., Онипенко Н. К., Сидорова М. Ю. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова [та ін.]. – М. : Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 2004. – 528 с.
8. Иванникова Е. А. К вопросу об аспекте изучения категории вида у отглагольных существительных в русском языке / Е. А. Иванникова // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз. – М., 1972. – т. 31, вып.2. – С. 113–120.
9. Иванов В. В. Лингвистика 3-го тысячелетия. Вопросы к будущему / В. В. Иванов. – М. : Языки славянских культур, 2004. – 208 с.
10. Казаков В. П. Имена действия в грамматике и словаре / В. П. Казаков // Филологические науки. – 1993. – №3. – С. 102–108.
11. Марван І. Статус українських дієслівних субстантивів і дієприкметників / І. Марван // Мовознавство. — 1992. — №2. — С. 3 – 7.
12. Маслов Ю. С. Очерки по аспектологии / Ю. С. Маслов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1984. – С. 102–110.
13. Миронов Д. Глагольность в сфере имен: к проблеме семантического описания девербативов (на материале русского языка) / Д. Миронов. – Таллин : Изд-во Таллинского ун-та., 2008. – 98 с.
14. Непийвода Н. Ф. Сам собі редактор / Н. Ф. Непийвода. – К. : Наук. думка, 1996. – 260 с.
15. Петров А. В. Залоговая семантика в отглагольных именах русского языка / А. В. Петров. – Дис. ...канд. фил. наук. (рукопись). – Симферополь, 1985. – 198с.
16. Пазельская А. Г. Аспектуальность и русские предикатные имена / А. Г. Пазельская // Вопросы языкознания. – 2003. – № 4. – С. 72–90.
17. Рацинська Г. Н. Отглагольные имена существительные на –ння, –ення (-іння), –ття в современном украинском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Г. Н. Рацинська. – Львів, 1968. – 20 с.
18. Соколов О. М. Основы имплицитной морфологии русского языка / О. М. Соколов – М. : Изд-во Рос. Ун-та дружбы народов, 1997. – 203 с.
19. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / С. О. Соколова. – К. : Наукова думка, 2003. – 284 с.
20. Сопоставительная грамматика русского и украинского языков / ред. Н. Г. Озерова – К. : Наукова думка, 2003. – 484 с.
21. Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / ред. А. В. Бондарко. – М. : Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2013. – 352 с.
22. Федорова Ю. Н. Семантика глагольного имени в польском и русском языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец.10.02.19 "Теория языка" / Ю. Н. Федорова. – Пермь : Перм.гос. ун-т, 2006. – 18 с.
23. Шелякин М. А. Категория вида и способы глагольного действия русского глагола (теоретические основы) / М. А. Шелякин. – Таллин : Валгаус, 1983. – 216 с.

24. Barentsen A., Genis R., van Duijkeren-Hrabova M. О сходствах и различиях между русским, польским, чешским и хорватским языками при выборе вида в случаях „ограниченной кратности” / A. Barentsen [та ін.] // Тезисы III Конференции Комиссии по Аспектологии Международного Комитета Славистов. — Падуя : Падуанський університет, 2011. — С. 13–14.
25. Dickey S. Parameters of Slavic Aspekts. A cognitive approach / S. Dickey. — Stanford : CSLI Publications, 2000. — P. 234–258.
26. Grzegorzczukowa R. Puzynina J. Slowotwórstwo współczesnego języka polskiego: rzeczowniki sufiksálne rodzime / R. Grzegorzczukowa [та ін.]. — Warszawa : PWN, 1979. — 324 s.
27. Puzynina J. Nazwy czynności we współczesnym języku polskim / J. Puzynina. — Warszawa : PWN, 1969 — 205 p.
28. Jędrzejko E. Nominalizacje w systemie i w tekstach współczesnej polszczyzny / E. Jędrzejko. — Katowice. 1993. — Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.lingwistyka.uni.wroc.pl/jk/JK-08/JK08-jedrzejko.pdf>.
29. Vetulani G. Rzeczowniki predykatywne języka polskiego / G. Vetulani. — Poznań : UAM, 2000. — 256 s.

Довідкова література

30. Великий тлумачний словник сучасної української мови / ред. В. Т. Бусел. — Київ, Ірпінь : ВТФ Перун, 2005. — 1440 с.
31. Словник української мови. В 11 томах. — К. : Наукова думка, 1970–1980.
32. Словарь русского языка : В 4 т. / ред. А. П. Евгеньева. — М., АН СССР, Ин-т рус. яз. : Русский язык, 1981–1984.
33. Словарь современного русского литературного языка : В 17 т. / ред. В.И. Чернышёва. — М., Л. : Изд-во АН СССР, 1948–1965.
34. Uniwersalny słownik języka polskiego / red. Stanisław Dubisz. — Warszawa : PWN SA, wersja elektroniczna, 2004.
35. Słownik języka polskiego / red. W. Doroszewskiego. — Warszawa: PWN SA, 2000. — Режим доступу : <http://doroszewski.pwn.pl/>
36. Narodowy Korpus Języka Polskiego / Режим доступу : <http://www.nkjp.uni.lodz.pl/#>

УДК 811.133.1. (003.22+003.32)''08/20''

ЕВОЛЮЦІЯ ПОДВОЄНИХ ЛІТЕРНИХ КОМПЛЕКСІВ ФРАНЦУЗЬКОГО ПИСЬМА IX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Сидельникова Л. В.

Київський національний лінгвістичний університет

Статтю присвячено еволюції системи літерних знаків французького письма IX – початку XXI століття у фонографічному та ідеографічному аспектах. У роботі здійснено функціональний та структурний опис гемінованих літерних графем і орфограм кожного окремого періоду розвитку французької мови, розкрито динаміку розвитку основних принципів письма у французькій графіці й орфографії.

Ключові слова: гемінанти, диграф, диграма, подвоєний літерний комплекс, французька мова.

Статья посвящена исследованию эволюции фонографических и идеографических особенностей удвоенных буквенных знаков французского письма IX – начала XXI столетия. В работе проведено функциональное и структурное описание геминированных буквенных графем и орфограмм каждого отдельного периода развития французского языка, раскрыто динамику развития основных принципов письма во французской графике и орфографии.

Ключевые слова: геминанты, диграф, диграмма, удвоенный буквенный комплекс, французский язык.

The research is devoted to the study evolution of geminate literal signs in French writing IX – beginning of XXI century in phonographic and ideographic aspects. In this article by functional and structural description of graphs and literal orphogram in each period of the French language, reveals the dynamics of the basic principles of writing in the French graphic and orthography.

Key words: geminaty, digraph, diagram, double literal complex, French language.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Дослідження особливостей еволюції звуків та літер французької мови завжди перебувало в центрі уваги багатьох вітчизняних (Г. Г. Крючков [3], О. В. Кромбет [2], І. О. Гунчик [1]) та зарубіжних лінгвістів (N. Catach [6], Ch. Beaulieux [5], V. Gak [7], R. Thimonnier [8] та інші), оскільки воно розкриває специфіку становлення графічної системи французького письма, виявляє основні механізми формування графем, що передавали голосні та приголосні звуки. Усі зазначені вище науковці зосереджували свій дослідницький вектор на вивченні загальних закономірностей функціонування графічної структури окремих періодів розвитку французької мови. Проте, різномірні теоретичні тлумачення та практичні підходи до вивчення письма, в цілому, і окремих літерних комплексів, зокрема, пов'язані із багатоплановістю системи та структури писемного мовлення і передбачає дослідження певних елементів письма, застосовуючи комплексний різноаспектний аналіз, який відкриє нові перспективи розуміння літери – як знака та алфавіту – як системи літерних знаків, що передає на письмі фонетичну, лексико-семантичну, граматичну інформацію.

Таким чином, **актуальність** представленої статті визначається загальним спрямуванням сучасного мовознавства до вивчення проблем письма, виникнення та розвитку графіки та орфографії французької писемності, необхідністю визначення функціональних характеристик літерних знаків французької мови, зокрема подвоєних графічних комплексів.

Об'єктом дослідження виступають подвоєні літерні знаки французької мови IX – початку XXI ст., а **предметом** – фонографічні й ідеографічні особливості гемінованих літерних знаків французької графіки й орфографії.

Метою роботи є встановлення особливостей розвитку системи літерних одиниць французької графіки та орфографії, функціональний аналіз подвоєних графічних комплексів у фонографічному та ідеографічному аспектах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Парадигма дволітерних комплексів (диграфів), що передавали приголосні звуки, у ході еволюції французької мови представляла собою сполучення двох однакових літер (гемінантів) або етимологічні написання. У графічній лінгвістиці під гемінантами (від лат. *gemino* – подвоюю) розуміють зіткнення двох однакових подвоєних літерних знаків, що передають на письмі приголосний звук у складі окремого слова. Гемінація виникає внаслідок різних причин та виконує різні функції. У латинській мові гемінанти являють собою самостійні фонемні та виконують функцію асиміляції, наприклад *affero* < *ad fero* "приношу", або експресивного подвоєння, наприклад *bucca* "щока" [4, с. 121]. Отже, пропонуємо встановити функціональні характеристики подвоєних літер, що передавали приголосні в еволюції французького письма IX - початку XXI століття.

Диграф **bb** було виявлено у текстах середньофранцузької мови. Переважно це були написання слова *abbé* та його похідних. В епоху Відродження деякі автори використовували диграф **bb** для того, щоб показати якість попереднього голосного звука, як правило, відкритого, наприклад: *robbe*, *guarderobbe*. У текстах XVI-XVIII ст. диграф **bb** характеризував винятково етимологічні написання: *abbatre* > від нар. лат. *abbaterre*, *abboyer* > від нар. лат. *abbaiare*, *abbreviation* > запоз. з нар. лат. *abbreviatoi*, *abbreger* > від нар. лат. *abbreviare*. У сучасній французькій мові вона зустрічається у декількох запозиченнях, наприклад, *sabbat* від латинського *sabbatum*, *gibbon* від індійської, *rabbin* від арамейської, *schibboleth* від єврейської мов, *dribbler* запоз. з англ. від *to dribble*, які не зазнали певних графічних змін при адаптації.

Сполучення з двох літер **cc** було притаманне французькій графіці XIV-XV ст. Це були, як правило, етимологічні написання: *accort* > від лат. *accordare*, *occire* > від лат. *occidere*, *accueil* > від нар. лат. *accolligere*, *accuser* > від лат. *accusare*, *occoison* > від лат. *occasio*, *succession* > від лат. *succedere* тощо. Іноді зустрічалися випадки хибних етимологічних написань із зазначеною графемою, наприклад у слові *neccessaire*, *neccessité* > від лат. *necessarius*. Слова, які були запозичені французькою мовою під час XVI ст., повністю відбивають етимологічне походження диграфа **cc**: *buccine* > запоз. з лат. *buccinum*, *accommoder* > запоз. з лат. *accomodare*, *acclamacion* > запоз. з лат. *acclamatio*, *saccade* > запоз. з італ. *insaccata*. З ранньофранцузького періоду представлений диграф відображав поєднання двох звуків [ks], про що свідчать такі написання, як: *affeccion*, *proteccion*, *sugeccion*, *perfeccion*. Подвоєння **cc** у сучасній французькій мові зустрічається на стику префіксів (*ac-*, *oc-*, *rac-*, *suc-*) і коренів, що починається на **c**, у словах, запозичених з латинської (*baccalauréat* > *baccalaureatus*, *bacchante* > *bacchans*, *buccal* > *bucca*, *saccharine* > *saccharum*, італійської *saccade* > *insaccata*, *saccager* > *saccheggiaire*) та інших мов, а отже, виправдані, у цьому випадку, етимологією.

Графічний комплекс, який складався з гемінованих літер **dd**, був характерним явищем ранньофранцузької мови, оскільки у попередні періоди розвитку графічної системи французької мови написань із зазначеним диграфом не було. Представимо декілька з них: *addresser* > від нар. лат. *a+ directiare*, *roi(ua)dde*, *roiddement* > від лат. *rigidus*, *addition* > запоз. з лат. *addition*. У ході аналізу нами було з'ясовано, що диграф **dd** у французькій графіці використовувався для створення особливого графічного образу слова, оскільки він застосовувався у розрізі етимології, а також для підкреслення походження слова, оскільки передавав графічну форму етимона. У сучасній французькій мові **dd** зустрічається, головним чином, на стику префіксів і коренів слів з ініціаллю **d**: *addition*, *adducteur*, *reddition* тощо, а також у запозиченнях: *paddock*, *pudding*, *puddler*, *bouddhisme*.

Існування графеми **ff**, яка фіксувала відповідний губно-зубний звук [f] у середньовічних текстах, було одним з характерних явищ графічної системи старофранцузької мови. Наприклад: *affliction* > від лат. *affligere*, *effect* > від лат. *effectus*, *s'efforcer* > від нар. лат. *fortia*, *affaire* > від лат. *à* + *facinus*, *suffrir* > від нар. лат. *sufferire*, *deffendre* > від лат. *defendere* тощо. Переважна кількість прикладів фіксують етимологічне походження подвоєння літери **f** у старофранцузькій мові. Середньовісний графіка продовжувала фіксувати на письмі етимологічні написання з гемінантами **ff**: *officier* > від лат. *officiarius*, *différence* > від лат. *differre*. Проте, значна кількість прикладів із застосуванням графеми **ff** у французькій мові XIV-XV ст. мала хибну етимологію, наприклад: *saffirs* > від нар. лат. *sapphirus*, *enffant* > від нар. лат. *infans*, *profffit* > від лат. *profectus*, *reffuser* > від нар. лат. *refusare*. Аналіз текстів XVI-XVIII ст. виявив слова, запозичені у XIV-XVI ст., які представляли собою етимологічні написання, наприклад: *offenser* > запоз. з лат. *offensa*, *diffamatoyre* > запоз. з лат. *diffamatio*, *efficace* > запоз. з лат. *efficax*, *traffiquer* > запоз. з італ. *traffico*, *bouffonnerie* > запоз. з італ. *buffone*, *taffetas* > запоз. з італ. *Taffetà*. Диграма **ff** у сучасній французькій мові актуалізується згідно зі словотвірними процесами на стику префіксів *af-*, *ef-*, *dif-*, *of-*, *suf-* тощо з коренем, що починається з **f** (*affoler*, *effeuiller*, *diffuser*, *offenser*, *suffoquer*). Такі написання мають етимологічне підґрунтя. Подвоєння зустрічаються й у коренях, зокрема, у *gaffe*, *siffler*, *coffre*, *buffet*, *coiffe*, *souffle*, *chauffe*, а також у деяких запозиченнях *buffle*, *chiffre* та ін. Разом із тим, гемінант **ff** слугує діакритичним знаком для позначення вимови відкритого [ɛ]: *chef* / *chefferie*.

Подвоєне вживання літери **g** зустрічалося винятково у більш пізніх текстах старофранцузького періоду і стосувалося обмеженої кількості написань, наприклад: *plegge* > від германського *plewi*, *aggréable* > від лат. *gratum*. У цьому випадку, ми маємо припущення, що таким чином автори середньовічних текстів намагалися графічно передати африкату [dʒ]. У середньовісній мові нових написань із представленим літерними комплексами виявлено не було, проте продовжували своє існування давні форми. У ранньовісній та нововісній періоди незначна кількість слів з диграфом **gg** фіксувала етимологічні написання: *aggravanté* > від лат. *aggravare*, *aggresseur* > запоз. з нар. лат. *aggressor*, *exaggerer* > запоз. з лат. *exaggerare*. Зауважимо, що диграф **gg** у XVII-XVIII ст. почав передавати не тільки звук [g], але й комбінацію звуків [gʒ], тобто графема **gg** вже представляла собою сполучення двох монограм **g**, де кожна літера мала самостійний фонетичний еквівалент. Наприклад у слові *suggestion* та його похідних. У сучасній французькій мові **gg** зустрічається на стику префікса та кореня і репрезентує вимову [g] (*aggraver*, *agglutiner*, *aggrandir*) або окрему вимову звуків [g] + [ʒ] (*suggérer*, *suggestif*) залежно від позиції у слові: перед приголосною або перед *e*, *i*, *y*. Подвоєння використовується й у коренях запозичених слів, зокрема, у канадському слові *toboggan*, англіцизмі *leggings*.

Аналіз графіки старофранцузьких та середньовісних текстів представив декілька прикладів із використанням подвоєних літер **ll**, які передавали м'який середньовісний боковий [l'], наприклад: *pulcella* > від лат. *puella*, *elle* > від лат. *ille*, *salle* > від франс. *sal*, *parole* > від нар. лат. *paraula*, *carolle* > від лат. *chorus*. Переважна більшість слів із представленою графемою представляли собою етимологічні написання. Останні два приклади ілюструють звернення до подвоєння з метою підкреслення якості попереднього голосного звука, як правило, відкритого, створюючи при цьому особливий експресивний графічний образ слова, який привертав увагу читача та демонстрував авторську манеру фіксації слів. У середньовісній період застосування сполучення подвоєних літер **ll** набуває значного поширення. Більшість таких написань були етимологічними: *nacelle* > від пізньої лат. *navicella*, *bulle* > від пізньої лат. *bullā*, *villain* > від пізньої лат. *villanus*, *pollailler* > від лат. *pulla*, *appeller* > від лат. *appellare*. У ранньовісній та нововісній графіці написання з диграфом **ll** також виправдані етимологією: *colliége* > запоз. з лат. *collegium*, *collation* > запоз. з лат. *collatio*, *rebelle* > запоз. з лат. *rebellis*, *illustre* > запоз. з лат. *illustris*, *illusion* > запоз. з лат. *illusio*. У сучасному французькому письмі спостерігається тенденція до подвійної вимови диграми **ll**, особливо на стику префікса

та кореня (*illégal, illettré*), у словах запозичених з італійської мови (*allegro, allegretto*), а також у таких лексемах, як *alléger, allégeance, allégorie, alléguer, allègre, allocution, allusion, alluvion, collaborer*. Подвоєння **ll** має та меті наочно продемонструвати відкритий характер попереднього голосного, це, як правило, написання перед випадним *e*: *folle, pelle* тощо. Диграма **ll** після *i* у інтервокальній позиції відображає напівголосний [j] (*briller, cuiller, auguillon, grille, aiguille, fille*).

Використання диграфа **mm** було досить уживаним та поширеним явищем, починаючи з IX ст. Наведемо декілька прикладів: *commun* > від лат. *communis*, *gemmet* > від лат. *gemma*, *flamma* > від лат. *flamma*, *homme* > від лат. *homo*, *femme* > від лат. *femina*, *commencer* > від лат. *cominitiare*. Написання подвоєних літер **mm** пояснюється певною мірою етимологією слова. У середньовісній мові диграф **mm** застосовувався всупереч етимології слова, для підкреслення якості попереднього голосного, наприклад: *nommer* > від лат. *nominare*, *dommage* > від лат. *damnum*, *omme* > від лат. *hominem*, *commun* > від лат. *cuminum*, *sommeil* > від лат. *somnus*. Проте графіці французької мови XIV-XV ст. були властиві й етимологічні написання із зазначеною графемою, зокрема, *somme* > від лат. *summa*. У ранньовісній та нововісній мовах написання з диграфом **mm** мали винятково етимологічне підґрунтя: *immortalité* > запоз. з лат. *immortalis*, *épigramme* > запоз. з лат. *epigramma*, *commodité* > запоз. з лат. *commodus*, *consommer* > запоз. з лат. *cosumere*, *symmetrie* > запоз. з лат. *symmetria*, *immoler* > запоз. з лат. *immolare*. Диграма **mm** у сучасній французькій мові виникає на морфемному шві префіксів *im-*, *em-* та кореня, що починається на **m**: *immédiat, immémorial, immiscer, immobiliser, emmagasiner, emmailler, emmailloter, emmancher, emmurer*. Іноді у таких словах з подвоєнням спостерігається й подвійна вимова [m] або [m m], наприклад у *sommité, immémorial*.

Графічна традиція французької мови – подвоєння літер – була притаманна і для написань з графемою **n**, наприклад: *pennne* > від лат. *penna*, *tonnel (eau)* > від нар. лат. *tunna*, *dunner* > від лат. *donare*, *ennui* > від нар. лат. *inodiare*, *hennor* > від лат. *honor*. Аналіз написань з диграфом **nn** дозволив виявити декілька етимологічних написань, а також вживання гемінантів з метою підкреслення якості попереднього голосного звука. Останній факт зумовлено зростаючою у середньовісній період тенденцією до представленого графічного засобу. Так, у французькій мові XIV-XV ст. звернення до застосування подвоєних літер **nn** у переважній більшості випадків дозволило розрізнити на письмі якість голосного, у нашому випадку [□]: *couronne* > від лат. *corona*, *sonnerie* > від лат. *sonare*, *ordonner* > від лат. *ordinare*, *personne* > від лат. *persona*. Поряд із представленими прикладами у графіці середньовісній мови були слова, у яких подвоєння літер **nn** мали етимологічний характер, проте їх кількість була обмеженою. Наведемо декілька прикладів: *année* > від нар. лат. *annata*, *pennade* > від лат. *penna*, *bannir* > від франс. *bannjan*. Тоді, як написання з подвоєними літерами **nn**, які були запозичені у XVI ст., були переважно етимологічними: *tirannie* > запоз. з лат. *tyrannus*, *connivence* > запоз. з лат. *conniventia*, *sonnet* > запоз. з італ. *sonnetto*, *mannequin* > запоз. з фламандського *mannekijn*. У графіці середньовіснього та ранньовіснього періодів застосування подвійної літери **n** набуло такого поширення, що всі лексичні запозичення, які з'явилися у XIV-XV ст., подвоювали літеру **n** всупереч етимології. Отже, при графічній адаптації лексичні запозичення з інших мов набували рис, властивих графічній традиції французької мови: *blasonner* > запоз. з нім. *bläs*, *basanner* > запоз. з прованс. *bazana*, *parangonner* > запоз. з іспан. *parangonar*. У сучасній французькій мові гемінанти **nn** мають подвійну вимову [n] або [n n], а саме, *inné, innombrable, innomé, innominé, innommable, connoter, sunnite*.

Подвоєне використання графеми **p** стало характерним явищем у пізніх текстах старовісній мови, а саме у XI-XIII ст. Наприклад: *appeller* > від лат. *appellare*, *chappeau* > від нар. лат. *cappellus*, *approcher* > від нар. лат. *appropriare*, *appariller* > від нар. лат. *apparicare*, *apprendre* > від лат. *apprehendere*. Проведений аналіз встановив, що застосування диграфа **pp** у старовісній мові є суто етимологічним. Середньовісній графіка продовжувала фіксувати переважно етимологічні написання з диграфом **pp**, наприклад: *supporter* > від

лат. *supportare*, *rapport* > від лат. *apportare*, *oppression* > від лат. *oppressio*, *appetit* > від лат. *appetitus*, *couppe* > від лат. *сїппа*, *frapper* > від франс. *hrappan*, *soupper* > від франс. *сїппа*. У ранньофранцузькій та новофранцузькій графіці диграф **pp** також характеризував етимологічні написання, зокрема: *oppresser* > запоз з лат. *oppressio*, *hippodrome* > запоз. з лат. *hippodromus*, *opprobre* > запоз з лат. *opprobrium*, *supplice* > запоз з лат. *supplicium*. Проте існували й поодинокі випадки написань з так званою хибною етимологією: *opinion* > від лат. *opinio*, *pappier* > від лат. *papyrus* (від грецького *papuros*), *gripper* > від франс. *grīpan*, *appanage* > від старофр. *apaner*.

Подвійне написання графеми **r** у переважній більшості прикладів засвідчило існування етимологічних написань у старофранцузькій мові. Наведемо декілька прикладів: *curre* > від лат. *currere*, *corronpre* > від лат. *corrumpere* тощо. У французькій графіці XIV-XV ст. написання з диграфом **rr** мали як етимологічний характер (*erreur* > від лат. *errare*, *horrible* > від лат. *horror*, *feurre* > від лат. *ferrum*), так і вживалися випадково, ймовірно з метою надання слову особливого графічного образу (*voirre* > від лат. *vera*, *parremen* > від лат. *parare*, *perresil* > від нар. лат. *petrosilium*, *derreniere* > від нар. лат. *deretranus*). Під час процесу релатинізації (XIV-XVI ст.) всі графічні форми основ, запозичених з латини слів, було збережено. Отже, у представлених нижче прикладах існування диграфа **rr** зумовлено етимологічним походженням: *correspondre* > запоз. з схоласт. лат. *correspondere*, *irriter* > запоз. з лат. *irritare*. Водночас й всі лексичні запозичення з інших мов або зберігають графічний комплекс **rr**, або зазнають графічної адаптації згідно із загальною тенденцією французької мови XVI ст. до подвоєння літер, наприклад: *pétarrade* > запоз. з прованс. *petarrada*, *perroquet* > запоз. з італ. *parrocchetto*, *bécarre* > запоз. з італ. *b quadro*. У сучасній французькій мові іноді спостерігається й подвійна вимова зазначених вище написань.

Аналіз старофранцузьких слів із гемінантами **ss** встановив, що такі написання були переважно етимологічними: *message* > від лат. *missus*, *assembler* > від нар. лат. *assimulare*, *passer* > від нар. лат. *passare*, *puissance* > від нар. лат. *possientis*, *fossé* > від нар. лат. *fossatum*, *rossinholet* > від давн. прованс. *rossinhol*. У середньофранцузькому періоді написання з диграфом **ss** у переважній більшості випадків також представляли собою етимологічні написання: *tissu* > від нар. лат. *texere*, *oppression* > від лат. *oppressio*, *promesse* > від лат. *promissum*, *assener* > від лат. *assignare*, *casser* > від лат. *quassare*, *compassion* > від лат. *compassio*. У ранньофранцузькій та новофранцузькій періоди переважна більшість лексичних запозичень була адаптована французькою мовою зі збереженням диграфа **ss**, який мав насамперед етимологічну підставу: *assassiner* > запоз. з італ. *assassino*, *boussole* > запоз. з італ. *bussola*, *cuirasse* > запоз. з італ. *corazza*, *desseing* > запоз. з італ. *disegno*, *dissertation* > запоз. з лат. *dissertatio*. Поява подвоєння у сучасному французькому письмі зумовлена у деяких випадках необхідністю продемонструвати якість попереднього голосного звука: відкритого [ɛ] (*presse*, *cesse*), закритого [ɛ̃] (*essai*, *essentiel*, *pressentir*, *ressusciter*), випадного [ə] (*ressayer*, *ressaisir*, *ressembler*, *ressentir*).

Незначна кількість слів з диграфом **tt** підтверджує застосування етимологічного принципу написань у старофранцузькій мові: *mettre* > від лат. *mittere*, *lettre* > від лат. *littera*. Аналіз текстів середньофранцузького періоду зафіксував застосування диграфа **tt** як у етимологічних написаннях, наприклад: *attirare* > від нар. лат. *attragere*, *attendre* > від лат. *attendere*, *battaille* > від нар. лат. *batt(u)alia*, *cotte* > від франс. *kotta*, *barette* > від італ. *barretta*, так і у словах із хибною етимологією: *droiture* > від лат. *directus*, *santté* > від лат. *sanitas*, *planette* > від пізньої лат. *planeta*. В епоху Відродження процес релатинізації сприяв зміцненню етимологічного принципу письма, оскільки слова, які потрапляли у мову з латини у XIV-XVI ст., зберігали свою графічну форму: *attribuer* > запоз. з лат. *attribuere*. Подібне явище спостерігалось із лексичними запозиченнями: з одного боку, вони калькували подвоєні літери при графічній адаптації, а з іншого, зазнавали пристосування до найхарактернішої риси ранньофранцузької графіки – подвоєння літер. Результатом обох процесів стало зростання графічних комплексів із гемінантами у французькій графічній системі: *flutte* > запоз. з прованс. *flaüto*, *espinette* > запоз. з італ. *spinetta*, *girouette* > запоз. з норманського *wirewite*, *cassollette* > запоз. з іспанс. *cazoleta*.

Диграф **zz** було виявлено у текстах новофранцузького періоду, який застосовувався винятково у власних назвах іншомовного походження, зокрема: *Mezzetin, Albizz, Méndozze, Pianezza*. Подвоєння **zz** у сучасній французькій мові промовляється як **[z]** або **[dz]**. Воно пишеться винятково у запозиченнях, головним чином, з італійської, англійської та арабської мов, наприклад, **[z]** : *blizzard, jazz, puzzle*; **[dz]**: *pizza, mezzo, mezzanine, pizzicato, muezzin, lazzorone, lazzi, razzia*. У англіцизмах переважає вимова **[z]**, італійського та арабського – **[dz]**.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, одним з основних графічних засобів для передачі приголосних звуків у французькій мові слід відмітити широке застосування подвоєних літер, а саме: 13 графем, що відображали на письмі приголосні, які промовлялися як один: диграфи **ff, gg, ll, mm, nn, pp, rr, ss** та **tt**. Аналіз написань із зазначеними дволітерним комплексом дозволив нам стверджувати про поширення етимологічного принципу правопису. Переважна кількість таких написань зберігають гемінанти слів-етимонів. Проте, так би мовити, помилкове (всупереч етимології) написання подвоєних літер надає словам особливого графічного образу, а отже вони набували функцій ідеограм. Середньофранцузькій графіці відомі й написання з подвоєними літерами, які мали хибну етимологію. Відновлення гемінантів з метою збереження походження слова було настільки розповсюдженим явищем, що подвоєння з'являлося там, де воно не було виправданим. Саме цей факт, на нашу думку, сприяв появі значної кількості написань з диграфами **pp, tt, cc, ff, ss, mm, nn, rr**. У ранньофранцузькій мові подвоєння застосовувалися й як декоративні літери, зокрема диграфи **dd, nn, pp**. У сучасній французькій мові особливе місце належить гемінантам, оскільки 15 орфограм мають подвоєння (**bb, cc, dd, ff, gg, kk, ll, mm, nn, pp, qq, rr, ss, tt, zz**). Таким чином, переважна більшість літерних знаків, що фіксують приголосні фонemi, здатні до подвоєння. У сучасній французькій орфографії вони, головним чином, передають етимологічні написання і прочитуються як один звук. Проте, іноді подвоєння мають й фонографічну (вони застосовуються з метою передачі якості попереднього голосного звука) та логографічну функції (розрізняють омоніми). Зауважимо, що у деяких словах гемінанти відбивають геміноване прочитання, зокрема, у запозиченнях, у деяких дієслівних формах, на стику морфем. Отже, орфографія слів з подвоєннями впливає на сучасну вимову. Представлене дослідження відкриває **перспективу** подальших наукових розвідок, зокрема, вивчення функціональних та структурно-семантичних особливостей інших типів дволітерних графічних комплексів, а також триграм та тетраграм французького письма.

Література

1. Гунчик І. О. Ідеографічні тенденції розвитку французького алфавіту / І. О. Гунчик, М. В. Гунчик // Науковий вісник Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 8. – С. 388–391.
2. Кромбет О. В. Фонографічна та семантична адаптації лексичних запозичень у французькій мові доби Відродження (на матеріалі новел XVI століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 "Романські мови" / Ольга Володимирівна Кромбет. – К., 2010. – 21 с.
3. Крючков Г. Г. Современная орфография французского языка / Георгий Георгиевич Крючков. – К. : Высшая школа, 1987. – 184 с.
4. Тронский И. М. Историческая грамматика латинского языка / Иосиф Моисеевич Тронский. – М. : Индрик, 2001. – 591 с.
5. Beaulieux Ch. Histoire de l'orthographe française : en 2 t. / Charles Beaulieux. – P. : Librairie ancienne Honoré Champion, 1927. – T. 1 : Formation de l'orthographe. Des origines au milieu du XVI siècle. – 367 p.
6. Catach N. Histoire de l'orthographe française / Nina Catach, Renée Honvault, Irène Rosier-Catach. – P. : Champion, 2001. – 425 p.
7. Gak V. G. L'orthographe française / V. G. Gak. – P. : SELAF, 1976. – 196 p.
8. Thimonnier R. Le système graphique du français / René Thimonnier. – P. : Plon Editeur, 1967. – 409 p.

КОМПАРАТИВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Шалата О.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Стаття є викладом основних тез індивідуальної наукової теми, запланованої на декілька наступних років. Подано короткий онтогенез компаративістичного аспекту у методиці навчання іноземних мов у Європі та в Україні. Окреслено переваги цього аспекту і його актуальність в умовах сучасного стану української філологічної освіти. Розкрито окремі принципи і механізми методологічного застосування компаративістичного аспекту при вивченні латинської, французької, німецької та англійської мов, наведено зразки його практикування і охарактеризовано його перекладознавчу вартісність. Особливу увагу приділено ролі компаративістичного аспекту у подоланні граматичних труднощів та явищ міжмовної інтерференції.

Ключові слова: порівняльно-історичний метод, компаративістичний аспект вивчення романо-германських мов, перфективізація, деперфективізація, міжмовна інтерференція, генетично споріднені мови, перекладознавство.

Статья является изложением основных тезисов индивидуальной научной темы, запланированной на несколько следующих лет. Представлен краткий онтогенез компаративистичного аспекта в методике обучения иностранным языкам в Европе и в Украине. Определены преимущества этого аспекта и его актуальность в условиях современного состояния украинского филологического образования. Раскрыты отдельные принципы и механизмы методологического применения компаративистичного аспекта при изучении латинского, французского, немецкого и английского языков, приведены образцы его практикования и охарактеризованы его перекладознавча стоимостную. Особое внимание уделено роли компаративистичного аспекта в преодолении грамматических трудностей и явлений межъязыковой интерференции.

Ключевые слова: сравнительно-исторический метод, компаративистичних аспект изучения романо-германских языков, перфективизация, деперфективизация, межъязыковое интерференция, генетически родственные языки, переводоведение.

The article is a summary of the basic theses of the author's individual scientific research theme laid out in several years perspective. It presents a short ontogenesis of a comparative aspect in the training of foreign languages technique in Europe and in Ukraine. It also shows the advantages of this educational aspect and its topicality in the present state of the Ukrainian philological education. Some noteworthy principles and mechanisms of methodological application of a comparative aspect at studying Latin, French, German, and English are revealed, the results of its practicing are manifested and its translation study significance is characterised. A peculiar attention is paid to the role of the aforementioned aspect in overcoming grammatical difficulties and interlingual interference.

Keywords: comparative-historical method, comparative aspect of Romance and Germanic languages study, perfectivation, deperfectivation, interlingual interference, indo-european studies, cognate languages, translation study.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Мета дослідження – розкрити повнобічний позитив застосування компаративістичного аналізу як методологічного аспекту вивчення романо-германських мов, встановити мінімум передумов та основних принципів його здійснення, охарактеризувати його історичний, освітній та науковий потенціал. **Актуальність теми:** суспільний прогрес в Україні і, перш за все, обставини мультилінгвізму у вітчизняній освіті та економіці (інструкції

для товарів із-за кордону, між тим – для техніки і медикаментів, побутують на голландській, литовській, португальській та інших мовах, які не вивчаються в системі української освіти) змушують до пошуку нових та осучаснення існуючих методологем, зокрема, до активізації компаративістичного (порівняльно-історичного) аналізу [генетично споріднених] мов. Хоча це – лише один з аспектів методики вивчення іноземних мов, однак його важливість і практичне значення незрівнянні: жоден інший аспект методики вивчення іноземних (романо-германських) мов не здатний його замінити і компенсувати (зважаючи, між іншим, на традиційну тягу українського студента до ясних граматичних роз'яснень). **Практичне значення:** як це дозволяє обсяг статті, компаративістичний аналіз отримує новітню історично-суспільну аргументацію на користь свого застосування, яке – з причини звісної методологічної заангажованості у несприятливій для української (ще недержавної) мови часи, – так і не було повноцінно задіяне у філологічний освітній процес. Напрацьовані у статті схеми, матеріали та висновки можуть бути використані у навчально-освітньому процесі; висвітлені новаторські та класичної цінності факти й етимології надаються до реферування у школярських та студентських наукових дослідженнях; опрацьовані зразки для структурної та функціональної класифікації перекладних відповідників граматичних явищ української, латинської, англійської, німецької та французької мов за обставин мультилінгвізму посприяють поширенню компаративістичного аналізу у викладанні слов'янських, романських та германських мов. **Об'єктом** дослідження є засади і принципи порівняльно-історичного аналізу спільних і відмінних граматичних явищ романо-германських та української мов на усіх історичних стадіях. **Предметом** дослідження статті є освітньо-методичний потенціал компаративістичного аналізу і модельні зразки практичності його застосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Обставини міжнародної філологічної інтеграції (зокрема, у науково-технічній метамові) та багатомовності (мультилінгвізму) у середній та вищій освіті зумовлюють не тільки нові підходи і методи до вивчення іноземних мов, але переформатовують завдання цього вивчення, рівень філологічних знань і професійну відповідальність (особливо, педагогічну).

Важливими перевагами компаративістичного аспекту методики вивчення іноземних мов є його універсальна раціональність (акцентує якості, притаманні цілій мовній групі чи сім'ї), лінгвістична концептуальність (базується на суто граматичних правилах і закономірностях) і перекладознавча спрямованість (зокрема, під взором на українську мову як target language). Водночас, цей аспект (умисне не титулюємо його "методом" вивчення чужих мов, бо з-поміж їх розмаїття кожен може – мірою потреби – з нього користати) неабияк мотивує в українського студента інтерес до поглибленого вивчення іноземних мов і має тенденцію до переростання в інтерес науковий, професійний. Синонімічна його назва "порівняльно-історичний аспект / метод" дещо застаріла і семантично вужча (не стосується перекладознавчих, контрастивних, універсальних, а також – педагогічних проблем). Сучасна компаративістика (comparative studies) сформувалася і розвивалася у романо-германському середовищі Європи від кінця XVIII ст. і, досягши розквіту завдяки дослідженням швейцарця Фердінанда де Соссюра, данця Расмуса Раска, німців Якоба Грімма і Фрідріха Шлегеля, француза Антуана Мейє та багатьох інших вчених, перетворилася у багатофункціональний інструмент наукових досліджень. В Україні XX ст. вона розвивалася – наскільки дозволяли соціально-політичні умови – як метод науково-філологічних досліджень, тоді як у світі компаративістичний аспект знайшов практичне застосування в освіті, літературі, історії та інших соціальних науках. Задіяння компаративістичного аспекту навчання іноземних мов у національну освіту довгий час перешкоджало домінуванню у ній державної російської мови, зіставно-історичне порівняння якої з українською здійснювати за тоталітаризму "не заохочувалося". Інша річ – романо-германські мови, які нині на високому рівні вивчають школярі та студенти суверенної України: компаративістичний компонент у їх викладанні – вагомий засіб ефективізації навчання

і надійний спосіб уникнення психологічно-філологічної проблеми, знаної як міжмовна інтерференція.

Найпоширеніші з германських мов, що побутують у вітчизняній освіті, це, безперечно, англійська та німецька; з романських – французька і латинська (їх лінгвістичні якості, при потребі, легко зіставні з тими, які мають іспанська та італійська мови). Оскільки ці мови – генетично споріднені зі слов'янськими (мають спільну мову-предка), то уже цим визначається актуальність і важливість ознайомлення з їх порівняльною типологією. Тому кількість і якість публікацій на цю тему постійно прогресує. З-поміж ранніх посібників з компаративістики, до якої мали доступ українські освітяни, варто згадати добротну монографію "Історична морфологія французької мови" медієвіста В. Шишмарьова [13], що мала продовжити справу публікованої у 1920-х роках серії "Romano-Germanica". На тлі низки публікацій підруничного типу, – Ю. Жлуктенка [4], Т. Бровченко [1], Б. Задорожного [5, 19], та ін., слід окремо відмітити навчальний посібник І. Корунця [16], – перше в незалежній Україні солідне англословянське дослідження з контрактивної типології англійської та української мов на всіх (окрім стилістичного) мовних рівнях. Примітно, що ця праця стала фінальним катарсисом щодо притаманного додержавницькій Україні почуття "мовної неповноцінності", бо – цитуємо передмову автора з першого видання (1985 р.) – "незаперечно переконує студентів у тому, що українська мова за своїм лексичним багатством і різноманітністю засобів вираження стоїть врівень з англійською та іншими світовими мовами". Нині на полиці компаративістичної тематики чимдалі більшає літератури, дедалі частішають дисертаційні дослідження на цю тему. Разом з тим, досі бракує таких кардинальної ваги зіставлень, як латинсько- та готсько-українські.

Слід зауважити, що на стилістичному рівні компаративістичний аспект у навчанні іноземних мов має двояку особливість: оскільки поняття стилю стосується перш за все літератури, то самозрозуміло, що усі мови мають один і той же набір стилізмів (тропів і т. п.) та їх термінологічну базу, відрізняючись, – переважним чином, хоча не завжди, – граматичними засобами їх вираження, але які мало вивчається через копіткість аналізу, брак навчального часу і, рівно ж, – недостатнього рівня компаративістичної (зокрема, порівняльно-типологічної) компетенції. Відтак, – рідкісними сьогодні є масштабні, – культурологічного типу, – порівняння міжлітературних явищ, а наукові здобутки української мовознавчої компаративістики залишають бажати концептуальності європейського типу.

Компаративістичний аспект, отже, варто активізувати при вивченні іноземних мов на таких граматичних рівнях: фонологічному (частково), морфологічному, лексичному (включно з етимологією та деривацією), і синтаксичному (максимальна морфологічна одиниця – словоформа – є, водночас, мінімальною одиницею синтаксису). Необхідною передумовою цієї активізації є раціональне засвоєння основних понять і термінів, адже добре знання мови передбачає не уміння не лише комунікаційні, а й когнітивні (неабияк важливі у педагогічній освіті): тому до вузівських програм із романо-германських мов включено теоретичні курси, які вимагають, між іншим, добротне знання мовознавчої термінології. Без навичок морфологічного аналізу ефективність вивчення романо-германських мов недостатня: навіть чудовий розмовно-комунікаційний рівень не стане у пригоді, коли справа дійде до читання й інтерпретації багатовікової літератури або ж прикладно-лінгвістичних аспектів (історичних, науково-технічних текстів), не кажучи вже про синхронний, художній та інші типи перекладу.

Цікаво, що термін "морфологія" як окремий розділ граматики, що вивчає будову слова" – це "запозичення з німецької мови: нім. Morphologie утворено славетним літератором Й. В. Гете (1817) з основ слів гр. μορφή "форма" і λόγος "вчення" за зразком таких назв, як біологія (нім. Biologie), теологія (Theologie) та ін." [2; 3, с. 518].

Для морфологічного аналізу необхідне володіння мінімумом мовознавчої термінології, розуміння базових морфологічних понять ("корінь", "основа", "афікс", "флексія/закінчення",

"тематична голосна" "аблаут"), освідомленість із дієслівними та іменниковими (іменними) категоріями, поняттями загального і порівняльного мовознавства, принципами фонології та етимології. Ефективність навичок морфологічного аналізу у вивченні іноземних мов зростає з їх практичним застосуванням.

Шкільна практика морфологічного аналізу якщо і практикується, то ґрунтована лише на матеріалі рідної мови, а тому – мало помічна у застосуванні до романо-германського слова, тоді як на уроках іноземної мови з навчального потенціалу морфологічного аналізу користають недостатньо, – з огляду не так на малий "престиж" філологічної компетентності серед дітей шкільного віку, як на значну абстрактність спеціальних знань (з порівняльної типології, історичної фонетики і морфології), відсутність предмету "латинська мова" і недостатню розробленість компаративістичного аспекту методики викладання цього і суміжних ("французька / німецька / англійська / польська мова", "історія української мови") предметів. Тим часом, умови мультилінгвальності й тенденція до зниження шкільного віку для вивчення романо-германських мов зумовлюють потребу як у диверсифікації методик, так і в їх універсалізації: у будь-якому разі, і вчителів, й учнів знадобляться навички мисленнєвого або практичного розчленування цілого на складники, тобто, кожної граматичної форми – на її елементарні одиниці, – морфеми.

Виклад абстрактних правил морфологічного аналізу дієслівних форм (перш за все – їх найсуттєвішого складника: основи) важко популяризувати, але його можна узручити підбором вивірених наочно-ілюстративних прикладів. Такий підбір забезпечується відповідною методикою, яка, своєю чергою, диктується компаративістичними дослідженнями романо-германських та української мов. Примітно, що останнім часом кількість публікацій на цю тему зростає (передовсім, завдяки "локальним" методичкам і курсам). Незважаючи на те, що українська мова не є робочою мовою ООН і задіяна у освітніх процесах романо-германських суспільств Європи лише спорадично, зокрема, у їх славістичних дослідженнях, знавці української мови там цінуються, понадто, якщо вони добре знають мову держави та її історію і, до того ж, уміють аналізувати і порівнювати мовні явища. Адже про Україну й українську мову Європа (і, samozрозуміло, Америка) знали і знають так само добре, як самі українці, хіба що для них це – лише інформація, без почуттів... Нині американський словник англійської мови, названий в честь лексиколога Ноя Вебстера (New Webster's Dictionary), сповіщає світові про те, що англійська, французька, іспанська, решта мов ООН та Старого і Нового світу походять з тої прамови, яка звучала на українських теренах багато тисячоліть тому: "Розпад прото-індоевропейської мови на низку діалектів відбувся, як вважають, не пізніше 3000 років до Р.Х., коли автентичні її мовці почали мігрувати з південно- або центрально-східної Європи" [17, с. xi] (якщо Рахів – географічний центр Європи, то розміщення праявності носіїв індоевропейської мови кожному легко збагнути). І це – при цілковитій історичній загадковості походження слов'ян, мови яких, як і мови прибалтів (пруська, литовська, латвійська), – незважаючи на їх хронологічно пізні засвідчення – зберігають чимало індоевропейських аграматизмів. А. Мейє зауважував щодо цього: "Як і в дієслові, у структурі імені слов'янська мова залишилася вірною принципам індоевропейської словозміни" [6, с. 272]. Коли історія романських мов відносно ясна, то про германські мови можна сказати, що у них поєднуються дуже древні і зовсім модерні явища: готський синтетичний медіопасив, що співпадав з давньогрецьким медіумом, не успадкувався сучасними германськими мовами (замінений новим пасивом з дієприкметником II), зате кореневий аблаут вони зберегли добре (нім. *sehe* "бачу" : *sah* "бачив", англ. *see* : *saw*; в українській він спорадичний: "*беру брав*"; був поширений у латинській, але французькою та іншими романськими збережений частково: лат. *video* : *vīdī* ≈ фр. *je vois* : *je vis*). У кожному разі, спільні основи відшукуються і лінгвістичні зв'язки віднаходяться, що тільки покращує інтермовні (інтернаціональні) стосунки у сучасному світі. Власне, це "покращення" і визначає актуальність компаративістичного аспекту методики вивчення іноземних мов в українській

освіті, бо досі тут домінують напрацювання – й то, слід визнати, ґрунтовні, – російського мовознавства. Небезвідносно до науковості висновків, незалежній Україні довелося боротися за самостійність і на мовному полі, хоча здобутки цілої плеяди геніальних вітчизняних лінгвістів (зокрема, змістовні компаративістичні слов'яно- та українознавчі праці Олександра Потебні та Агатангела Кримського) перейняла – з політичних причин – російська філологія.

Сьогодні багато етимологій, нерідко здійснених під "партвказівку", вважаються неспроможними. Якщо лексема відсутня у російській мові, а є в українській, то це далеко не завжди пізній новоутвір, і – навпаки: якщо в російській є "сударь", а в українській цієї лексеми нема, то це не вада останньої, бо цей росіянізм (точніше, церковно-слов'янізмом) відображає – у спотвореному з низки позамовних причин звучанні – прадревнє слово "*гос-подар-ь*" (> рос. "*государь*"), друга основа якого відтворює індоєвропейську назву "батька" – лат., гр. *pater*, гот. *fadar*, сскр. *pitar* (пор. укр. апелятив "*патку* мій, *патку*", рос. "*nána*").

Здорова недовіра до західно-європейської філології, яку – щоправда, не без іронії, – Тарас Шевченко озвучив добре відомим рядком "Дас[т]ьбі... Колись будем і по-своєму глаголать, Як німець покаже", була багато зумовлена початковим етапом її розвитку, коли її порівняльна техніка ще вдосконалювалася. На початку ХХ ст. мовознавча компаративістика здійснила потужний прогрес і вже Михайло Грушевський з повагою відносив її до перспективних молодих наук ("порівняне язикознавство (гльотіка)... на пункті методу далеко не сказала ще останнього слова, і в певних точках її розслідув можливі великі сумніви" [3, с. 17]. Видатний історик присвятив половину першого тому "Історія України-Руси" питанню "порогу історичних часів для українського народу", коли формувалися основні культурно-побутові реалії, які, власне кажучи, "порівняне язикознавство слідить... по язиковому запасу". Обшир використаної ним бібліографії з порівняльної лінгвістики справді вражає: Шрадер, Ягіч, Кун, Сумцов, Бодуен де Куртене, Педерсен, Пайскер, Дельбрюк, Міклошич, Брюкнер, Хвойка і десятки інших "світил" історично-порівняльного мовознавства мали у великого українця авторитет і постачали йому лінгвістичний матеріал для давньої історії України-Руси. Багатомовні лексемні зіставлення ("для слова хліб маємо інтересний ряд: лат. *libum*, гот. *hlaifs*, сл. *хлѣбъ*, лит. *klepas*") рясно ілюструють типологічну близькість та спільну балто-слов'яно-германо-романську етимологію, водночас, вимагаючи від допитливого читача компаративістичної ерудиції, – принаймні для того, щоби "добачити" у наведеному готському слові сучасну німецьку лексему *der Leib* (зі семантичною переміною) чи англійську *loaf*, щоби самостійно збагнути, що топонім Клайпеда (порт на р. Німан) дослівно по-литовськи означає "хлібоїда" і що у латинському відповіднику уже є фонетична згуба (а це слово – з вокабуляру Катона і Вергілія).

Завдяки компаративістичному аналізу – і це неабияк важливо – цілком нівелюється проблема навіть внутрішньомовної інтерференції. Приміром, щоби уникнути взаємовпливу у студентській психіці англійських слів *count* "граф", *countess* "графиня", *country* "край, країна", *countenance* "вираз обличчя", *to count* "лічити", *counter* "прилавок, конт, кін, рахівник", *counterfeit* "підробка", *account* "рахунок, звіт" *discount* "скидка, дисконт" і под., слід звернутися до історії мови. Лексика сучасної англійської мови лише на третину складена з власне германізмів, зате на дві третини – з латинізмів та галлізмів (запозичень з французької мови), причому, останні почали активно побутовувати в англійській мові ще у середньовіччі (після завоювання Англії нормано-французькими завойовниками у 1066 р. та їх понад двохсотлітнє державницьке правління). Отож, можна говорити про прямі запозичення з латини (це, переважно, загальнокультурні – наукові, юридичні, релігійні – поняття з доби Відродження і Реформації, а також – новітні, доби Індустріальної революції) і опосередковані, цебто – галлізми (ті ж латинізми, що їх успадкувала і трансформувала французька мова на різних періодах розвитку). Відтак зрозуміло, що по етимологію більшості англійських (і майже усіх французьких) лексем потрібно звертатися до латини. На цім моменті варто наголосити ще й тому, що на вивчення латинської мови студенти РГФ витрачають цілий рік, а це, гадається,

– вповні достатній час для того, щоби вивчити принципи словоутвору і основний лексичний запас цієї класичної мови, який – з незначними втратами – успадкувався усіма романськими мовами і – великою мірою – увійшов до словника германських і слов'янських мов. У щойно наведеній низці англійських лексем з основою *count*- співпали абсолютно різні латинські слова (основи). З історії французької мови відомо, що лат. *computare* "рахувати" набуло у ній спершу форми *compter*, а далі дисимілювалося у *conter* (cette graphie l'emporte afin de distinguer le sens de "calculer" de la variante sémantique "conter"), що звузило семантику до значення "передавати інформацію, розповідати": казки Шарля Перро так і називаються – "*Contes de ma mère l'Oye*" (1697). Звідси – значення англ. *account* "перелік, звіт, повідомлення", при to *count* "лічити" і (*ac*)*count* "рахунок". Ця ж семантична калька існує у німецькій мові: *erzählen* "розповідати, ділитися інформацією" і *zählen* "рахувати", *Zahl* "число": тема вартує окремої курсової роботи, оскільки обставини появи аналогічного явища в англійській – to tell "розповідати" (< ст.англ. tellan "лічити"), tale "оповідь, казка" (< ст. англ. talu "число") – не з'ясовані, а відомо, що ці слова були запозичені ще у прагерманську мову з праслов'янської ("ділити", "діло мовити"; [2. – 2, с. 90]). Повторно ці латинізми були запозичені безпосередньо з наукової метамови 20 ст. як, відповідно, to *compute* "to count-лічити; нім. *komputieren*", *computer* "counter-рахівник; нім. *der Computer*", *computation* "count-підррахунок, нім. *die Komputation*".

Омонімію інших слів так само пояснюється компаративістично: англ. *counter* як префікс (*counterpoint* "контрапункт, фр. *contrepont*, нім. *der Kontrapunkt*") – це лат. *contra* (прийменник / прислівник), від якого, також, походять ст. англ. *contree* > *country* "протилежний [від міста] бік, місце осторонь > сторона, ст.сл. *страна*", прикметник *contrary* (< лат. *contrarius* "протилежний"), etc. До лат. *continentia* "стриманість" (*con* + *tinencia*, субстантивованій дієприкметник I від *tenere*) зводяться англ. *continence* "т. с." та *countenance* (< сфр. *countenance*). Від латинізму *comitatus*, дієприкметника II від *comitor* (< *comes* "супутник" < *com* + *ire*) походить – за посередництва сфр. *conté* – англ. *county* "графство", від якого – *count* "граф" (*viscount* "віконт, віце-граф"). Власне кажучи, в усіх наведених прикладах маємо зразки найпоширенішої лексемної морфології: основа + префікс / суфікс (*com* + *put* + *er*).

Суть морфологічного аналізу для компаративістичного аспекту вивчення мов можна підсумувати наступним чином: це уміння визначити граматично значимі складники слова – морфеми – та на їх рівні зіставляти різномовні лексеми та їх синтаксичні комбінації. Оскільки грека, латина й усі романо-германські та слов'янські мови належать до сім'ї індоєвропейських мов, то превалююча більшість коренів (кореневих морфем) у них спільна, але відрізняється фонетично (фонологічно). Фонетичні закони кожної мови вивчається на курсах їх історії, – як-то закон "зміщення приголосних" у спільногерманській фонетиці, коли прамовні (індоєвропейські) глухі змичні *p*, *t*, *k* зазвучали як щілинні *f*, *th*, *h*, такі ж дзвінки *b*, *d*, *g* "оглухли" у ті ж *p*, *t*, *k*, а дзвінки змичні з придихом *bh*, *dh*, *gh* утратили його, перетворившись у попередні оглушені (відкрив це явище Расмус Раск, а систематизував до статусу "закону" Якоб Грімм). Облесно чути, що український народ і його мова – дуже древні, але українська нація є однією з наймолодших... То чи не пора зробити "євро-ремонт" вітчизняної філології і почати, урешті, готувати фахівців-поліглотів, які б свідомо і совісно "несли в народ" від покоління до покоління науково визнані граматичні факти древності його мови, а не лише культурно-побутові чи суспільно-історичні, які, до того ж, мало достовірні без лінгвістичних реалій.

Порівняно з романо-германськими, українська мова найкраще зберегла фонетизм дієслівних та іменних основ і їх морфеміку. Іменники за основами, як відомо, класифікуються на відміни (деклінації), дієслова – на дієвідміни (кон'югації), тобто, – на типи граматичного відмінювання, знання правил яких, фактично й визначає знання мови.

Найкращим доказом спорідненості згаданих мов є форми відмінювання одного із найдревніших дієслів, що у латинській має інфінітив *esse* (фр. *être* походить від народно-

латинської форми **essēre* < *esse*), у німецькій *sein*. У готській та слов'янських мовах цей інфінітив заміщений іншим, суплетивним ("*wisan*", пор. нім. перфектний дієприкметник у *Ich bin gewesen*; ст.сл. "**быти**", укр. "**бути**", пор. нім. 1, 2 о. о. презенса *Ich bi-n, du bi-st*, лат. перфект *fu-i*). Імовірно, у слов'янських мовах інфінітивна (неозначена) форма цього дієслова, – а інфінітив утворився найпізніше з усіх вербоїдів (безособових дієслівних форм) і тому найбільше відрізняється по мовах – асимілювалася з інфінітивом іншого дієслова – "їсти" (псл. *"**Бс-ти**", з "ятем" у корені √*ēs*- : "**Бс-ти** < *"**Бд-ти**", з "ятем" у корені √*ēd*-, *dt* > *tt* > *st*, як у "пас-ти" : "пад-у" або лат. *vid-ere* : супін *vidtum* > *visum*) і вийшла з ужитку. Для порівняння: російський армійський вислів "Есть, товарищ майор!" може сприйматися і як підтвердження розуміння наказу воєначальника та готовності його здійснити, так і оптатив-заклик "їсти [ідіть]"...

Німецький інфінітив *sein* – пізній, літературної доби: це форма множини різновиду оптативу на *-i-* (пор. сучасне *sie sei-en*, з *-e-n* особового закінчення 3 о. мн. *-ent0 /-ont0*, яким в українській відповідає *-ять / -ють*: *їд-ять / бува-ють*).

Відтак, як це прекрасно доводить 1 о. о. чи 3 о. мн. презенса індикативу, латинська мова (*s-um, s-unt*), готська (*i-m* = англ. *I a-m, si-j-un* = нім. | *s-ind*) та старослов'янська (*ієс-мь, с-уть*) є галузками одного дерева. У готській, як і в старослов'янській, ще були форми двоїни: *siju* (ст.сл. **ієсвѣ**), *si-juts* (**ієста, ієсте**). Романські мови успадкували латинські форми, хіба що фонетично трохи їх "спотворили": лат. *ego sum* > фр. *je suis*, ісп. *yo soy*, іт. *io sono*...

Не зайве акцентувати, що філологія – фах нелегкий, тому для досягнення ефективних результатів потрібна працьовитість, адже доводиться детально опановувати закони загального і порівняльного мовознавства, ілюструвати їх прояви спершу у типологічному порівнянні в базових мовах (латині, готі та староанглійській і старонімецькій, старослов'янській та українській), а потім – у сучасних іноземних мовах. Зрозуміло, що для належного труду викладачам і студентам необхідні добрі моральні та матеріальні умови: євро-стандарту у національній філологічній освіті гарантуються аналогічними у суспільному побуті. Попри те, філологічна освіта в Україні відчутно більш якісна, аніж у Європі та Америці, що й не дивно: українська мова устократ граматично складніша, аніж сучасні романо-германські мови без відмінків, особових та видових форм дієслова, динамізму акцентуації та інтонації, вільного – індоєвропейського типу – порядку слів у реченні та морфем (афіксів) у слові. В англійській мові нема навіть категорії роду і закінчень (флексій), тому і приділяємо рідній мові значно більше свідомої уваги та історичної шани, аніж носії згаданих мов. Крім того, усі романо-германські мови уже добре вивчено і систематизовано, їх політичний статус усталено, чого не скажеш про українську мову. Досі-бо змушені і чужого наводитись, й свого не цуратись, – не лише учити рідну та чужі мови зубрячкою заялжених топиків і корпінням над нудними шаблонними вправами на уживання "потрібних" слів, а творчо підходити до аналізу кожного слова (частини мови), прослідковувати його історію (етимологію, деривацію) та побільше читати іноземну літературу, головню класиків, де автор уживає це слово. Латинізм є основою романських мов і становлять понад половину германської лексики, тому латинсько-слов'янська і латинсько-германська компаративістика дарує добру можливість читати в оригіналі й розуміти ідейно та лексично дуже близькі, незважаючи на різномовність, літератури, – передовсім твори Відродження, епохи гуманізму, неокласиків і сентименталістів (який є епігонами попередніх, принаймні, в англійській літературі). Так само схожі і добре зрозумілий лексико-семантичний арсенал древньої та сучасної науково-технічної літератури різними мовами, бо її терміни – це лексеми метамови (усім зрозумілої мови НТП). Але без компаративістичного методу ніяк не обійтись, коли доводиться опрацьовувати літературу переломних часів – Реформації, Романтизму, модернізму та постмодернізму, упродовж яких мови збагачуються словотвором (дериватами), запозиченнями й неологізмами, які, іноді, створюють перекладознавчі труднощі. Тоді лише виявлення філологічного прийому автора чи перекладознавчої думки інтерпретатора і знання відомого їм оперативного матеріалу

(source > target languages) дозволить вірно зрозуміти текст. Водночас, компаративістичний аспект виявляється найдієвішим при роботі з різномовною літературою (читання, розуміння, переклад) та у навчанні чужих мов, тобто – це незамінимий елемент пізнавальної, освітньої діяльності. У загальнокультурному плані, цей аспект важить як фактор психології творчості, когнітивної психології, філософії та історії мови, тощо. Що ж до його ролі у розвитку [іномовної] комунікації, то слід підкреслити його значимість у формуванні фонетичних умінь (вимова слова диктується знанням його походження), асоціативній активності (набір дериваційних форм спрощує і полегшує спілкування) та психологічній урівноваженості (обізнаність з морфологією частин мови забезпечує лише граматично правильні форми і контролює нормативність та етику спілкування).

Принциповою одиницею морфологічної будови є основа [слова], – незмінна при відмінюванні лексеми її частина, що виражає семантичне і граматичне значення. Одним із параметрів комп'ютерних словників є опція "основа", як от у "ABBY-LINGUO": "дієслово (to) *inquire*: base – *inquire*; 3-rd person – *inquires*; past – *inquired*; past participle – *inquired*; present participle – *inquiring*". Термін "основа" – семантична калька з грецької: по-німецьки – *der (Wort) stamm*, по-французьки – *theme, base* "база"; по-англійськи так само: "base – the *stem* or *root* of a word to which suffixes are added" [17, с. 80]: "база – тематична чи коренева основа, до якої додаються суфікси".

Незнання основ (головно – іменних та дієслівних) – найпоширеніша причина мовної плутанини і проблем перекладу. Скажімо, іноземець, який поверхнево знає українську мову, легко утворить від ім. ч. р. "граф" іменник ж. р. – "графá", а від ім. ж. р. "графиня" – ім. ч. р. "графин", хоча ці слова мають різні основи. Так само легко – але неправильно, бо без знання лексемних основ – можна утворити жін. рід іменників на кшталт: "селезень : селезінка", "риба сом : *рибосома*", "герб : *гербата*", "попіл : *попелюшка*", "олень : *Олена*", "рак : *раковина*", "дім, дому : *домовина*", "муха : *мухомор*", "палець : *палиця*", і т. п. Одним штрихом важливість компаративістичного аспекту у методиці викладання іноземних мов можна показати наступною низкою прикладів з такої дуже древньої мови, як латинська: якщо у I ст. до н. е. Марк Туллій Ціцерон уживає слова *anser, facio, furia, nosco* та багато інших, які в індоєвропейській прамові мали звучання повнозвучніше, як – відповідно – їх сучасні українські аналоги "гусь" (пор. англ. *goose*, голл. *gans*, швед. *gas*, ісл. *gas*), "дію" (пор. гот. Ік *tau-j-a*, англ. I *do*, нім. Ich *tu-e*), знаю (I *know*, Ich *kenne*), дур, ст. сл. *дурь*" (слід звернути увагу, що корінь останнього слова – "дути, дму", тобто – це суфіксована *-р-* основа ж. р. на *-і-*, що утворена дуже давно, за тисячоліття до класичної літературної латинської мови, у якій воно – та багато інших слів – уже до невпізнаності фонетично спотворене: *d > f* (*fu-g-i-a*, з нормалізованим вторинним закінченням жін. р. I відміни; пор. *fim-us* = ст.сл. "дым-ь").

Найголовнішою з дієслівних основ є основа теперішнього часу дійсного способу. Найдревнішим її типом є основа *коренева (атематична)*, до кореня якої додаються особові закінчення. Таких основ збереглося небагато: укр. "ід-ять, дад-уть", лат. *ed-unt, d-ant*, ісп. *s-ou* "стсл. *єс-мь*", *es "єси"*, *das, dan* "даси, дадуть", фр. (il) *es-t* "лат. *es-t*" : (ils) *s-ont* "лат. *s-unt*", англ. *a-t* "єс-мь", лат. *s-um* "єс-мь", *is "єс-ть"*, *do* "дію", нім. *is-t* "єс-ть", *tue* "дію". По-суті, це – сам корінь (√), не розширений ніяким додатковим елементом: лат. I о. мн. презенсу *imus* "ідемо": √*i-* + флексія *-mus*.

Тематична основа включає корінь та один чи декілька елементів флексії (частини слова, що перемінюється при відмінюванні). Наприклад, в укр. "ідемо" до кореня **i-* долучений – на відміну від латинської форми – суфікс *-de-*, а тоді вже – особова флексія (закінчення) *-мо*; ясно, що латинська коренева основа – древнішого типу, ніж суфіксована слов'янська. Готська і українська мови виказують разючу тотожність у формі презенса дієслова *tau-j-an* "дія-ти" (мають основу на йотований суфікс: Ік *tau-j-a* = "я ді-й-у", тут у корені "ять"), якого не знає російська (її "действую" має відіменну основу).

Слов'янські мови розвинули афіксальну перфективацію, романо-германські – тенсову. Утворення термінативного значення (спрямованість дії на результат) в українській мові здійснюється у трикутнику

1) **НО** – недоконаний означений || 2) **НН** – недоконаний неозначений

|| 3) **Д** – доконаний.

НО протистоїть **НН** так само, як і **Д**, звідки антиномія: **НО** : **НН** = **Д** : **НО** ("стоїмо : стаємо = стоїмо : станемо") і зближення недоконаного означеного виду з доконаним на тлі дії неозначено-недоконаного виду. Дієслова недоконаного виду можуть утворювати похідні доконаного (перфективного) виду. В українській мові для *перфективації* дієслова застосовують префіксацію або суфіксацію. Приміром, суфіксом-перфективантом є *-н-*: "кличе" (недоконаний неозначений вид) : "клик-н-е" (доконаний вид), "кидаю : кину, двигаю : "двиг-н-у, зітхаю : зітхну"... Такі суфіксовані морфемою *-н-* похідні дієслова називаються *перфективованими*, оскільки цей суфікс надає їм перфективного, доконаного виду. В українській мові існує специфічний тип форми цього суфікса-*перфективанта* з елементом інфінітивної основи *-а* що утворює експресиви: "двиг-а-ти, двиг-а-н-у, свист-а-ти, свист-а-н-у".

Продуктивнішою, однак, є *префіксальна перфективація*: укр. "двигаю : по-двигаю; кличе : за-кличе", англ. to lie "брехати" : to belie "оббrehати", нім. tragen "нести" : ertragen "перенести, знести=стерпіти", фр. courir "бігти" : parcourir "пробігти", іт. cecare "сліпити" : acceccare "осліпити".

Перфективація – загальновідомий термін у романо-германському лінгвістичному середовищі: *erwerben* ist eine *perfektivierende Präfigierung* zu einfachem *werben* "дієслово *erwerben* "завербувати" є зразком перфективаційної префіксації простого дієслова *werben* "вербувати" [15, с. 232]. Як самозрозуміло з назви терміну, "**перфективація**" має значення "надання прикмети перфекту (результативності дії у теперішній час)": тому, у романо-германських мовах можна *перфективувати* дієслово засобом тенсової заміни форми дієслова у презенсі на форму у перфекті: англ. I whistle / am whistling : I have whistled / have been whistling (це – *тенсова перфективація*). В українському перекладі: "я свищу / свистів" : "я свиснув (*суфіксальна перфективація*) / посвистів" (*префіксальна*).

Тенсова перфективація так чи інакше притаманна усім характеризованим мовам, оскільки усі їх тенси мають не тільки часові, але й видові (аспектні) значення (нім. es regnet : es hat geregnet). "Найхарактернішою особливістю англійської мови є здатність її континуальних тенсів виражати не лише і не так хід, манеру виконання дії (нім. die Aktionsart), як її вид (нім. der Aspekt): перший передається афіксально (але в англійській афіксів небагато), а другий – за допомогою тенсів (аспектуальна опозиція недоконаного виду continuous решті аспектів). Тобто, має місце не лише *тенсова перфективація* (з допомогою perfect), але й *тенсова деперфективація* (через perfect continuous)" [12, с. 66].

В українській **деперфективація** (утворення дієслів/основ недоконаного виду з дієслів/основ доконаного виду) - здійснюється тільки суфіксально ("ати, айу, увати, уй-у, вати, овуй-у": "подвигаю, закличе", доконаного виду: "подвиг-уй-у, за-клик-ай-у", недоконаного виду). Такі дієслова з відновленням – за допомогою йотованого суфікса-деперфективанта – значенням недоконаного виду є *деперфективованими*.

Це – явище древнє, однак доцільність його застосування у вивченні іноземних мов ще недостатньо методично обґрунтована. Скажімо, у латинській мові дієслово *dormio* "сплю" точно відповідає укр. "дремлю-*дрем-й-у" (від його основи походить неозначеного виду "дрімаю"; пор. англ. I dream, нім. Ich träum-e, умлаут і суфікс *-e-* якого виказують основу презенсу на *-йе-* деномінатива від іменника der Traum "сон, дрімота"). Натомість, лат. *condormire* "задрімати, заснути" є префіксально перфективованим, а *dormito* "засинаю" (*dormit-are*, інхотатив до *dormire*, похідне від основи супіна *dormit-um*), - суфіксально перфективованим

(термінативним). Звідси – іт. *dormice-chi-äre* "дрімати", суфіксально деперфективоване і зі значенням неперфективованого *dormire*.

Висновки. Завдання морфологічного аналізу основи є трояким: прослідкувати тип деривації слова, визначити приналежність до певного семантичного поля і, відтак, вияснити його контекстуальне і синтаксичне значення. Від виконання цього триєдиного завдання відчутно залежить глибокість знання іноземних мов та рідної мови, а це безпосередньо впливає на якість кожнобічного перекладу. Відтак, морфологічний аналіз ефективний для: вивчення давніх мов, перш за все, латинської та старослов'янської, а також – давнього і середнього періодів усіх романо-германських мов та готської і тих германських мов, де збережені показники дієслівних та іменних основ (німецька, ісландська, шведська); французької та інших романських мов, які у деривації і словотворі опираються або на основи, що успадковані з латинської мови, або на новостворені за існуючими нормами; англійської мови (також – голландської, данської, норвезької), які мають мінімум морфологічно протиставлених основ (презенса та претерита у дієсловах, відмінків у особових займенниках, однини і множини в іменниках); а також для поглибленого вивчення рідної мови, інших слов'янських мов та компаративістичних досліджень в освітніх і наукових цілях.

Література:

2. Бровченко Т. Основи контрастивного аналізу мов // Порівняльні дослідження з граматики англійської, української та російської мов. – К., 1981. – 219 с.
3. Етимологічний словник української мови: У 7-ми томах. – К. : Наук. думка, 1982. – 2006.
4. Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 томах, 12 книгах. – Том 1. – К. : Наукова думка, 1991. – 634 с.
5. Жлуктенко Ю. Порівняльна граMATика української та англійської мов. – К. : Наукова думка, 1960. – 232 с.
6. Задорожний Б. Порівняльна фонетика і морфологія готської мови. – Львів: Вид-во ЛДУ, 1960. – 298 с.
7. Мейє А. Общеславянский язык. Пер. с франц. – М., 1951. – 492 с.
8. Палиця Г. Порівняльна типологія німецької та української мов. – Дрогобич, 2005. – 116 с.
9. Рацул А. Порівняльна характеристика технологій навчання іноземних мов у другій половині ХХ століття. – Рідна школа. – 2007. – № 4. – С. 50–52.
10. Росовецький С. Якого оновлення потребує українська компаративістика: нотатки традиціоналіста. – Слово і час. – 2003. – № 5. – С. 19–30.
11. Теоретичні засади викладання іноземної мови як другої спеціальності – Теоретичні аспекти викладання іноземної мови як другої спеціальності: Наукові записки методики / За редакції Сосяк М. М. – Вип. 1. – Дрогобич: ДДПУ, 2008.
12. Терлецька Л. Нові тенденції навчання іноземної мови на Заході. – Вісник романо-германської філології / За ред. Кемєня В. П. – Вип. 4. – Дрогобич, 2009. – С. 169–175.
13. Шалата О.М. Дієслівні системи української та романо-германських мов: монографія. – Дрогобич: Посвіт, 2013. – 328 с.
14. Шишмарев В. Историческая морфология французского языка. – Москва–Ленинград, 1952. – 268 с.
15. Henry V. A short comparative grammar of English and German. – New York: MacMillan & Condition, 1894. – 382 p.
16. Kluge Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache. – Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1995. – 921 s.
17. Korunets I. Contrastive Typology of the English and Ukrainian languages. – Vynnyts'a: Nova Knyha, 2003. – 461 p.
18. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Danbury, CT: Lexicon Publications, Inc., 1993. – 1149 p.
19. Shalata O. An Abridged Course on Comparative Typology of English and Ukrainian. – Drohobych: Kolo, 2006. – 55 p.
20. Zadorožnyi B. Geschichte Laut- und Formenlehre des Deutschen. – Львів: Вища школа, 1987. – 302 с.

УДК 811.111'06'42'38

ЖАНРИ ПЕРВИННОЇ НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Яхонтова Т. В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті виявлено та окреслено тенденції розвитку трьох провідних жанрів англомовної наукової первинної комунікації – статті, монографії та дисертації – у сучасному жанровому ландшафті.

Ключові слова: жанр, жанровий ландшафт, загально-лінгвогенологічний аналіз, первинна наукова комунікація, англомовна наукова комунікація, наукова стаття, монографія, дисертація, футур-жанр.

В статье выявлены и очерчены тенденции развития трех ведущих жанров англоязычной научной первичной коммуникации – статьи, монографии и диссертации – в современном жанровом ландшафте.

Ключевые слова: жанр, жанровый ландшафт, общий лингвогенологический анализ, первичная научная коммуникация, англоязычная научная коммуникация, научная статья, монография, диссертация, футур-жанр.

The article reveals and outlines the developmental tendencies of three leading genres of English primary research communication – the research article, the monograph and the dissertation – in the present-day genre landscape.

Key words: genre, genre landscape, general linguo-genological analysis, primary research communication, English research communication, research article, monograph, dissertation, genre of the future.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. У сучасній лінгвістиці та близьких до неї гуманітарних галузях прийнято поділяти наукову комунікацію на первинну, спрямовану на подавання оригінального наукового знання, та вторинну, що базується на обробці первинних наукових текстів. Первинна комунікація у науці охоплює континуум форматів спілкування, що варіює від перших неформальних бесід і обміном думками з колегами до офіційних публікацій. Іншими словами, її утворюють різноканальні (усні, електронні, письмові) жанри, що забезпечують перший доступ до наукового знання [5]. У первинній науковій комунікації надзвичайно важливим вважають її формальний аспект, особливе значення якого в історичній перспективі було зумовлено загальним розвитком письменності, появою друкування та інституалізацією науки. До первинно-формальних наукових жанрів передусім традиційно відносять формальні публікації, а також легітимізовані науковою спільнотою формати подання первинного знання, яке оприлюднюють за допомогою спеціально розроблених офіційно-комунікативних процедур (тобто дисертації і різні види офіційних наукових звітів). Отже, найхарактернішими, ратифікованими в усіх дисциплінарних та національно-культурних наукових спільнотах є жанри наукової статті, монографії та дисертації, які прийнято визначати як первинні формати оприлюднення й розповсюдження наукових здобутків.

Окремі мовностилістичні риси цих жанрів на матеріалі різних мов вже неодноразово ставали предметами мовознавчих досліджень [див., наприклад, 1-4; 6-7; 10; 14]. Разом з тим

швидкість еволюційних та жанромодифікаційних процесів у сучасній науці, спричинених впливом електронних технологій, вимагає постійної уваги з боку лінгвістів. Це передусім стосується англomовної наукової комунікації, яка стала транснаціональним феноменом у сучасному глобалізованому світі, "постачальником" жанрово-дискурсивних інновацій в інші наукові дискурси. З огляду на цю роль англomовного наукового спілкування актуальним видається виявлення і концептуалізація найсучасніших тенденцій в існуванні наукових статей, монографій та дисертацій, що реалізуються англійською мовою – цією лінгва франка інформаційного суспільства. У статті пропонується окреслити та схарактеризувати зазначені тенденції на основі загально-лінгвогенетичного аналізу, який передбачає узагальнену лінгвокомунікативну характеристику обраних жанрів у сучасному жанровому ландшафті англomовної наукової комунікації на основі результатів наявних досліджень та емпіричних спостережень дослідника. *Жанровий ландшафт* – це комплексна картина функціонування наукових жанрів у певних локально-темпоральних координатах, яка дозволяє оцінити вплив соціального довкілля на різнопланові характеристики жанрів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Домінантним жанром первинної англomовної наукової комунікації є журнальна *стаття* (*research article, journal article*), чому, очевидно, посприяла сукупність різних чинників – невеликий текстовий обсяг, чіткий структурно-смысловий формат і мовні конвенції, що викристалізувалися у процесі еволюції жанру, а також адаптивність до різних соціотехнологічних обставин спілкування, зокрема до електронного каналу. Значення статті як нуклеарної комунікаційної одиниці сучасної англomовної науки яскраво підсумував британський дослідник С. Монтгомері, який назвав її *that master narrative of our time* (провідною оповідною формою нашого часу) [11].

Наукова англomовна стаття реалізується крізь численні субжанри, що охоплюють теоретичні, оглядові, полемічні статті, статті-повідомлення, а також звіти про конкретне дослідження, які є найповнішим втіленням засадничих принципів англо-саксонської науки – емпіризму та індуктивізму. Комунікативними цілями статті-звіту є 1) презентація нових наукових результатів, отриманих під час дослідження, у відповідності з його загальною логікою й процедурами; 2) їх ратифікована науковим соціумом фіксація, закріплення відповідного наукового пріоритету та авторського права; 3) аргументоване переконання читачів – членів відповідної наукової спільноти – у валідності та цінності цього доробку; просування наукових результатів, їх популяризація та поширення. Текстові імплементації цього жанру зберігають свої домінантні ознаки, до яких традиційно відносять: чітку риторичну структуру (відомий формат "вступ-методи-результати-обговорення-висновки"), важливими елементами якої є експліцитне проголошення наукової мети та зазначення прогалин у попередніх дослідженнях; зовнішнє структурування у вигляді секцій (часто з підсекціями), споряджених відповідними заголовками; широке використання метатексту, а також сполучників і прислівників (конекторів), що встановлюють логічні зв'язки між думками.

Сучасна стаття є *макрожанром*, що включає у себе декілька мікрожанрів (наприклад, анотацію, подяку), які сприяють ефективній реалізації її комунікативних завдань. Наукова стаття реалізується крізь письмовий та електронний канали комунікації, а її фізичними субстратами є паперовий друкований та електронний тексти. Останній часто є повним аналогом паперового тексту, але з деякими додатковими можливостями, наприклад, електронним переходом від посилання у тексті до його опису у списку літератури. Проте сучасний технологічний прогрес здійснює дедалі більший вплив на варіанти наукової статті, що публікуються в електронному форматі. Наприклад, відоме видавництво англomовної наукової літератури *Elsevier* запропонувало 2012 року новий проект "Стаття майбутнього" (*Article of the future*). Цей *футур-жанр* (футуристичний жанровий проект) суттєво модифікує жанрово-комунікативні характеристики наукової статті і відкриває нові інформаційно-рецептивні можливості для користувачів цього жанру.

"Стаття майбутнього" є технологічно розширеним варіантом електронного публікування статей, що дозволяє унаочнено-інтерактивно показати три жанрорелевантних аспекти статті – зміст, структуру та науковий контекст. Відповідно, електронний формат статті має три взаємопов'язаних частини:

- текст статті (у форматі *HTML*) з гіпертекстовими посиланнями на цитовану літературу (що дозволяють відразу побачити повний бібліографічний опис цитованого джерела та деякі його інші характеристики, наприклад, анотацію або індекс цитування);
- панель (сайдбар) зліва, яка уможливорює швидку навігацію по тексті статті;
- панель (сайдбар) справа, яка надає додаткову інформацію (наприклад, відомості про автора, окремі описи експериментів, формулювання теорем, дефініції, посилання на пов'язані праці тощо) та можливості інтерактивної взаємодії з текстом, наприклад, спеціальну програму, яка дозволяє аналізувати та перевіряти графіки у тексті статті або працювати з географічними картами, інкорпорованими у текст.

Остання частина "статті майбутнього" є найбільш "революційною", адже вона дозволяє контекстуалізувати статтю, побачити її як елемент і ланку наукового процесу у певній галузі. Більше того, можливості експліцитної інтеракції з текстом змінюють позиції його реципієнтів, які стають реальними (а не ілюзорними, як у традиційних паперових статтях) учасниками "чужого" наукового дослідження. Тим самим відбувається емоційно-психологічне зближення адресантів і адресатів тексту, а сама стаття, у сукупності її можливостей і характеристик, постає як *спільний комунікативний простір* для інформаційно-пошукових, когнітивно-верифікаційних, науково-дослідницьких і власне комунікативних процесів.

Жанр *монографії* (*monograph*) передбачає достатньо довге накопичення і осмислення наукового матеріалу. Згідно із традиційними пресупозиціями, що існують у сфері науки, від монографій чекають особливої тематично-дисциплінарної актуальності та значного внеску у розвиток однієї або декількох наукових галузей. Це зумовлює наявність у неї достатньо широкого спектру комунікативних цілей, який охоплює не лише традиційну для первинно-формальних жанрів націленість на презентацію наукових результатів, їх легітимну фіксацію та переконування наукових спільнот у їх валідності, а і *узагальнення та консолідацію* наукового знання. Монографіям історично притаманні певні жанрові елементи, або мікрожанри, які традиційно входять у їх жанрово-текстовий простір – присвяти, епіграфи, текстово виокремленні подяки, авторські передмови і післямови, передмови і післямови наукових редакторів або відомих науковців у галузі дослідження автора, тобто вона є макрожанром.

Значний текстовий обсяг монографій зумовлює складність їх смислової та формальної структури. З погляду прагмалінгвістики, створення і рецепція такого значного за тематичним і текстовим обсягом жанру як монографія є сукупністю комунікативних актів, що відбуваються у контексті цілого твору, а з погляду лінгвістики тексту монографія – це складний конгломерат макро- і мікротекстів [1]. Відповідно, важливою жанрорелевантною ознакою монографії є формальне структурування, часто з декількох ієрархічних рівнів, необхідне для ефективного сприйняття її громіздкого тексту.

Разом з тим монографія є жанром, який допускає більшу суб'єктивність і вільність викладу, відносну м'якість конвенцій оформлення, які нежорстко регламентують її побудову. Цікаво, що монографія зберігає певний історично трансформований зв'язок з жанровим архетипом наукової комунікації – листами, якими колись науковці обмінювались для презентації і поширення своїх ідей та здобутків. Цей зв'язок з науково-епістолярним стилем найпомітніший в авторських передмовах, де адресант досить вільно розпочинає бесіду-діалог з читачем, залучає особистісну інформацію, розповідає про процес створення монографії та ін., наприклад: *This book makes a new appearance in the colours of the University of Michigan Press following a relatively short, but agreeably visible, life in Chris Candlin's Applied Linguistics and Language studies series with*

Longman. ...The fact that the book has been taken up by another publisher, of course, also shows the influence of wider interests in publishing and how individual editors can make a difference. As I said, a mysterious place to be [9].

Моноадресантні монографії (характерні для гуманітарних наук), вільніші і найменш регламентовані у вираженні суб'єктивних поглядів і оцінок та композиційних і лексико-стилістичних особливостей. Це певною мірою пов'язано із значним обсягом текстів цього жанру, який відкриває широкий простір для текстової варіативності і утвердження авторського "я" [6].

Поліадресантні монографії, написані групою співавторів, передусім характерні для природничих наук, хоча останнім часом в англomовній гуманітарній науці можна спостерігати помітне зростання їх кількості (що відбиває загальну тенденцію до "колективізації" наукових досліджень в сучасну епоху прискорення процесів добування нового знання). Такі колективні монографії вирізняються більшою формальністю загальної побудови та словесного вираження, яка, очевидна, покликана підтримати тематичну та структурну єдність тексту і згладити індивідуально-стилістичні особливості.

Видається, що монографія, порівняно з іншими нуклеарними жанрами наукової комунікації, відчула найменше змін у процесі свого історичного розвитку. Свідченням того є і незмінність паперового субстрату цього жанру, відсутність її "легітимних" електронно-текстових аналогів (скановані копії монографій, що з'являються в Інтернеті, не є такими). Однак протягом останнього десятиліття в академічних англomовних колах, особливо гуманітарних, відбуваються інтенсивні дискусії щодо майбутнього жанру монографії, яка вимагає для своїх конкретних реалізацій значних підготовчих (від авторів), фінансових (з боку видавництва і бібліотек) та рецептивних (з боку читачів) зусиль, не зовсім сумісних зі швидким темпом розвитку сучасного суспільства. Приміром, було запропоновано модифікувати жанрово-зумовлену структуру монографії, надавши їй електронного формату вебсайту-енциклопедії, насиченої гіпертекстовими посиланнями [12]. Такі монографії-енциклопедії можуть містити багато додаткового матеріалу (наприклад, дотичні до неї за тематикою праці або рецензії) та, імовірно, будуть створюватись у співавторстві, оскільки підтримання таких сайтів є складним. Проте проект "нової" монографії поки ще існує лише уможливлено, на відміну від "статті майбутнього", яка втілюється з різним рівнем ампліфікації доданих характеристик у журналах відкритого доступу. Практичній імплементації монографії-сайту протистоїть запровадження електронних книг, які знижують витрати на продукування паперових версій та уможливають швидше і легше розповсюдження монографій. Тому на даний час монографія усе ж залишається "золотим стандартом" гуманітарних досліджень, попри деяку критику і спроби перегляду її жанрових характеристик.

На відміну від монографії, яку можна вважати "високостатусним" жанром, ще один жанр первинно-формальної комунікації – **дисертація** (*dissertation, thesis*) – слугує передусім кваліфікаційним цілям. В сучасній англomовній науці існують два види дисертацій – на здобуття ступенів магістра і доктора філософії.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії є важливим складником освітнього процесу на докторському рівні, метою якого є підготовка до керування великими науковими проектами, розвиток здатності до індивідуальної наукової роботи, логічного мислення та навиків ефективного письмового спілкування у науковій сфері [14]. Комплексом комунікативних цілей жанру дисертації є як трансляція і валідація продукovanого здобувачем нового знання, так і підвищення його соціального статусу, авторитету, здобуття вченого ступеня, завоювання свого місця під "науковим сонцем" [2], що зумовлює деяку специфіку лінгвістичних ознак цього жанру.

Риторико-сміслова організація текстів дисертацій тяжіє до відтворення класичного формату наукової статті "вступ-методи-результати-обговорення-висновки" з деякими

варіаціями, детермінованими комплексом комунікативних цілей, значним обсягом тексту та впливом дисциплінарних конвенцій. Для дисертацій характерні складні політематичні і полісекційні огляди літератури з різноманітними комбінаціями функціонально-смыслових одиниць, покликані окреслити концептуальні засади дослідження [10]. Аналіз цитування у дисертаціях показує, що формально-мовні ознаки цих текстів є результатом компромісу між сталими комунікативними практиками у науковій галузі, наявними конвенціями жанру дисертації та жанровими очікуваннями, з одного боку, та позиціонуванням адресанта стосовно своєї академічної спільноти, з другого [14].

Риторичну своєрідність жанру дисертації зумовлює передусім її кваліфікаційний характер, прагнення справити належне враження, що виявляє себе крізь справжню або удавану авторитетність викладу як одну з функціональних домінант цього комунікативного формату [2, с. 4].

Авторитетність і певна асертивність викладу у текстах дисертацій збалансовані дотриманням провідних канонів мовно-дискурсивної поведінки у сфері наукових інтересів здобувача і створенням його іміджу як гідного члена спільноти, на місце в якій він претендує. Відповідно, для дискурсу текстів дисертацій притаманне діалектичне поєднання наукової об'єктивності, безпристрасності, "безособовості" (пасивні конструкції, безособові речення, академічне *we*) з акцентуванням власної особистості та наукових досягнень (автопосилання, вживання "я"-перспективи, словосполучень, що безпосередньо вказують на автора дисертації та його роботу) [2]. Особливо слід відзначити епізодичне інкорпорування у тексти макрожанру дисертації оригінальних мовнориторичних прийомів та жанрових елементів, притаманних більш "ліберальним" жанрам – нестандартним зачинам текстів (наприклад, у вигляді особистої історії вибору тематики дисертаційного дослідження), епіграфам та довгим подякам, маркованими емоційною експресією та іноді гумором або іронією, наприклад: *Many other people have helped me weather the emotional storms and stress of graduate school, some of whom deserve special mention. ...Thanks to the wonderful Simpson clan far and near for their constant support of my efforts, especially all the Ohio folks who provided a refuge for me in their homes at holidays or whenever I needed an escape* (цит. за [13]).

На даний час жанр дисертації функціонує безальтернативно, виконуючи важливу суспільну роль підготовки наукових кадрів. Тим не менше у природничих науках поширюється думка про те, що ефективність докторських дисертацій була б більшою, якби їх готували як компіляції низки опублікованих статей [8, с. 371], тобто тим самим визнається пріоритетне значення статті у сучасному жанровому ландшафті англомовної науки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, можна зафіксувати такі провідні тенденції в існуванні жанрів первинної англомовної наукової комунікації:

- стаття абсолютно домінує у жанросфері сучасної науки. Існує тенденція до її трактування як основи чи складового елемента жанрів дисертації або монографії. Монографія зберігає свій престижний статус у гуманітарних науках, який, проте, піддають критиці або проблематизують. Жанр дисертації зберігає свою позицію;
- відбувається інтенсивний розвиток електронних жанрових різновидів наукової статті та монографії, який значно розширює їх продуктивні і рецептивні можливості та дозволяє унаочнено-інтерактивно показувати їх важливі жанрорелевантні аспекти – зміст, структуру та науковий контекст;
- вже можна окреслити та концептуалізувати напрям еволюції первинних наукових жанрів, яка спрямовується від традиційних, *оригінальних* форматів (наприклад, паперової статті) через утворення *гібридних* жанрових різновидів (електронних варіантів статей з деякими додатковими можливостями) до *жанрів-медіумів* (від англ. *medium* – середовище), або *футур-жанрів*, які трансформувалися з засобів і інструментів наукової комунікації у спільні відкриті комунікативні простори.

У плані подальших досліджень **перспективним** слід вважати аналіз мовностилістичних змін у текстах первинних англомовних наукових жанрів, що можуть відбуватися під впливом електронного каналу комунікації.

Література

1. Аликаев Р. С. Жанрово-стилистический архетип научной речи и его вариации / Р. С. Аликаев, М. Р. Аликаева // Известия Кабардино-Балкарского гос. ун-та. – Нальчик, 2010. – № 1. – С. 127–139.
2. Болдырева А. А. Категория авторитетности в научном дискурсе : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 "Теория языка" / Болдырева А. А. – Воронеж, 2006. – 19 с.
3. Ільченко О. М. Про жанрову варіативність англомовної наукової статті / О. М. Ільченко // Мовні і концептуальні картини світу : [зб. наук. пр.]. – К. : Логос, 1999. – С. 125–131.
4. Кім Л. М. Лінгвістична інтерпретація структури та семантики тексту наукової статті (на матеріалі французьких медичних журналів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 "Романські мови" / Кім Л. М. – К., 1993. – 22 с.
5. Коммуникация в современной науке : [сб. переводов] / под ред. Э. М. Мирского и В. Н. Садовского. – М. : Прогресс, 1976. – 438 с.
6. Наер В. Л. Прагматика научных текстов (вербальный и невербальный аспекты) / В. Л. Наер // Функциональные стили. Лингвометодические аспекты : [сб. науч. тр. / ред. М. Я. Цвиллинг]. – М. : Наука, 1985. – С. 14–25.
7. Яхонтова Т. В. Лінгвістична генологія наукової комунікації : [моногр.] / Т. В. Яхонтова. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 420 с.
8. Dong Y. R. Non-native speaker graduate students' thesis / dissertation writing in science: Self-reports by students and their advisors from two US institutions / Y. R. Dong // English for Specific Purposes. – 1998. – № 17. – P. 369–390.
9. Hyland K. Disciplinary Discourses: Social Interactions in Academic Writing / K. Hyland. – Ann Arbor : The Univ. of Michigan Press, 2004. – 216 p.
10. Kwan B S. C. The schematic structure of literature reviews in doctoral theses of applied linguistics / B S. C. Kwan // Journal of English for Academic Purposes. – 2006. – № 25. – P. 30–55.
11. Montgomery S. L. The Scientific Voice / S. L. Montgomery. – New York : The Guilford Press, 1996. – 459 p.
12. Steele C. Scholarly monograph publishing in the 21st century: The future more than ever should be an open book [Electronic resource] / C. Steele // The Journal of Electronic Publishing. – 2008. – Vol. 11. – № 2. – Spring. – Access via : <http://quod.lib.umich.edu/jjep/3336451.0011.201?rgn=main;view=fulltext>.
13. Swales J. M. English in Today's Research World: A Writing Guide / J. M. Swales, C. B. Feak. – Ann Arbor : The Univ. of Michigan Press, 2000. – 294 p.
14. Thompson P. Points of focus and position: Intertextual reference in PhD theses / P. Thompson // Journal of English for Academic Purposes. – 2005. – № 4. – P. 307–323.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ФОРУМ УКРАЇНСЬКО-АВСТРІЙСЬКОЇ НАУКИ І КУЛЬТУРИ У ДРОГОБИЧІ 6 – 8 квітня 2014 року

Австрійська бібліотека та кафедра практики німецької мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка за підтримки Австрійського культурного форуму в Києві та філії Австрійської служби академічних обмінів у Львові успішно провели Міжнародну наукову конференцію **"Галичина періоду Першої світової війни в літературі, мистецтві та історії"**. За влучним висловлюванням ректора професора Надії Скотної, ця подія стала знаковою в житті університету та продовженням доброї традиції у народній дипломатії між Україною та Австрією.

Для реалізації насиченої програми конференції були запрошені понад два десятки українських та австрійських дипломатів, науковців і фахівців. Загалом у програмі цього академічного і культурного форуму взяли участь понад 50 учасників – філологів, істориків, вчителів німецької мови міста і району, студентів-германістів.

Цьогорічна австрійсько-українська зустріч розпочалася урочистим засіданням Вченої ради університету з нагоди присвоєння звання "Почесний доктор Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка" професору Віденського університету, відомому в європейських наукових колах славісту і перекладачу доктору Алоїсу Волдану. У своїй промові на честь австрійського гостя професор Володимир Кемінь наголосив на особливих заслугах Почесного доктора для розвитку науково-педагогічної та культурної співпраці між Австрією та Україною, нашим університетом зокрема, адже професор Волдан вже давно став частинкою академічного і культурного життя Дрогобиччини, що триває понад 10 років.

У вітальному слові директора Австрійського культурного форуму в Києві доктора Якуба Форст-Батталі та аташе з питань науки й освіти Австрійського посольства магістра Андреаса Веннінгера виразно прозвучала висока оцінка нашого університету, його устремління до євроінтеграції та роль Австрійської бібліотеки як важливого посередника культурно-освітніх та наукових контактів Австрії й України.

Важливим пунктом програми українсько-австрійської співпраці стала наукова конференція "Галичина періоду Першої світової війни в літературі, мистецтві та історії", у рамках якого референти виступили з наступними доповідями: "Галичина в Першій світовій війні: політичні, військові і культурні аспекти" (д-р Якуб Форст-Батталія, директор Австрійського культурного форуму в Києві), "Від "великих днів" до катастрофи – Перша світова війна у польській та українській літературі" (проф. Алоїс Волдан, Віденський університет), "Українські письменники Буковини в час Першої світової війни" (проф. Петро Рихло, Чернівецький національний університет), "Культурно-освітня діяльність української інтелігенції в період Першої світової війни" (проф. Юрій Кишакевич, ДДПУ ім. Івана Франка), "Українські долі в австрійському таборі для інтернованих Таллергоф (1914-1917)" (доц. Василь Лопушанський, ДДПУ ім. Івана Франка), "Галицький мультикультуралізм через призму Першої світової війни" (проф. Володимир Кемінь, ДДПУ ім. Івана Франка), "Галичина періоду Першої світової війни і генерування української національної ідеї: художньо-літературний вимір" (проф. Петро Іванишин, ДДПУ ім. Івана Франка), "Риторичне у Франкових твердженнях стосовно "голосів миру" (проф. Микола Зимомря, ДДПУ ім. Івана Франка), "Осмилення геополітичної

і цивілізаційної ролі Галичини у творчості українських політологів та істориків початку ХХ ст." (доц. Олег Баган, ДДПУ ім. Івана Франка), "Феномен галицьких впливів у дзеркалі української військової термінології початку ХХ ст." (проф. Ярослав Яремко, ДДПУ ім. Івана Франка), "Перша світова війна на Дрогобиччині (за документами родинних архівів Дрогобича і Борислава)" (проф. Леонід Тимошенко, ДДПУ ім. Івана Франка), "З окопів Першої світової війни": секретні матеріали російського управління начальника дрогобицького повіту та невідомі спогади дрогобичан (1914 – 1915 рр.)" (доц. Богдан Лазорак, ДДПУ ім. Івана Франка), „Мак і пам’ять" Пауля Целана: образи та концепти" (проф. Іван Зимомря, Ужгородський національний університет), "Перша світова війна у контексті літературної творчості Германа Блюменталя: за мотивами збірки оповідань "Галичина. Вал на Сході" (Ганна Кемінь, ДДПУ ім. Івана Франка), "Відень як екстериторіальний центр української літератури і культури до і під час Першої світової війни" (доц. Ярослав Лопушанський, ДДПУ ім. Івана Франка). З кожної доповіді учасники форуму почерпнули знання зі спільної українсько-австрійської історії, окремі факти з якої прозвучали вперше і вкотре підкреслили важливість геополітичного і культурного ландшафту Галичини в контексті Першої світової війни.

На завершення програми конференції відбувся круглий стіл та демонстрація документального німецькомовного фільму "Перша світова війна" зі вступним словом і коментарями магістра Олександра Околовича за участю референтів, учасників наукового форуму і студентської молоді.

Наукова конференція була доповнена цікавою культурною програмою. Батьківщина Івана Франка – с. Нагуєвичі та м. Дрогобич, українська "Пенсільванія" на зламі ХІХ – ХХ століть – Борислав, Броницький ліс – місце вшанування розстріляних євреїв у буремні роки війни – кожен з учасників мав можливість співпережити і засвоїти хоча б часточку багатогранної культурної спадщини та історії нашого багатонаціонального краю. Все побачене й почуте, особливо розповідь пана Альфреда Шраєра про єврейську трагедію у Броницькому лісі, запало глибоко в душі наших гостей.

Найкращі емоції заповнили атмосферу святкової вечері на запрошення посланника доктора Якуба Форст-Батталі, директора Австрійського культурного форуму в Києві.

Упродовж тижня діяла також виставка наукових публікацій "Перша світова війна та кінець Габсбурзької монархії" і творчих робіт студентів педагогічного факультету, організована кафедрою культурології та українознавства.

На завершення хотів би щиро подякувати ректору професору Надії Скотній, декану факультету педагогічної освіти доценту Іванові Кутняку та директору Інституту іноземних мов професору Володимирі Кеміню, завідувачеві кафедри практики німецької мови доценту Василеві Лопушанському, співробітникам Центру країн Західної Європи та Австрійської бібліотеки (Н. Дашко, Г. Яджак та О. Околович), а також усім референтам та учасникам форуму за сприяння в організації та проведенні цікавих австрійсько-українських зустрічей у Дрогобичі. Такі культурні заходи, що проходять на високому організаційному, дипломатичному і науково-пізнавальному рівні, завершують зазвичай відомими словами австрійського імператора Франца Йозефа І.: „*Es war sehr schön, es hat mich sehr gefreut!*"

Ярослав Лопушанський,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри германських мов
і перекладознавства Інституту іноземних мов
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка,
керівник Австрійської бібліотеки

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Артюхова Анна Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германських і романських мов Національного університету «Одеська юридична академія»

Білецька Олена Василівна – аспірант кафедри германських мов і перекладознавства Інституту іноземних мов Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Бялик Василь Дмитрович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і практики перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Валігура Ольга Романівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри східної філології Київського національного лінгвістичного університету, професор кафедри германської і фіно-угорської філології КНЛУ.

Головіна Наталія Борисівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької мови та перекладу Ізмайльського державного гуманітарного університету

Давидова Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри практики англійської мови СДПУ ім. А. С. Макаренка

Єсипенко Надія Григорівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри англійської мови та літератури Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича

Ігнатенко Дарина Євгенівна – аспірант кафедри германської філології факультету іноземних мов Донецького національного університету

Кагановська Олена Марківна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри романської філології факультету романської філології Київського національного лінгвістичного університету

Каракевич Роксоляна Орестівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики німецької мови Інституту іноземних мов Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Клюєва Надія Миколаївна – викладач кафедри германської філології Донецького національного університету

Коваль Наталія Євгенівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германських мов і перекладознавства Інституту іноземних мов Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Кушина Надія Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германських мов і перекладознавства Інституту іноземних мов Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Кушлик Оксана Павлівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Куш Юлія Вадимівна – викладач кафедри германської філології Донецького національного університету

Лопушанський Ярослав Михайлович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германських мов і перекладознавства Інституту іноземних мов Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, керівник Австрійської бібліотеки

Марчишина Алла Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Осовська Ірина Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Палиця Галина Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної та міжкультурної комунікації Інституту іноземних мов Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Поваляєва Ганна Сергіївна – аспірант кафедри романської філології Київського національного лінгвістичного університету

Приходько Ганна Іллівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри англійської філології Запорізького національного університету

Пчелінцева Олена Едуардівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови та загального мовознавства Черкаського державного технологічного університету, докторант Інституту лінгвістичних досліджень РАН (Санкт-Петербург)

Сидельникова Лариса Вікторівна – доктор філологічних наук, доцент кафедри романської філології Київського національного лінгвістичного університету

Шалата Олег Михайлович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики викладання іноземних мов Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Яхонтова Тетяна Вадимівна – доктор філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка

**Вимоги до оформлення рукописів статей до наукового видання
"Науковий вісник Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка.
Серія: Філологічні науки (мовознавство)"**

Матеріали для опублікування приймаються від фахівців у таких галузях: германські, романські, слов'янські мови, контрастивна лінгвістика, теорія і практика перекладу. Зміст статей повинен відповідати вимогам ДАК України (див. Бюлетені ВАК, 2003, № 1; 2008, № 2). Наукова стаття повинна відображати сучасний стан досліджуваної проблеми, нові результати на основі кінцевих або проміжних результатів виконаного дослідження та аргументовано висвітлювати пріоритет автора у його пошуках. Висновки мають бути підкріплені відповідним ілюстративним матеріалом.

Мова публікацій: українська, російська, польська, англійська, німецька, французька, іспанська.

Обсяг публікацій: 9 – 12 стор.

Координати редакції: доктор філол. наук, проф. Бабелюк Оксана Андріївна (головний редактор); канд. філол. наук, доц. Кушлик Оксана Павлівна (заступник головного редактора); Філоненко Зіновій Людомирович (відповідальний секретар). Адреса: 82100, м. Дрогобич, вул. Л. Курбаса, 2, к. 302; e-mail: filzi2006@ukr.net

Правила оформлення рукописів

▪ Рукопис подавати у форматі *.doc (MS Word), а також роздрукований (1 примірник): гарнітура Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал 1,5, поля ліворуч, вгорі, внизу – 2,5 см, праворуч – 1 см. Абзацний відступ – 1,25 см (прохання не створювати абзацний відступ за допомогою клавіші Tab і знаків пропуску). Скорочення *на зразок та ін., тощо*, ініціали при прізвищах (напр., І. К. Жук), назви населених пунктів та інших географічних об'єктів (напр., м. Черкаси) друкувати через нерозривний відступ (одночасне натискання клавіш CTRL + SHIFT + Пробіл). Чітко диференціювати тире (–) та дефіс (-); при цитуванні в тексті статей українською мовою використовувати лапки (""); при використанні спеціальних шрифтів або символів їх додають відокремленими файлами; сторінки мають бути пронумеровані.

▪ Згідно з вимогами ДАК України публікації у фахових виданнях повинні супроводжуватись УДК, анотацією (обсяг 3-5 рядків) українською, російською та англійською мовами з переліком ключових слів (3-5). Анотацію і ключові слова подавати перед текстом статті, кегль 12, міжрядковий інтервал 1, курсив, ключові слова напівжирним (див. зразок).

▪ Статті повинні мати такі необхідні елементи: 1) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2) аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор, із зазначенням невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття; 3) формулювання мети і завдань статті; 4) виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 5) висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

▪ Бібліографічні покликання на теоретичні джерела потрібно оформляти згідно переліку літератури у квадратних дужках наступним чином: [№ джерела, цитована сторінка; № наступного джерела, цитована сторінка] або [№ джерела; № джерела], якщо не наведені сторінки джерела. Наприклад: [5, 150; 10, 146] або [4; 5], де 5; 10 – номери джерел, 150; 146 – номери сторінок. **За точність викладених фактів, цитат і посилань відповідають автори.**

▪ Покликання на джерела ілюстративного матеріалу подавати у круглих дужках. Ілюстрації нумерувати в межах статті і супроводжувати підписом під малюнком. Таблиці теж нумерувати в межах статті і супроводжувати назвою, розміщеною над таблицею по центру. Приклади ілюстративного матеріалу виділяти курсивом.

▪ Перелік цитованих джерел під назвою **Література** друкувати 12 кеглем одразу після тексту статті: спочатку подавати теоретичні праці, написані кирилицею, потім ті, що написані латиницею, в алфавітному порядку згідно з вимогами державних бібліографічних стандартів; далі подають словники та **довідкову літературу**, згодом – **джерела ілюстративного матеріалу**. Нумерація наскрізна.

▪ На окремому аркуші подати **відомості про автора**: 1) прізвище, ім'я, по батькові, 2) науковий ступінь, 3) вчене звання, 4) статус аспіранта, докторанта, пошукача (в разі наявності такого), 5) місце роботи і посада, 6) номер телефону, адреса, e-mail.

▪ Подані матеріали не рецензуються і не повертаються. Статті аспірантів та пошукачів потрібно супроводжувати рецензією наукового керівника.

Матеріали, оформлені із порушенням вказаних вище вимог, надруковані не будуть. За зміст і науково-методичний рівень матеріалів відповідає автор.

ЗРАЗОК

УДК 821.111(73).09-3

АМЕРИКАНСЬКА ПОСТМОДЕРНІСТСЬКА ПРОЗА МАЛОЇ ФОРМИ: ДИФУЗІЯ ЖАНРУ ЧИ ЖАНРОВІ РІЗНОВИДИ?

Бабелюк О. А.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена вивченню американського оповідання як національного американського творіння, для якого характерна жанрова полістилістичність. Полістилістичність як ключову ознаку досліджуваного жанру витлумачено як жанрове розмаїття аж до порушення літературних канонів та трансформації традиційних засобів поетики. Доведено, що сучасна американська постмодерністська проза малої форми в лінгвостилістичному аспекті відображає три етапи еволюції жанру американського оповідання: допостмодерністський, постмодерністський і постпостмодерністський.

Ключові слова: американська постмодерністська проза малої форми, полістилістичність, постмодерністська поетика, американське оповідання.

Статья посвящена изучению американского рассказа как национального американского творения, для которого характерна жанровая полистилистичность. Полистилистичность как ключевой признак исследуемого жанра истолковано как жанровое разнообразие вплоть до нарушения литературных канонів и трансформации традиционных средств поэтики. Доказано, что современная американская постмодернистская проза малой формы в лингвостилистическом аспекте отражает три этапа эволюции жанра американского рассказа: допостмодернистский, постмодернистский и постпостмодернистский.

Ключевые слова: американская постмодернистская проза малой формы, полистилистичность, постмодернистская поэтика, американский рассказ.

The article is focused on the American short story as a specific national literary genre of polystylistic character. Polystylistics as a key feature of the literary genre under analysis is treated as a genre diversity and transformation of traditional literary genres and poetic means. It is also proved that in stylistic aspect the American postmodern short story went through three stages of its development: prepostmodern, postmodern, and postpostmodern.

Key words: the American postmodern short fiction, polystylistics, postmodern poetics, the American short story.

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ДРОГОБИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Серія “ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ”
МОВОЗНАВСТВО

№2 2014

Макетування та верстка
Василь Герман

Дизайн обкладинки
Олег Лазебний

Здано до набору 25.04.2014 р. Підписано до друку 30.04.2014 р.
Гарнітура Times. Формат 60x84 1/8.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 17,2. Зам. № 712
Наклад 300 примірників

Друк ПП «ПОСВІТ»
Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна
тел. факс (03244) 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76.
E-mail: posvit-druk@ukr.net